

ISSN 1829-0523

ԽՈՐՀԱՆՈՒՄԱՆ ԲԱՆԿԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

АРМЯНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ Х.АБОВЯНА

ARMENIAN STATE PEDAGOGICAL
UNIVERSITY AFTER KH. ABOVYAN

ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК
SCIENTIFIC BULLETIN
N 1 (48)

ԵՐԵՎԱՆ
ЕРЕВАН 2025 YEREVAN

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Խմբագրական խորհրդի նախագահ **Մարիամ Իսպիրյան** - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի ուսումնագիտական գծով պրոռեկտոր, մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլ. հասցե՝ ispiryanmariam@aspu.am

Գլխավոր խմբագիր **Վլադիմիր Կարապետյան** - հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Էլ. հասցե՝ vladimir.s.karapetyan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7913-2556>

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ **Աշոտ Գալստյան** - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի դեկան, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Էլ. հասցե՝ galstyanashot42@aspu.am

Պատասխանատու քարտուղար **Մարիաննա Ամիրադյան** - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի դոցենտ, մանկավարժական գիտությունների թեկնածու
Էլ. հասցե՝ amiraghyan.80@mail.ru

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան, «Գիտական տեղեկագիր», № 1 (48), Երևան 2025թ., 205 էջ

Կայք՝ <http://scientificnews.aspu.am/>

Համարի ձևավորումը և համակարգչային
շարվածքը՝ **Մ. Զ. Ավագյանի**
Էլ.հասցե՝ melinescientific@aspu.am

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

*Председатель
редакционного совета*

Мариам Испирян – Проректор по учебно-научной работе Армянского государственного педагогического университета имени Хачатура Абовяна, кандидат педагогических наук, доцент
эл. адрес: ispiryanmariam@aspu.am

Главный редактор

Владимир Карапетыан - доктор психологических наук, профессор
эл. адрес: vladimir.s.karapetyan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7913-2556>

Заместитель редактора

Ашот Галстян - Декан филологического факультета Армянского государственного педагогического университета имени Хачатура Абовяна, доктор филологических наук, профессор
эл. адрес: galstyanashot42@aspu.am

*Ответственный
секретарь*

Марианна Амирагян - Доцент Армянского государственного педагогического университета им. Хачатура Абовяна, кандидат педагогических наук
эл. адрес: amiraghyan.80@mail.ru

EDITORIAL BOARD

*Chairman of the Editorial
Board*

Mariam Ispiryan - Vice-rector for Science of Khachatur Abovian Armenian State Pedagogical University. PhD in Pedagogy. Associate Professor
e-mail: ispiryanmariam@aspu.am

Chief editor

Vladimir Karapetyan - Doctor of Psychology, Professor,
e-mail: vladimir.s.karapetyan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7913-2556>

Deputy Editor

Ashot Galstyan - Dean of the Faculty of Philology of the Khachatur Abovian Armenian State Pedagogical University. Doctor of Philology, Professor,
e-mail: galstyanashot42@aspu.am

Responsible Secretary

Marianna Amiraghyan - Associate Professor of the Khachatur Abovian Armenian State Pedagogical University, PhD in Pedagogy. **e-mail:** amiraghyan.80@mail.ru

Responsible for computer dialing: M. Avagyn

e-mail: melinescientific@aspu.am

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՄՈՎՍԵՍ ՔՀՆ. (ԴԱՎԻԹ) ՍԱՀԱԿՅԱՆ. Դիտարկումներ «Ազաթանգեղոսի պատմության» գիտա-քննական բնագրի վերաբերյալ.....	10
ՏԻԳՐԱՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ. Քաղաքական կայունության վրա ազդող հիմնական գործոնները ներկայիս պայմաններում.....	20
ԿԱՐԵՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ. Վրաստան-Ռուսաստան հարաբերությունների աշխարհաքաղաքական պայքարը. Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի օրինակը.....	34
ԱՆՆԱ ՍԻՍՈՅԱՆ. Քարոզչությունը պատերազմական շրջանում. Լաստուելի մոդելի վերլուծությունը հայ-ադրբեջանական տեղեկատվական պայքարի օրինակով.....	53
ՏԻԳՐԱՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ. Ոստիկանության ինստիտուցիոնալ դերը սահմանադրական կարգի պահպանման գործում քաղաքացիական անհնազանդության պայմաններում.....	73

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

(ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ)

ԳՈՀԱՐ ՉԱԼԴՅԱՆ. Ուրվագծային քարտեզների կիրառման արդյունավետ փորձը աշխարհագրության ուսուցման գործընթացում.....	90
ԳԱԳԻԿ ՊՈՂՈՍՅԱՆ, ԱՐԱՔՍՅԱ ՄԿՐՏՉՅԱՆ. Ուշադրության բաշխումը մաթեմատիկայի ուսուցման գործընթացում.....	103

ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ

ԼԱՐԻՍԱ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, ԱՐՏԱԿ ՀԵԲՈՅԱՆ, ԼԱԶԱՐ ԵՍԱՅԱՆ, ՄԱՐԻՆԱ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, ԱՐԱՄ ԲԱՅԿՈՎ, ԱՆՆԱ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, ԼՈՒՍԻՆԵ ՇԱՐԻՄԱՆՅԱՆ. Գնահատման համակարգի արդիականացումը ԵՊԲՀ ստոմատոլոգիական ֆակուլտետում	119
---	-----

ՆԱԽԱԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ

ԵԼԵՆԱ ՌՈՒԲԼԵՎՍԿԱՅԱ, ԵԼԵՆԱ ԳՈՐԲԱՏՈՎԱ. Գործնա-կողմնորոշիչ մոտեցումը նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների մասնագետների պատրաստման գործընթացում.....	138
--	-----

ՀԱՏՈՒԿ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԵՐԻ ՇԱԲՈՅԱՆ, ՆԱԶԵԼԻ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ. Ձայնի վերականգնում. լոգոպեդական աշխատանքի մոտեցումները հետադարձ նյարդի վնասման դեպքում.....155

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, ՄԱՐԻԱՆԱ ԱՄԻՐԱՂՅԱՆ. Կրթական տեխնոլոգիաների արդյունավետ օգտագործման սոցիալ-հոգեբանական արտացոլումները.....166

ՂԱԶԱՐԵԱՆ Մ.Ե. Հուզական ինտելեկտի առանձնահատկությունները լիբանանյան կրթական համակարգերում դասավանդող մանկավարժների մոտ.....174

ՏՐԱՆ ԴՈՒՅ ՏՈԱՆ, ԼԵ ՆՈՒ ՆՀՈՒ ՔՈՒՅՆՀ. Երաժշտական կրթության դերը երեխաների անհատականության ձևավորման և զարգացման գործում.....188

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

ИЕРЕЙ МОВСЕС (ДАВИД) СААКЯН. Замечания к научно-критическому тексту «Истории Агафангела».....	10
ТИГРАН КАЗАРЯН. Основные факторы, влияющие на политическую стабильность в современных условиях	20
КАРЕН КАЗАРЯН. Геополитические столкновения в отношениях Грузии и России: случай Абхазии и Южной Осетии	34
АННА СИСОЯН. Пропаганда во время военных действий. анализ модели Лассюэля на примере армяно азербайджанской информационной борьбы.....	53
ТИГРАН КАЗАРЯН. Институциональная роль полиции в обеспечении конституционного порядка в условиях гражданского неповиновения.....	73

ПЕДАГОГИКА **(МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ)**

ГООР ЧАЛХЯН. Применение контурных карт в процессе преподавания географии.....	90
ГАГИК ПОГОСЯН АРАКСЯ МКРТЧЯН. Распределение внимания в процессе обучения математике	103

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

ЛАРИСА АВETИСЯН, АРТАК ГЕБОЯН, ЛАЗАРЬ ЕСАЯН, МАРИНА МАРКАРЯН, АРАМ БАЙКОВ, АННА АВETИСЯН, ЛУСИНЕ ШАРИМАНЫН. Модернизация системы оценивания на стоматологическом факультете ЕГМУ.....	119
--	-----

ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

ЕЛЕНА РУБЛЕВСКАЯ, ЕЛЕНА ГОРБАТОВА. Практико-ориентированный подход к процессу подготовки специалистов для учреждений дошкольного образования.....	138
--	-----

СПЕЦИАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИКА

МЕРИ ШАБОЯН, НАЗЕЛИ АВETИСЯН. Восстановление голоса: логопедические подходы при повреждении возвратного нерва	155
--	-----

ПСИХОЛОГИЯ

ВЛАДИМИР КАРАПЕТЯН, МАРИАННА АМИРАГЯН. Социально-психологические размышления эффективного использования образовательных технологий	166
КАЗАРЕАН М. Е. Особенности эмоционального интеллекта педагогов преподающих в системах образования Ливана	174
ТРАН ЗУЙ ТОАН, ЛЕ НУ НХУ КУИНЬ. Роль музыкального образования в формировании и развитии личности детей.....	188

CONTENTS

HISTORY

FR. MOVSES (DAVIT) SAHAKYAN. Notes on the scholarly-critical text of "Agathangelos' history".....	10
TIGRAN GHAZARYAN. The main factors affecting political stability in the current conditions.....	20
KAREN GHAZARYAN. Geopolitical struggles in the Georgia-Russia relationship: the case of Abkhazia and South Ossetia	34
ANNA SISOYAN. Propaganda in war times: analysis of Lassuelle's model on the example of the Armenian-Azerban information struggle	53
TIGRAN GHAZARYAN. The institutional role of the police in maintaining constitutional order in conditions of civil disobedience.....	73

PEDAGOGY

(TEACHING METHODOLOGY)

GOHAR CHALGHYAN. Application of sketch maps for teaching geography.....	90
GAGIK POGHOSYAN ARAKSIA MKRTCHYAN. Distribution of attention in the process of teaching mathematics	103

PROFESSIONAL EDUCATION

LARISA AVETISYAN, ARTAK HEBOYAN, LAZAR YESSAYAN, MARINA MARKARYAN, ARAM BAYKOV, ANNA AVETISYAN, LUSINE SHARIMANYAN. Modernization of the assessment system at the YSMU faculty of stomatology.....	119
---	-----

PRESCHOOL PEDAGOGY

ELENA RUBLEVSKAYA, ELENA GORBATOVA. Practice-oriented approach to the process of training specialists for preschool educational institutions.....	138
--	-----

SPECIAL EDUCATION

MERI SHABOYAN, NAZELI AVETISYAN. Voice rehabilitation: speech therapy approaches for recurrent nerve damage.....	155
---	-----

PSYCHOLOGY

VLADIMIR KARAPETYAN, MARIANNA AMIRAGHYAN. Social-psychological reflections of the effective use of educational technologies.....	166
GHAZARIAN M. Y. Characteristics of emotional intelligence of teachers in Lebanese pedagogical institutions	174
TRAN DUY TOAN, LE NU NHU QUYNH. The role of music education in the formation and development of children's personality	188

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ «ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ» ԳԻՏԱ-ՔՆՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

ՄՈՎՍԵՍ ՔՀՆ. (ԴԱՎԻԹ) ՄԱՀԱԿՅԱՆ

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին

Էլ. *hmail*՝ fr.movses@gmail.com

DOI: 10.24234/scientific.v1i48.191

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հոդվածը նվիրված է քրիստոնեական վաղ շրջանի հայոց պատմությունն ու հայկական աստվածաբանական մտածողությունը ներկայացնող նշանավոր գրական կոթողներից մեկի՝ «Ագաթանգեղոսի Պատմության» ուսումնասիրությանը:

Հեղինակը ցույց է տալիս, որ «Ագաթանգեղոսի Պատմությունը», որն իրենից գրական անգնահատելի արժեք է ներկայացնում, այսօր հանրությանն է ներկայանում աստվածաբանական հակասություններ պարունակող դրվագներով, որոնցում տեղ գտած աստվածաբանական ձևակերպումները չեն ձուլվում երկի լեզվաոճական և աստվածաբանական ընդհանուր տրամաբանությանն ու մտածողությանը:

Խորը քննության ենթարկելով «Ագաթանգեղոսի Պատմության» գիտա-քննական բնագիրը, ինչպես նաև՝ հայերենով և օտար լեզուներով պահպանված այլ բնագրերն ու խմբագրությունները, հեղինակը եզրակացնում է, որ դրանցում առկա աստվածաբանական հակասություններն, ամենայն հավանականությամբ, ծնունդ են հետագայի խմբագրական միջամտությունների կամ ձեռագրերի անփույթ արտագրության, որով պայմանավորված՝ հրամայական է ստեղծվում վերականգնելու հիշյալ կոթողային աշխատության տրամաբանական ու աստվածաբանական ամբողջականությունն ու վավերականությունը, հարկ եղած դեպքում նաև նոր գիտա-քննական բնագիր կազմելու միջոցով:

Բանալի բառեր՝ Ագաթանգեղոս, բնագիր, ձեռագիր, տպագրություն, խմբագրություն, հակասություն, աստվածաբանություն, լեզու:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1909 թվականին Թիֆլիսում (Տփղիս) լույս է տեսել «Ագաթանգեղոսի պատմության» գիտա-քննական բնագիր, որը կազմվել է Գալուստ Տեր-Մկրտչյանի և Ստեփանոս Կանայանցի աշխատությամբ՝ 60 ձեռագրերի ուսումնասիրության հիման վրա: Հրատարակությունից կարճ ժամանակ անց, կատարված աշխատանքի հսկայական ծավալով և մանրակրկիտությամբ իր նմանը չունեցող այս աշխատությունը լայն տարածում

է գտել ուսումնարհիրողների շրջանակներում: Այն լինելով միակ քննական բնագիրը՝ օգտագործվել է ոչ միայն անվանի հայագետների կողմից կատարված ուսումնասիրությունների շրջանակներում, այլև իբրև բնօրինակ է ընդունվել հետագա թարգմանությունների համար, իսկ 2003 թվականին վերահրատարակվել նաև հայագիտական շրջանակներում հայտնի «Մատենագիրք Հայոց» ժողովածուում:

Թեև ավելի քան մեկ հարյուրամյակ է անցել գիտա-քննական բնագրի հրատարակությունից՝ առ այսօր այն շարունակում է մեծ հեղինակություն վայելել ուսումնասիրողների շրջանակներում, քանի որ. «այս խմբագրական գլուխգործոցը ամենակարևոր հրապարակումն է Ազաթանգեղոսի պատմության հրատարակությունների մեջ» (Winkler, 1980):

Այնուամենայնիվ, կատարված այնպիսի ահռելի ու կարևոր աշխատանքի ընթացքում, ինչպիսին է սույն գիտա-քննական բնագրի կազմությունը, չէին կարող տեղ չգտնել նաև որոշ վրիպումներ, որոնց շարքին պիտի դասենք ստորև ներկայացված այն դրվագները, որոնք ոչ միայն չեն համապատասխանում ամբողջ երկում առկա հստակ աստվածաբանական մտքին, այլև, մեր կարծիքով, խաթարում են այն: Խոսքը գիտա-քննական բնագրի Է գլխում ներկայացված սբ. Գրիգոր Լուսավորչին վերագրվող բավականին ծավալուն աղոթքի 3 հատվածների և ԺԵ գլխում սբ. Հովսեփմեին վերագրվող աղոթքի մասին է, որոնք քննված են ստորև:

ՔՆՆԱԲԿՈՒՄ

Գիտա-քննական բնագրի Է գլխում ներկայացված սբ. Գրիգոր Լուսավորչին վերագրվող աղոթքի երեք խնդրահարույց տեղիներից առաջինը գետնեղված է § 85-87-ում.

«85 ... Սակայն պարտ է պատուել զնոսա, որչափ ի քէն է հրամայեալ, եւ ոչ զքեզ ընդ ահի մահկանացու մարդկան փոխանակել. զի տքա զմարմին եւ եթ կարող են չարչարել, իսկ Որդիդ միածին, Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, կարող է արկանել ի տանջանան յաւիտենից հասարակ, ողով եւ մարմնով հանդերձ, ի հուրն անշէջ եւ յորդնն անմահ:

86 Այլ, Տէր, տո՛ւր ինձ զաւրութիւն համբերութեան նեղութեան ցաւոց փոանգիս իմոյ, եւ ողորմեա՛ց ինձ իբրեւ ի վերայ աւագակին, որ ընդ քեզ էր կցորդ չարչարանաց խաչի քոյ. եւ արա՛ առ իս զգոյթ մարդասէր շնորհաց քոց, որով կեայ ամենայն երկիր առ հասարակ, արդարք եւ մեղաւորք, վասն ներելոյ քաղցրութեան քոյ. զի «ծագես զարեգակն քո ի վերայ չարաց եւ բարեաց, եւ ածես զանձրեւ ի վերայ արդարոց եւ մեղաւորաց» (Խմնտ. Մատթ. Ե 45). զի պահես զբարկութիւն քո, եւ ցուցանես զողորմութիւն քո առ ամենայն մարդիկ առ հասարակ:

87 Տո՛ւր ինձ, Տէր, շնորհս համբերութեան դառն տանջանացս՝ որով կոտեն զիս. զի եւ ես արժանի եղէց պահել զաւանդութիւն յուսաւորութեան հաւատոցս, զոր ետուր ինձ՝ ճանաչել զքեզ եւ առնել զկամս քո: Չի մի՛ ամաչեացեն յուսացեալքն ի քեզ, որոց միանգամ պարծեցեալ են ի

միաձին Որդիդ քո ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, որ ի քէնդ առաքեցաւ. զոր դու առաքեցեր ի մահ վասն մեղաց մերոց...» (Ագաթանգեղոս, 2003):

§ 85-ից երևում է, որ հեղինակը իր խոսքն ուղղում է Հայր Աստծուն, քանի որ ասում է «քո միաձին Որդին», «...իսկ Որդիդ միաձին Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս»: § 86-ում նա շարունակելով իր խոսքը՝ նշում է, որ այդ Տերը, ում նա դիմում է, խաչված է եղել. «Այլ, Տէր ... ողորմեա՛ց ինձ իբրեւ ի վերայ աւագակին, որ *ընդ քեզ էր կցորդ չարչարանաց խաչի քո*»: Ստացվում է, որ ըստ § 85-86 տրամաբանության հեղինակը Միաձին Հորը՝ Հայր Աստծուն է համարում խաչված, ինչը հակասում է երկու առկա աստվածաբանական տրամաբանությանը, համաձայն որի՝ խաչվողը միաձին Որդին է, այլ ոչ թե նրա Հայրը: Օրինակ, նույն աղոթքի § 85-ում հստակ երևում է, որ նույն Աստվածը լինելով հանդերձ՝ տարբեր են Խաչվածը (Միաձին Որդին) և նրա Հայրը.

«80 Որ առաքեցեր զմիաձին Որդիդ քո յաշխարհ, լոյս ի լուսոյ, կեանք ի կենաց, որ եկն զգեճու՛ղ զմեր նմանութիւնս մարմնոյ ի կուսէ անտի, զի զմեզ անդրէն առ Աստուածութիւնն յարեացէ իւրով նմանութեամբն, որ իբրեւ զմեզն եղեւ: Ծնաւ ի կուսէն մարմնով եւ մարդացաւ եւ մարմնացաւ իբրեւ զմեզ, այլ կայ եւ մնայ ի փառս Աստուածութեան իւրոյ. եւ ոչ ընկալաւ փոփոխումն յԱստուածութենէ իւրմէ. այլ նոյն է՝ որ էրն եւ է եւ կայ եւ մնայ յաւիտեան ընդ Հաւր եւ ընդ սուրբ Հոգոյն: Այլ զի սիրեաց զմարդիկ՝ վասն այնորիկ եղեւ իբրեւ զմեզ, զի զմեզ ածցէ յառաւելութիւն զշնորհաւք Աստուածութեան իւրոյ, որ եւ կամք ծնողին իւրոյ. եւ կատարեաց զկամս նորա. որ զսուրբս իւրով փառաւորեաց համբերութեամբն, ի կրել իւրում զանարգութիւն վշտաց մահու տանջանաց, մահուամբն եւ թաղմամբն հանդերձ. որ վասն զի սիրեցին մարդիկ պաշտել զպատկերս մարդաղէմս փայտագործս ճարտարագործս հիւսանց՝ եղեւ ինքն պատկեր մարդկան, զի զպատկերագործսն եւ զպատկերասէլսն եւ զպատկերապաշտսն յիւր պատկեր Աստուածութեանն հնազանդեցուցէ» (Ագաթանգեղոս, 2003):

Ընդորոմ, հետաքրքիր է նաև այն, որ § 85-86-ում առկա այս շփոթը ոչ միայն հակասում է ողջ երկում առկա աստվածաբանական տրամաբանությանը, քանի որ Հայր Աստծուն ներկայացնում է իբրև Խաչվածի, այլ նաև՝ հակասում է հենց այս փոքր դրվագի տրամաբանությանը, քանի որ հաջորդող համարում՝ § 87-ում, այս Տերը, որը խաչվել էր ըստ § 86-ի, ուղարկում է նաև իր Որդուն՝ խաչի մահվան. «... ի միաձին Որդիդ քո ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, որ ի քէնդ առաքեցաւ. զոր դու առաքեցեր ի մահ»: Ընդհանուր առմամբ, ըստ § 85-87-ի տրամաբանության, ստացվում է, որ Միաձին Հայրը և՛ ինքն է չարչարվել խաչի վրա (§ 86) և՛ իր Որդուն ուղարկել մահվան (§ 87):

Այս ողջ շփոթը առաջանում է § 86-ում առկա *«որ ընդ քեզ էր կցորդ չարչարանաց խաչի քո»* հատվածի պատճառով, որը և Հայր Աստծուն դարձնում է խաչված, սակայն, կազմված գիտա-քննական բնագրի տարրնթերցումներում երևում է, որ ՄՄ թիվ 1912, թիվ 1479 և թիվ 1859 ձեռագրերում § 86-ի խնդրահարույց *«ընդ քեզ էր կցորդ չարչարանաց խաչի քո»*

հատվածը այլ կերպ է շարադրված. «*ընդ միածնիդ քո էր եւ կցորդ էր չարչարանաց*» (Ագաթանգեղոս, 2003):

Եթե այս երեք բնագրերում առկա տարբերակը ավելի հավաստի է, § 85-87-ում առկա խնդիրն ինքրստինքյան վերանում է. ոչ թե Միածնի Հայրն է չարչարվում խաչի վրա (ընդ քեզ էր կցորդ), ում և ուղղված է խոսքը, այլ՝ Նրա Միածին Որդին (ընդ միածնիդ քո էր եւ կցորդ էր):

Այս երեք ձեռագրերը գիտա-քննական բնագրի կազմողների կողմից ուսումնասիրված 60 ձեռգրերից ոչ միայն հնագույններից են, այլ նաև իրենց իսկ վկայությամբ՝ կարևորագույններից. «*d-ն (= ՄՄ 1859 - Մ.Մ.) մեր լուսագոյն և հագուագիւտ Ձ-երից մէկն է: Ամբողջ գործի ընթացքում ծայրէ ծայր իւր ընթերցուածներով միանում է a-ի (= ՄՄ 1479 - Մ.Մ.) հետ. բայց a-ից (ուրեմն և c-ից) անկախ է, որով և a-ի հետ հաւասարարժէք մի Ձ-իր*» (Ագաթանգեղոս, 1909):

Ստացվում է, որ եթե Գ. Տեր-Մկրտչյանը և Ս. Կանայանը «Ագաթանգեղեայ պատմութիւն» երկի իրենց կազմած գիտա-քննական բնագրի իբրև հիմք ընտրեին ՄՄ թիվ 1912, թիվ 1479 և թիվ 1859 ձեռագրերից որևէ մեկը, և դրա վրա կառուցեին քննական բնագիրը՝ խնդրո առարկա այս և հաջորդող 3 դրվագներում աստվածաբանական հակասությունների խնդիրը կարող էր ամենևին էլ չլինել: Մինչդեռ գիտա-քննական բնագրի հիմքում դրվել է ոչ թե 60 ձեռագրերից լավագույնը, այլ մինչ այդ առկա 5 տպագրություններից «լավագույն տպագրության» արտատպությունը, որը, ուղղակի, այդ ժամանակ ավելի մատչելի էր և տարածված. «*Մեր հրատարակութեան մէջ t-ն է հիմք առնուած ... Այս տպագիրն ընտրեցինք մենք մեր համեմատութեան համար, նշանակելով t տառով, որովհետև մատչելի և համեմատաբար շատ տարածուած է ռուսահայերիս մէջ*» (Ագաթանգեղոս, 1909): Ընդորում՝ հերթականությամբ 5-րդ այս տպագրությունը (Թիֆլիս, 1883), որը դրվել է գիտա-քննական բնագրի հիմքում, «զոկ արտատպութիւն է չորրորդ տպագրից» (Վենետիկ, 1862), որն էլ «զոկ արտատպութիւն է երրորդ տպագրից» (Վենետիկ, 1835) (Ագաթանգեղոս, 1909):

Գիտա-քննական բնագրի Է գլխում ներկայացված սբ. Գրիգոր Լուսավորչին վերագրվող աղոթքի երկրորդ խնդրահարույց տեղին գետեղված է § 93-94-ում.

«93 ... *զի եւ ես արժանի եղէց վերանալ ընդ առաջ Որդւոյ քոյ սիրելոյ. յորժամ յափշտակեցէ զանձկացեալսն իւր ի ճառագայթ լուսոյ իւրոյ, դատել ճշմարտութեամբ զամենայն տիեզերս հրով բարկութեամբ իւրով:*

94 *Այլ այժմիկ, Տէր, զաւրացո՛ղ զծառայս քո փասն անուան քոյ, զի յաղթեսցուք զաւրութեանց թշնամոյն. եւ բա՛րձ եւ փարատեա՛ զմէզ չարութեան կռապաշտութեան հեթանոսութեան քաղցրութեամբ սիրով քով առ արարածս քո. որ եղեր զանձն քո ի վերայ խաշանց քոց, մի՛ թողուր զհաւտ քո, զի ածցես յողորմութիւն. որ դու միայն կարող ես թողուլ զմեղս, եւ քաւել զյանցանս եւ*

զանադէնութիւնս քոյոց արարածոց, զի զքեզ միայն պաշտեցեն եւ զկանս քո արասցեն, եւ յիցին փառաւորիչք Աստուածութեանդ քոյ ...» (Ագաթանգեղոս, 2003):

§ 93-ից երևում է, որ խոսքը կրկին ուղղված է Հայր Աստծուն, քանի որ մատնանշվում է վերջինիս Որդի ունենալու հանգամանքը. «*ընդ առաջ Որդոյ քոյ*»: Ըստ § 94-ի աղոթքի հասցեատերը (Հայրը) ինքն իրեն գոհաբերել է՝ իր արարածների համար. «*որ եղեր զանձն քո ի վերայ խաշանց քոց*»:

Սակայն, ՄՄ վերոհիշյալ երեք ձեռագրերի § 94-ում տվյալ խնդրահարույց հատվածի ենթական ոչ թե Հայրն է (որ եղեր զանձն քո), այլ՝ Որդին. «*որդոյ քո, որ եղ զանձն իւր*» (Ագաթանգեղոս, 2003), որով կրկին աստվածաբանական շփոթը վերանում է:

Սբ. Գրիգոր Լուսավորչին վերագրվող աղոթքի վերջին խնդրահարույց տեղին գտնվում է § 96-97-ում.

«96 Այլ որ առատանասդ ամենեցուն՝ տո՛ւր մեզ, զի լիցուք վկայք Աստուածութեանդ քոյ, չարչարել փասն անուան քոյ, եւ մեռանել փասն ճշմարտութեան քոյ, եւ նորոգել միւսանգամ ի գալստեան քոյ, զի դու եկիր եւ մեռար ի վերայ արարածոց քոց, եւ խառնեցեր զմահկանացու բնութիւնս մեր յանմահութիւն քո: Վասն այսորիկ եւ մեք մինչեւ ի մահ լիցուք վկայք կենդանութեան քոյ, զի խառնեցուք ի թիւ վկայից քոց ... զի մատուցուք զանձինս մեր պատարագ Աստուածութեան քում. զի կորուցուք զանձինս, եւ դարձեալ գտցուք զնա յաւուր յարութեան. կացցուք ընդ աշմէ քումմէ զանմեղութիւն զգեցեալ ընդ գառինս աջակողմեան դասուն, կամարարաց քոց, յուրախութիւն սրբոց քոց, որ սիրեցին զԱստուածութիւն քո եւ զմիածին Որդիդ, զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս. որ եղեւ գառն ճշմարիտ եւ մատոյց զանձն իւր քեզ պատարագ փասն մեղաց ամենայն աշխարհի, զի լիցի հաճեցուցիչ եւ բարեխաւս ընդ արարիչդ եւ ընդ արարածս: Իսկ որ յայս հաճութիւն ընթացեալ մերձեցան՝ պատրաստեաց նոցա աթելվանս յարքայութեան Աստուածութեանն իւրոյ: ⁴⁹Իսկ որք ոչն կամեցան մոռանել ի հաճութիւն հնազանդութեան գալստեան նորա՝ յախտենից տանջանս խոստացաւ:

97 Եւ արդ՝ Տէր բարերար, որ եկիր եւ խոնարհեցար եւ առեր զկերպարանս մարդկան, եւ ետուր զանձն քո ամենայն համբերութեան ... » (Ագաթանգեղոս, 2003):

Այստեղ՝ § 96-ի սկզբում, խոսելով Տիրոջ մասին, ասվում է, որ նա եկավ, մահացավ Իր արարածների համար՝ խառնելով մարդկային մահկանացու բնությունն Իր անմահությանը: Նույն § 96-ի շարունակությունից, սակայն, պարզվում է, որ այս բոլոր խոսքերը նորից ուղղված են Հորը. «*Որ սիրեցին զԱստուածութիւն քո եւ զմիածին Որդիդ, զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս. որ եղեւ գառն ճշմարիտ եւ մատոյց զանձն իւր քեզ*»:

ՄՄ վերոհիշյալ երեք ձեռագրերում պատկերն այլ է: Այս երեքում § 96-ի սկզբում գրված է ոչ թե «*տո՛ւր մեզ, զի լիցուք վկայք Աստուածութեանդ քոյ*», այլ՝ «*տուր մեզ տէր միածին որդիդ աստուծոյ շնորհս ի հոգւոյդ սրբոյ*» (Ագաթանգեղոս, 2003), որով § 96-ից սկսյալ աղոթքի հասցեատերը դառնում է Որդին: Հատվածի շարունակության մեջ բացակայում է «*եւ*

զմիածին Որդիդ, զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս» խնդրահարույց հատվածը, որով ստացվում է. «որ սիրեցին զԱստուածութիւն քո, որ եղեր զառն ճշմարիտ եւ մատուցեր զանձն պատարագ հար» (Ագաթանգեղոս, 2003): Հաջորդող բայերն էլ դրված են ոչ թե երրորդ դեմքով, ինչպես գիտա-քննական բնագրի պարագային է, այլ՝ երկրորդ, որով ցույց են տալիս, որ այս ողջ § 96-ում խոսքը Որդուն է ուղղված, ինչն ավելի համահունչ է նույն գիտա-քննական բնագրի § 97-ի հետ (Ագաթանգեղոս, 2003): Հակառակ դեպքում անհասկանալի է, թե ինչու է գիտա-քննական բնագրում § 96-ը ուղղված Հորը, իսկ § 97-ից սկսյալ մինչև աղոթքի վերջ խոսքը ուղղվում Որդուն:

Հիշյալ երեք ձեռագրերում պահպանված տարբերակը ոչ միայն ավելի տրամաբանական է աստվածաբանական տեսանկյունից, այլ նաև լեզվական, քանի որ հստակ է, թե ինչպես է փոխվում աղոթքի հասցեատերը: Գիտա-քննական բնագրում մինչև § 96-ը աղոթքը ուղղված է Հորը, իսկ § 97-ից մինչև վերջ՝ Որդուն: Հորից դեպի Որդի այդ անցումը լեզվական տեսանկյունից որևէ կերպ չի արտահայտվում, ավելին՝ կտրուկ է և անտրամաբանական, ինչը չի կարելի ասել ՄՄ վերոհիշյալ երեք ձեռագրերում ներկայացված տարբերակի վերաբերյալ:

«Ագաթանգեղոսի պատմության» գիտա-քննական բնագրի վերջին խնդրահարույց տեղին սբ. Հռիփսիմեին վերագրվող աղոթքն է, ԺԵ գլխում՝ «չար ամբոխին» տեսնելու ժամանակ.

«196 Տէր աստուած ամենակալ, որ հաստատեցեր զարարածս քո ի ձեռն Որդւոյ քոյ միածնի եւ սիրելոյ, եւ կազմեցեր յաւրինուածս երեւելի եւ աներևոյթ արարածոց ի ձեռն Հոգւոյդ սրբոյ. դու ես որ յոչնչէ զամենայն յեղօթիւն յաւրինեցեր, եւ քոյով հրամանաւ վարին ամենայն զաւրութիւնք երեւելիք եւ աներևոյթք, որ են յերկինս եւ յերկրի, ի ծովու եւ ի ցամաքի: Քանզի դու ես, Տէր, որ ետուր յողող ջուրց զանարէն պղծալից մարդիկ ուղեղորդ դարուն, եւ փրկեցեր զսիրելին քո զՆոյ, որ պահեաց զհրաման քանի քոյ, եւ ասրեցուցեր խաչանման փայտիւն ի ջուրցն հեղեղէ: Որ յայնժամ արինակաւ խաչին արարեր զփրկութիւն՝ եւ այժմ արա՛ ճշմարտութեամբ խաչիդ քոյ, յոր եղեր եւ հեղեր զարիւն քո ի բժշկութիւն ցաւոց մերոց» (Ագաթանգեղոս, 2003):

Այս դրվագի սկզբից երևում է, որ աղոթքի հասցեատերը Հայր Աստվածն է (ի ձեռն Որդւոյ քոյ), ով, ըստ վերջին նախադասության, խաչվել է և հեղել իր արյունը. «*Խաչիդ քոյ, յոր եղեր եւ հեղեր զարիւն քո*»: Կրկին, եթե քննենք ՄՄ թիվ 1479 և թիվ 1859 ձեռագրերը, կտեսնենք, որ վերջին նախադասության ենթական Միածինն է, այլ ոչ թե Հայրը. «*սուրբ խաչին, յոր ել միածինդ քո եւ հեղ զարիւն իւր*» (Ագաթանգեղոս, 2003):

Ուշագրավ է, որ վերը քննված խնդրահարույց դրվագները առկա են ոչ միայն Ագաթանգեղոսի պատմության հայերենով պահպանված ձեռագրերում (որոնք և

ուսումնասիրվել են գիտա-քննական բնագրի շրջանակներում), այլ նաև այս «ազգային» խմբագրությանը պատկանող տարալեզու բնագրերում:

Հունարեն քննական բնագրի և արաբերեն թարգմանության մեզ հասած բնագրի հիշյալ 4 դրվագներում, ինչպես նաև «Հռիփսիմյանց վկայաբանության» վրացերեն թարգմանության քննական բնագրում պահպանված սբ. Հռիփսիմեին վերգրվող աղոթքում խնդրահարույց այս դրվագները ներկայացված են նույնությամբ (Lafontaine, 1973; Տեր-Ղևոնդյան, 1968; Մուրադյան, 1982), թեև հունարեն բնագրի § 93-94 հատվածի տարընթերցումներում երևում է, որ կան ձեռագրեր, որտեղ ոչ թե Հայրն է զոհաբերվում իր հոտի համար, այլ՝ Որդին (Lafontaine, 1973):

Միևնույն ժամանակ, Ազաթանգեղոսի պատմության խմբագրությունների երկրորդ խմբին պատկանող ձեռագրերում, որոնք հայտնի են «Վարք Գրիգորի» անվամբ, ևս առկա են հիշյալ աղոթքները, որոնցում ներկայացված աստվածաբանությունը հստակ է և որևէ հակասական տողեր չի պարունակում (Garitte, 1946; Տեր-Ղևոնդյան, 1973; Mapp, 1906): Նմանապես, վարքից և ազգային խմբագրությունից բխող ասորերեն խմբագրության և դրա քարշունի (ասորատառ արաբերեն) թարգմանության մեջ առկա է սբ. Հռիփսիմեին վերգրվող աղոթքը՝ առանց հակասական որևէ գաղափարի (Esbroeck, 1977; Esbroeck, 1971):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

«Ազաթանգեղոսի պատմության» ազգային խմբագրության հայերենով պահպանված այն սակավաթիվ ձեռագրերը, որոնցում աստվածաբանական շփոթ չկա, հունարեն այն ձեռագրերը, որոնցում չորսը դրվագների փոխարեն միայն երեքում են առկա հակասությունները և այն հանգամանքը, որ «Ազաթանգեղոսի պատմության» մնացյալ խմբագրություններում առկա նույն աղոթքներում ևս չկան հակասական գաղաթարներ, խոսում են այն մասին, որ թեև խնդրո առարկա չորսը դրվագները վաղուց ի վեր եղել են «Ազաթանգեղոսի պատմության» ազգային խմբագրության մեջ, այդուհանդերձ՝ դրանց հարազատությունը բնօրինակին վիճելի է: Առկա աստվածաբանական հակասությունները, ամենայն հավանականությամբ, ծնունդ են հետագայի խմբագրական միջամտությունների կամ ձեռագրերի անփույթ արտագրության, ինչն իր հերթին, ոչ միայն հարց է առաջացնում, թե ինչու են նման անհամապատասխանությունները դարեր շարունակ աննկատ մնացել կամ անուշադրության մատնվել մատենագիրների ու գիտնականների կողմից, այլև՝ հրամայական է ստեղծում վերականգնելու հիշյալ կոթողային աշխատության տրամաբանական ու աստվածաբանական ամբողջականությունն ու վավերականությունը:

Այսպիսով, ընդունելով Գ. Տեր-Մկրտչյանի և Ս. Կանայանցի կատարած աիռելի աշխատանքի անգնահատելի արժեքը՝ ցանկանում ենք ընդգծել «Ազաթանգեղեայ

պատմութիւն» երկի նոր և ավելի խորը բնագրագիտական քննության անհրաժեշտությունը՝ հարկ եղած դեպքում նաև նոր քննական բնագրի հրապարակման նպատակով: Հակառակ դեպքում, ի թիվս այլ խնդիրների, երկում առկա աստվածաբանությունը շարունակելու է մնալ խաթարված՝ բնագրի առկա շարադրանքով պայմանավորված:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Ագաթանգեղոս.** (1909). *Պատմութիւն Հայոց. Աշխատութեամբ՝ Գաղուստ Տէր-Մկրտչեանի եւ Ստեփանոս Կանայեանցի*. Տփղիս, Արագատիպ Մնացականյա Մարտիրոսյանցի.
- Ագաթանգեղոս.** (2003). *Պատմութիւն*. Մատենագիրք Հայոց, Ե դար, Բ հատ., էջ 1289-1735. Անթիլիաս-Լիբանան.
- Մուրադյան, Պ.** (1982). *Ագաթանգեղոսի հին վրացերեն խմբագրությունները*. Երևան: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.
- Տեր-Ղևոնդյան, Ա.** (1968). *Ագաթանգեղոսի արարական նոր խմբագրությունը (արարերեն բնագիր և ուսումնասիրություն)*. Երևան: ՀՍՍՀ ԳԱ.
- Տեր-Ղևոնդյան, Ա.** (1973). *Ագաթանգեղոսի արարական խմբագրության նորահայտ ամբողջական բնագիրը*. Պատմա-բանասիրական հանդես, (1), 209-237.
- Март, Н.** (1906). *Крещение армян, грузин, абхазов и аланов святым Григорием (Арабская версия)*. Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества, 16, 63-211. СПб.
- Esbroeck, M. van.** (1971). *Un nouveau témoin du livre d'Agathange*. Revue des Études Arméniennes, 8, 43-44. Paris.
- Esbroeck, M. van.** (1977). *Le résumé Syriaque de l'Agathange*. Analecta Bollandiana, 95, 291-358. Bruxelles.
- Garitte, G.** (1946). *Documents pour l'étude du livre d'Agathange (Studi e Testi 127)*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- Lafontaine, G.** (1973). *La version grecque ancienne du livre arménien d'Agathange (Publications De L'Institut Orientaliste De Louvain 7)*. Louvain-la-Neuve: Université catholique de Louvain, Institut Orientaliste.
- Winkler, G.** (1980). *Our present knowledge of Agat'angelos and its Oriental versions*. Revue des Études Arméniennes, nouvelle série, 14, 125-141.

REFERENCE LIST

- Agatangelos.** (1909). *Istoriia Armenii (The History of Armenia)*. Pod redaktsiei Galust Ter-Mkrtchiana i Stepanosa Kanaiantsa. Tiflis, Aragatip Mnatsakaniana Martirosiantsa.

- Agatangelos.** (2003). *Istoriia (History)*. Matenagirk Aiots, V vek, t. 2, str. 1289–1735. Antilias-Livan.
- Muradian, P.** (1982). *Drevnegruzinskie redaktsii Agatangelosa (The Old Georgian Versions of Agathangeghos)*. Erevan: Izdatelstvo AN ArmSSR.
- Ter-Gevondian, A.** (1968). *Novaia arabskaia redaktsiia Agatangelosa, arabskii original i issledovanie (The Newly Discovered Arabic Recension of Agathangelos, Arabic Text and Study)*. Erevan: Izdatelstvo AN ArmSSR.
- Ter-Gevondian, A.** (1973). *Novoobnaruzhennyi polnyi tekst arabskoi redaktsii Agatangelosa (The Newly-found Complete Text of the Arabic Version of Agathangelos)*. *Istoriko-filologicheskii zhurnal*, (1), 209–237.
- Marr, N.** (1906). *Kreshchenie armian, gruzin, abkhazov i alanov sviatym Grigoriem, Arabskaia versiia (The Baptism of the Armenians, Georgians, Abkhazians, and Alans by Saint Gregory, Arabic version)*. *Zapiski Vostochnogo Otdeleniia Imperatorskogo Russkogo Arkheologicheskogo Obshchestva*, 16, 63-211. SPb.
- Esbroeck, M. van.** (1971). *Un nouveau témoin du livre d'Agathange*. *Revue des Études Arméniennes*, 8, 43-44. Paris.
- Esbroeck, M. van.** (1977). *Le résumé Syriaque de l'Agathange*. *Analecta Bollandiana*, 95, 291-358. Bruxelles.
- Garitte, G.** (1946). *Documents pour l'étude du livre d'Agathange (Studi e Testi 127)*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- Lafontaine, G.** (1973). *La version grecque ancienne du livre arménien d'Agathange (Publications De L'Institut Orientaliste De Louvain 7)*. Louvain-la-Neuve: Université catholique de Louvain, Institut Orientaliste.
- Winkler, G.** (1980). *Our present knowledge of Agat'angelos and its Oriental versions*. *Revue des Études Arméniennes*, nouvelle série, 14, 125-141.

РЕЗЮМЕ

ЗАМЕЧАНИЯ К НАУЧНО-КРИТИЧЕСКОМУ ТЕКСТУ «ИСТОРИИ АГАФАНГЕЛА»

ИЕРЕЙ МОВСЕС (ДАВИД) СААКЯН

В статье проводится богословский анализ критического издания «Истории Агафангела», составленного Галустом Тер-Мкртчяном и Степаносом Канаянцем.

Исследуются проблемные фрагменты, содержащие богословские противоречия, связанные с ипостасью Бога Отца и воплощением Бога Сына. Рассматриваются отдельные

молитвы и разделы из «Истории Агафангела», в которых выявлены идеи, не согласующиеся с христианской теологией, представленной в других частях произведения.

Особое внимание уделяется возможности того, что упомянутые противоречия могли возникнуть в результате ошибок переписывания или редакторских изменений исходных рукописей.

В заключении подчеркивается необходимость проведения нового текстологического исследования «Истории Агафангела», основанного на более широком спектре рукописей, что особенно важно для обеспечения богословской точности текста.

Ключевые слова: Агафангелос, оригинал, рукопись, печать, редактирование, спор, теология, язык.

ABSTRACT

NOTES ON THE SCHOLARLY-CRITICAL TEXT OF "AGATHANGELOS' HISTORY"

FR. MOVSES (DAVIT) SAHAKYAN

The article presents a theological analysis of the critical edition of the *History of Agathangelos*, compiled by Galust Ter-Mkrtchyan and Stepanos Kanayants.

The study examines problematic fragments containing theological contradictions concerning the nature of God the Father and the incarnation of God the Son. It analyzes specific prayers and sections from the *History of Agathangelos*, where ideas inconsistent with the Christian theology, as presented in other parts of the same work, are identified.

Special attention is given to the possibility that the aforementioned contradictions might have arisen due to errors in copying or editorial changes made to the original manuscripts.

In conclusion, the article emphasizes the necessity of conducting a new textological study of the *History of Agathangelos*, based on a broader spectrum of manuscripts, which is particularly significant for ensuring the theological accuracy of the text.

Keywords: Agathangehos, original, manuscript, printing, editing, controversy, theology, language.

Հոդվածը ստացվել է 10.02.2025

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 20.02.2025

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 25.03.2025

**ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ ԱԶԴՈՂ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ
ՆԵՐԿԱՅԻՍ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ**

ՏԻԳՐԱՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարան,

Էլ. հասցե՝ tigran-ghazaryan@inbox.ru

DOI: 10.24234/scientific.v1i48.192

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հասարակության ինքնության, զարգացման, քաղաքացիական համերաշխության ու ներդաշնակության և առհասարակ պետության գոյության բնականոն ընթացքն ապահովելու գործում էական դերակատարում ունի քաղաքական կայունությունը: Քաղաքական կայունություն ունեցող հասարականություններում բավականին քիչ է քաղաքական ցնցումների ու քաղաքացիական անկարգությունների հավանականությունը, քաղաքական ղեկավարությունը դրսևորում է ունակություն հենց առաջացման վաղ փուլում կարգավորելու հասարակության մեջ նկատվող քաղաքական հակասությունները, կարողություն՝ բացառելու սոցիալ-քաղաքական բախումները, ապստամբությունները, ապահովելու տնտեսական կայունությունը, երկրի սահմանների անխախտելիությունը, արտաքին սպառնալիքների չեզոքացումը: Նման պայմաններում հնարավորություն է ստեղծվում հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում կազմել երկարաժամկետ պլաններ, կատարել ներդրումներ և այլն: Քաղաքական կայունություն ապահովելու համար ղեկավարությունը պետք է մշակի ճիշտ ռազմավարություններ և ունենա քաղաքական կամք այդ ռազմավարությունները կյանքի կոչելու համար:

Քաղաքական կայունության հայեցակարգը բավականին արդիական է քաղաքագիտության շրջանակներում և մշտապես եղել է հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում: Հայեցակարգը ուսումնասիրվում է նաև տարբեր ոլորտներում՝ տնտեսագիտություն, սոցիոլոգիա, միջազգային հարաբերություններ:

Այսօր չկան քաղաքական կայունության հասնելու ուղիների վերաբերյալ միասնական տեսակետներ: Բազմաթիվ են քաղաքական կայունության վերաբերյալ մեկնաբանությունները, սահմանումները, տարբեր հետազոտողներ առաջ են քաշում քաղաքական կայունության վրա ազդող գործոնների իրենց տեսակները, մշակում մեթոդներ քաղաքական կայունության վերաբերյալ:

Այս հոդվածում վերլուծվում են քաղաքական կայունության վրա ազդող առավել տարածված գործոնները, մեկնաբանվում է հասկացությունը և ներկայացվում սահմանումները: Հոդվածի նպատակն է վերլուծել քաղաքական կայունության վրա ազդող հիմնական գործոնները, գնահատել դրանց ազդեցությունը, ինչպես նաև ներկայացնել քաղաքական կայունության հասկացությունը ու սահմանումները՝ նշելով դրանց մեկնաբանությունները տարբեր գիտնականների կողմից: Ուսումնասիրության նպատակին հասնելու համար օգտագործվել է համադրական վերլուծության մեթոդաբանություն՝ ընդգրկելով տարբեր ուսումնասիրություններ, հիմնվելով թեմայի վերաբերյալ ներկայիս առաջատար տեսական գործերի և իրական օրինակների վրա: Ուսումնասիրության արդյունքները ցույց են տվել, որ քաղաքական կայունությունը պայմանավորված է մի շարք ներքին և արտաքին գործոններով, որոնք կարող են տարբեր ազդեցություն ունենալ պետության տարբեր մակարդակներում: Ուսումնասիրությունը նաև ընդգծում է այն կարևորությունը, որ քաղաքական ղեկավարությունը մեծ դերակատարություն ունի կայունության ապահովման գործում, և այս գործոնների ամբողջական ու համակարգված վերլուծության միջոցով հնարավոր է ձևավորել ավելի արդյունավետ մոտեցումներ կայունության պահպանման համար:

***Բանալի բառեր՝** քաղաքական կայունություն, քաղաքական ինստիտուտներ, լեգիտիմություն, օրենքի գերակայություն, լիդերություն, էթնիկ խմբեր, քաղաքացիական անհնազանդություններ:*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածը ներկայացնում է քաղաքական կայունության բազմակողմանի բնույթը՝ ընդգծելով դրա և դրա հիմնական լեգիտիմությունը, քաղաքականները, օրենքի գերակայությունը, անվտանգ անվտանգությունը, էթնիկ խմբերի համախմբվածությունը, քաղաքական համակարգը, ինստիտուտները, ռեժիմը տնտեսությունը: Այն նաև ընդգծում է, որ քաղաքական կայունությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ են ռազմավարական քայլեր՝ ուղղված անկայունության պատճառների վերացման երկարաժամկետ ժամանակին:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածում օգտագործված մեթոդաբանությունը կարելի է և նկարագրել որպես **տեսական-վերլուծական մեթոդ**՝ հիմնված տարբեր տեսությունների, սահմանումների պատմական օրինակների համադրման վրա: Օգտագործված մեթոդներն են՝ համադրական մեթոդ – Հոդվածում ներկայացված են տարբեր գիտնականների սահմանումներ («Ի.Ս.Բալյան», «Զլոդ Աքե», «Լ.Վարդանյան», «Վ.Պողոսյան») և տարբեր ժամանակաշրջաններում (Հին Հունաստան, միջին դարեր, ժամանակակից աշխարհ)

գործածվող քաղաքական կայունության մոդելներ: Պատմական մեթոդ – հոդվածը ցույց է տալիս քաղաքական կայունության էվոլյուցիան՝ սկսած հնագույն ցեղապետության ժամանակակից քաղաքական համակարգերից: Կառուցվածքային-ֆունկցիոնալ մեթոդ – հոդվածը ներկայացնում է քաղաքական կայունության օրինակը՝ շեշտադրելով դրանց փոխազդեցությունները (լեգիտիմություն, քաղաքական լիդերություն, օրենքի գերակայություն և այլն): Փորձագիտական – հոդվածը հղումներ է անում տարբեր գիտնականների աշխատություններին՝ ապահովելով գիտական հիմնավորվածություն: Տարբերակված – քաղաքական կայունության որոշումն առանձնանում է առանձին կետերով՝ ընդգծելով դրանց դերն ու ազդեցությունը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

«Կայունություն» տերմինը (լատիներեն *stabilis* - կայուն, հաստատուն, անփոփոխ) նշանակում է ամրապնդել, մշտական կայուն վիճակի բերել կամ պահպանել այս վիճակը, օրինակ՝ ապահովել ցանկացած գործընթացի կայունությունը: Ժամանակակից քաղաքական տեսության մեջ չենք կարող գտնել միանշանակ սահմանում, քանի որ կայունության վրա ազդող գործոնները բազմաթիվ են: Հայրենական հետազոտողներից Ի.Ս.Բալյանը սահմանում է՝ «Քաղաքական կայունությունը հասարակության քաղաքական կյանքի բնութագրությունն է, վիճակը, որը դրսևորվում է ինչպես ամբողջ հասարակության, այնպես էլ քաղաքական ինստիտուտների գործունեության մեջ: Քաղաքական կայունությունը տվյալ համակարգի ընդունակությունն է երկար ժամանակահատվածում առանց կտրուկ փոփոխությունների գործառել և պահպանել իր ամբողջականությունը:» Նիգերիացի քաղաքագետ Քլոդ Աքեն տալիս է հետևյալ սահմանումը՝ «Քաղաքական կայունությունը իրավիճակ է, որը բնութագրվում է անձեռնմխելի և անխափան գործող կառավարության կամ քաղաքական համակարգի պահպանմամբ՝ խուսափելով էական խափանումներից կամ փոփոխություններից երկարաժամկետ տևողությամբ» (Claude Ake, 1975): Գրիշինը նշում է, որ քաղաքական կայունությունը փոփոխական (մոդելավորված) կատեգորիա է, որը որոշում և ամրագրում է քաղաքական հարաբերությունների ցանկալի վիճակը (Евгеньевич Г. О., 2015): 1993 թվականին Մոսկվայի Առևտրային համալսարանի հրատարակչության կողմից հրատարակված հանրագիտարանային բառարանում «Քաղաքական կայունությունը» ներկայացվում է որպես տարբեր քաղաքական սուբյեկտների միջև կապերի համակարգ, որը բնութագրվում է որոշակի ամբողջականությամբ և իրեն վերապահված գործառույթներն արդյունավետ իրականացնելու կարողությամբ (Аверьянов Ю. И., 1993):

Տարբեր ժամանակներում գործել են քաղաքական կայունության տարբեր մոդելներ: Եթե օրինակ դիտարկման օբյեկտ ենք վերցնում ցեղապետությունները, ապա անհարժեշտ է նշել, որ ցեղերի առաջնորդների միջև առկա համաձայնությունների պայմաններում է

հնարավոր եղել ապահովել տարբեր ցեղերի միջև ներդաշնակ կապն ու ցեղապետությունների գոյությունը: Հին Հունաստանի քաղաք պետություններում համաձայնությունը հիմնված է եղել թվային բնույթի ներդաշնակ հարաբերությունների վրա (Սոլոնի բարեփոխումները, Աթենք), որը ապահովել է պոլիսի տարբեր խմբերի միջև համաձայնությունը: Միջին դարերում եկեղեցին և ավանդույթներն են ապահովել պետության ներքին կայունությունը: Մեր օրերում քաղաքական կայունության հասնելը բավականին բարդ է: Քաղաքական կայունությունը համակարգ է, որը բաղկացած է բազմաթիվ գործոններից և դրանց միջև առկա հարաբերություններից: Նոր ժամանակներում քաղաքական կայունության վրա ազդում են բազմաթիվ գործոններ: Ներկայացնենք այդ գործոններից մի քանիսը.

1. Լեգիտիմություն: Քաղաքական կայունությունը էապես կախված է իշխանության լեգիտիմության մակարդակից: Լեգիտիմությունը իշխանության նկատմամբ ունեցած վստահության դրսևորումն է, որը բխում է քաղաքացիների այն համոզմունքից, որ քաղաքական ինստիտուտների գործունեությունն արդարացված է, և պետական պաշտոնատար անձինք իրենց գործողություններով հաշվետու են ժողովրդին, իսկ հասարակության մեջ առկա խնդիրների լուծման անմիջական հաղորդակիցն էլ դառնում է պետության քաղաքացին (Սարգսյան, Ա. 2021): Լեգիտիմության սպառման դեպքում պետությունները պարտադրված առնչվում են քաղաքական անկայունության հետ՝ իր հնարավոր բոլոր բացասական հետևանքներով: Միշտ էլ լեգիտիմության յուրաքանչյուր ճգնաժամ տեղի է ունեցել, երբ հասարակության մեծ կամ կարևոր հատվածը համաձայն չի եղել որոշակի ռեժիմի կամ կառավարության կողմից հաստատված և առաջ մղվող նորմերի հետ: Երբ կառավարությունը կորցնում է աջակցությունը, այն վտանգում է կորցնել նաև իր լեգիտիմությունը, այս պարագայում հասարակությունը գործող իշխանությունների նկատմամբ սկսում է դրսևորել բացասական վարքագիծ հեղափոխությունների, հեղաշրջումների և քաղաքացիական պատերազմների տեսքով: Հասարակություն-իշխանություն անհամաձայնության դասական օրինակներից են քաղաքացիական անհնազանդության ցույցերը, որոնց տևականությունն ու աստիճանաբար ուժգնացումը ի վերջո բերում են քաղաքական անկայունության վիճակի:

2. Քաղաքական լիդեր: Քաղաքական կայունության պայմանավորված է նաև քաղաքական առաջնորդի անձնային անհատական հատկանիշներով, համոզմունքներով և դիրքորոշումներով: Քաղաքական գործընթացների ճշգրիտ վերահսկման, կայունության ապահովման ճանապարհին հասարակության վստահությունը շահելու, իր կողքին համախմբելու, աջակցություն ստանալու նպատակով քաղաքական առաջնորդը պետք է ունենա քաղաքական լիդերին բնորոշ անհրաժեշտ որակներ:

Քաղաքական լիդեր է նա, որ իշխանություն ունի մարդկան որոշակի խմբի նկատմամբ, հմուտ է քաղաքական գործունեության մեջ, ունի մշակված ծրագրեր, վճիռներ կայացնելու ունակություն, դրանք իրագործելու ընդունակության դրսևորում, յուրահատուկ հատկանիշներ, որոնք նպաստում են կառավարման գործընթացի կազմակերպմանը:

Քաղաքական լիդերությունը փոխկապակցված է քաղաքական լեգիտիմության հետ և միաժամանակ պայմանավորում են քաղաքական կայունության վիճակը: Լ.Վարդանյանն ու Վ.Պողոսյանը քաղաքական լիդերությունը սահմանում են որպես մեկ կամ մի քանի անձերի լեգիտիմ գերիշխանություն որոշակի խմբի, կազմակերպության վրա, որը պայմանավորված է նրանց յուրահատուկ ընդունակություններով և խմբի անդամների բարոյական վերաբերմունքով (Վարդանյան Լ., Պողոսյան Վ., 2018):

3. Օրենքի գերակայություն: Պետությունում քաղաքական կայունության ապահովման կարևոր դետալներից է նաև օրենքի գերակայության ապահովումը: Պետությունը չի կարող համարվել իրավական, եթե նրանում չկա օրենքի գերակայություն: Օրենքի գերակայությունը դա իշխանությունների՝ իրավական և քաղաքական համակարգերով, կառուցվածքներով և պրակտիկայով պայմանավորված գործողություններ են, որոնք ապահովում են քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների պաշտպանվածությունը, ընդունված օրենքների կիրառումը՝ նպաստելով պետության արդյունավետ կառավարմանը (ԹԻՀԿ, հակակոռուպցիոն բաժարան): Օրենքի դրույթների անհասանելիությունը, հայեցողությամբ իրավական հարցերի լուծումը, օրենքի առջև հավասարության չապահովումը, մարդու իրավունքների պաշտպանության բացակայությունը, անարդար դատավարությունները և տարբեր ոլորտներում չարաշահումները օրենքի գերակայությունն ամբողջովին բացառող և քաղաքական կայունությունը խաթարող գործոններ են: Ոչ մի քաղաքական ղեկավարություն չի կարող հասնել կայունության, եթե ընդունակ չէ բացառելու վերը թվարկված գործոնների առկայությունը:

4. Իրավական անվտանգություն: Օրենքի գերակայությունն ապահովում է իրավահարաբերության սուբյեկտների (պետություն, պետական մարմիններ, կազմակերպություններ, անհատ, հասարակություն) կենսական իրավական շահերի պաշտպանությունը, այս պարագայում մենք առնչվում ենք «Իրավական անվտանգություն» հասկացության հետ: Իրավական անվտանգությունը ազգային անվտանգության ապահովման բաղադրատարրերից է և ժամանակակից մեկնաբանություններում այն սահմանվում է որպես իրավական գործունեության միջոցով մարդու, հասարակության և պետության իրավունքների, ազատությունների և շահերի պաշտպանվածության վիճակ (Липинский Д. А., Мусаткина А. А., 2019): Իրավական անվտանգության առկայությունն

ապահովում է նաև իրավական պատասխանատվության իրագործումը, որի նպատակն է պետական հարկադրանքի միջոցով ապահովել ազգային անվտանգության իրավական կարգավորումը: Այսինքն՝ քաղաքական կայունության ապահովման համատեքստում իրավական անվտանգությունն անհրաժեշտ է այնքանով, որ կբացառի մարդու իրավունքների և ազատությունների ոտնահարումը, պետական մարմիններում կամայականությունները, որոնք հասարակության մոտ դժգոհություններ առաջացնող գործոններ են:

5. Էթնիկ խմբերի համախմբվածություն: Էթնիկ խումբը հասկացվում է որպես ընդհանուր էթնիկ ինքնություն ունեցող, ընդհանուր անուն և մշակույթի տարրեր կիսող և այլ համայնքների հետ հիմնարար կապերի մեջ գտնվող մարդկանց խումբ (*Энциклопедия «Народы и религии мира»*): Քաղաքական կայունության համար սպառնալիք են նաև էթնիկ բախումները պետության ներսում, ազգային խտրականության դրսևորումները: Տարբեր արժեհամակարգերի և ավանդույթների հակասություններով պայմանավորված՝ կարող են առաջանալ ազգամիջյան լարվածություններ, ընդհուպ մինչև էթնոսոցիալական բախումների միջոցով վտանգել պետության տարածքային ամբողջականությունը: Էթնիկ պատկանելության նկատմամբ կառավարությունը պետք է կարողանա վարել ճիշտ քաղաքականություն, այն է՝ աջակցել էթնիկ խմբերի սոցիալ-տնտեսական և մշակութային զարգացմանը, բացառել ազգային, կրոնական, ռասսայական խտրականության տարրեր ձևերի դրսևորումները, պաշտպանել ազգային փոքրամասնությունների իրավունքներն ու ազատությունները, ունենալ վերահսկելի միգրացիա, պետության ներսում յուրաքանչյուրի համար հավասարապես ստեղծել պայմաններ արժանապատիվ կյանքի ու զարգացման համար:

6. Քաղաքական համակարգ: Քաղաքական համակարգը ֆունկցիոնալ կախվածության սկզբունքով ձևավորված հասարակության քաղաքական կազմակերպական ինստիտուտցիոնալ եղանակ է, որի հիմնական խնդիրներից մեկը կայունության ու կարգավորվածության քաղաքական ամենօրյա արտադրության կազմակերպումն է (Հարությունյան Է.Ա., 2002):

Այն առաջին հերթին կառավարման բարդ համակարգ է, որի գործառույթներն են այնպիսի ոլորտային հարցեր, ինչպիսիք են իշխանությունը, մշակույթը, իրավաբանությունը, տնտեսությունը, սոցիալական հարաբերությունները, քաղաքական ինստիտուտները և այդ ինստիտուտներով պայմանավորված գործընթացները: Քաղաքական կայունությունը կախված է նաև քաղաքական համակարգի տարրերի (պետական մարմիններ, կուսակցություններ, հասարակական շարժումներ, շահագրգիռ խմբեր) միջև առկա փոխհարաբերությունների բնույթից՝ համագործակցություն, մրցակցություն, թշնամանք, չեզոքություն և այլն: Կառուցողական և ներդաշնակ

հարաբերությունները նպաստում են քաղաքական կայունության ապահովմանը: Քաղաքական համակարգի կայուն պարամետրերը, որոնք ապահովում են կառուցվածքի պահպանումը և որոշում են նրա գործունեության ու զարգացման արդյունավետությունը արտաքին և ներքին գործոնների ազդեցության տակ, ձևավորում են քաղաքական կայունություն: Քաղաքական կայունությունը կախված է սոցիալական հավասարակշռությունից և հասարակության մեջ ինտեգրումից, արժեքներից, ավանդույթներից և տարրեր շահերից (Гришин О. Е., 2015):

Քաղաքական համակարգը պետք է լինի արդյունավետ, ունակ արձագանքելու ցանկացած խնդիրների, կարգավորի քաղաքական ու հասարակական հարաբերությունները, վերահսկի իր ամբողջականությունն ապահովող տարրեր քաղադրատարրերի գործողությունները: Այն քաղաքական համակարգերը, որոնք ընդունակ չեն ապահովելու իրենց արդյունավետությունը, չեն կարող ապահովել նաև քաղաքական կայունություն:

7. Քաղաքական ինստիտուտներ: քաղաքական ինստիտուտները քաղաքական համակարգի կարևորագույն տարրերն են, դրանք ֆորմալ և ոչ ֆորմալ կառույցներ են, որոնք իրականացնում են մի շարք կարևոր գործառնություններ՝ նպաստելով քաղաքական կայունության ամրապնդմանը: Այդ գործառնություններն են՝

- Կայունացնող (օրինակ՝ ոստիկանությունը), քանի որ քաղաքական ինստիտուտները պատմականորեն ձևավորվել են հասարակության մեջ էվոյուցիոն ձևով, նրանք պահպանողական են և նպաստում են իրերի գոյություն ունեցող կարգի պահպանմանը: Հենց ինստիտուտների կողմից սահմանված խաղի կանոնների կայունությունը քաղաքական կայունության պահպանման բանալին է:
- Կազմակերպչական և կառավարչական (պետական ծառայություններ) - ինստիտուտները սահմանում են նորմեր և կանոններ, որոնցով պետք է առաջնորդեն քաղաքական գործընթացի սուբյեկտները: Ինստիտուտների ներսում մարդիկ համախմբվում են քաղաքական վարքագծի ամենաարդյունավետ (կամ գոնե ամենահայտնի) մոդելների շուրջ: Ինստիտուտները կազմակերպում են քաղաքական գործընթացի սուբյեկտները և սահմանում դրանց գործունեության ողորդությունները:
- Վերահսկողություն (դատախազություն, հանրային լուսմներ)- քաղաքական ինստիտուտները պարունակում են ֆորմալ կամ ոչ ֆորմալ պատժամիջոցներ քաղաքական սուբյեկտների համար, ովքեր դուրս են գալիս որոշակի կանոններից (կամ խստորեն հետևում են դրանց) կամ ենթադրում են որևէ հետևանքների առաջացում (քրեական պատասխանատվությունից կամ հեղինակությանը վնասելուց մինչև մեղալ շնորհելը կամ կարիերայի աճը): Ուստի

քաղաքական ինստիտուտները գործում են որպես կարգուկանոն ապահովելու գործիք:

- Հաղորդակցական (լրատվամիջոցներ)– քաղաքական ինստիտուտները նախագծված են տարբեր քաղաքական սուբյեկտների միջև փոխգործակցություն ապահովելու համար, մասնավորապես՝ հասարակության և պետության միջև երկկողմանի հաղորդակցություն:
- Քաղաքական ներկայացուցչության (հասարակական կազմակերպություններ, կուսակցություններ, ընտրություններ) գործառույթը ինստիտուտների հատկապես կարևոր խնդիրն է ժամանակակից սոցիալական և ժողովրդավարական պետություններում: Ինստիտուտները պետք է ապահովեն անհատների ու խմբերի շահերի համախմբումն ու կուտակումն ու իշխանությունների ուշադրությանը ներկայացնելը (*Большая российская энциклопедия, политические институты*):

Թվարկված գործառույթները չեն սպառում քաղաքական ինստիտուտների նշանակությունը: Ի թիվս այլ բաների, նրանք նպաստում են ինտեգրմանը և տարբերակմանը, իրականացնում են պաշտպանիչ և կարգավորող խնդիրներ, ծառայում են որպես իրավական պետության ձևավորման գործիք, ապահովում են քաղաքական ճնշում, մասնակցում իշխանության վերարտադրությանն ու վերաբաշխմանը և ապահովում են քաղաքական կայունություն:

Միևնույն ժամանակ հարկավոր է նշել, որ այն քաղաքական ինստիտուտները, որոնց ձևավորման հիմքում ընկած են չգրված օրենքները, կարող են օրինակ նեպոտիզմի կամ կլիենտիզմի միջոցով հանգեցնել քաղաքական ապակայունացման, կարող են խաթարել վստահությունը պետական ինստիտուտների նկատմամբ և թուլացնել քաղաքական կայունությունը: Այս մարտահրավերների լուծումը պահանջում է արդյունավետ քաղաքականություն, թափանցիկություն, հաշվետվողականություն և ներառական կառավարում, որն առաջնահերթություն է տալիս բոլոր քաղաքացիների կարիքներին, ապահովում է վերջիններիս հավասար մասնակցությունը քաղաքական գործընթացներին:

8. Քաղաքական ռեժիմ: Քաղաքական ռեժիմը քաղաքական ազդեցության բաղադրիչ է, առանց որի քաղաքականությունը չի կարող իրականացնել իր նպատկը: Այն քաղաքական իշխանության օգտագործման ձև է: Պայմանականորեն առանձնացվում են քաղաքական ռեժիմի երեք տեսակներ՝ տոտալիտար, ավտորիտար և ժողովրդավարական, որոնցով էլ պայմանավորվում է քաղաքական կայունության մակարդակը:

Տոտալիտարիզմի պայմաններում իշխանության անձնավորումը, պետական քաղաքականության մեջ իշխող վերնախավի կորպորատիվ շահերի գերակայությունը, մարդկանց իրավունքների և ազատությունների լիակատար վերացումը, ընդդիմության և այլխոհների բացառումը, խիստ վերահսկողությունը կյանքի բոլոր ոլորտների վրա ի վերջո

հանգեցնում են կործանարար հետևանքների, տոտալիտար ռեժիմի դեպքում քաղաքական կայունությունն ընկալվում է գործող ղեկավարի անփոփոխություն:

Ավտորիտարիզմի դեպքում թեև առկա են իշխանության թևերը՝ գործադիր, օրենսդիր և դատական, չկա իշխանության իրական տարանջատում և հակակշռում, կա չգործող սահմանադրություն, կեղծ ընդդիմություն և այլն: Իշխանությունը կենտրոնացած է մեկ կամ մի քանի անձի ձեռքում և սպասարկում է վերջիններիս շահերը: Չնայած այն հանգամանքին, որ ավտորիտար ռեժիմներն ունեն բավականին ուժեղ ցանկացած պահի ճնշելու անհնազանդությունները, սակայն դրանով չեն կարող հասնել մշտական քաղաքական կայունության. ի վերջո մշտական դժգոհությունները բերում են ապակայունացման ընդհուպ մինչև հեղաշրջումների:

Ժողովրդավարական ռեժիմը ապահովում է ազատ, արդար ընտրություններ, այդ ընտրությունների միջոցով իշխանությունների հերթափոխություն, օրինական ընդդիմություն, օրենքի գերակայություն և այլն: Սակայն ոչ մի պետությունում հնարավոր չէ ստեղծել բացարձակ ժողովրդավարություն, և ինչպես ասում է Ու.Չերչիլը՝ «Դեմոկրատիան սարսափելի ուղեբեռ է, բայց նրանից լավը մարդկությունը ոչինչ չի հնարել»: Ժողովրդավարությունը տարբեր հասարակություններում ընկալվում է յուրովի: Որոշ հետազոտողներ գտնում են, որ քաղաքացիներին մեծ ազատություններ տալը, ուղղորդելը քաղաքական գործընթացներին, եթե վերջիններս չունեն համապատասխան գիտելիքներ, կարող են չհանգեցնել ժողովրդավարության նպատակների իրականացմանը:

Հարկ է նշել, որ օրինակ քաղաքացիական անհնազանդությունների համատեքստում «Ավելորդ ժողովրդավարությունը» կարող է տանել զանգվածային անկարգությունների և քաղաքական անկայունության:

9. Տնտեսություն: Քաղաքական կայունությունն ու տնտեսության զարգացման մակարդակը պայմանավորված են մեկը մյուսով: Քաղաքական անկայունության պայմաններում, երբ ասենք օրինակ առկա են ներքին և արտաքին սպառնալիքներ՝ երկրի ներսում տարբեր էթնիկ խմբերի միջև սրված հակամարտություններ, պատերազմներ այլ պետությունների հետ, դժվար թե որևէ ներդրող նման պայմաններում ցանկություն հայտնի բիզնես սկսել՝ վախենալով, որ կկորցի իր միջոցները: Քաղաքական անկայունությունը կարող է բերել տնտեսական մարտահրավերների՝ գնաճ, արժույթի արժեզրկում, գործազրկություն, աղքատություն, անհավասարություն և այլն: Այս ամենն էլ կարող է հանգեցնել սոցիալական անկարգությունների, անհնազանդության ցույցերի, ներքին բախումների:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Քաղաքական կայունությունը մի շարք բաղադրատարրերից կազմված և այդ բաղադրատարրերի միջև հարաբերությունների բնույթով պայմանավորված բարդ

համակարգ է, որը կոչված է ապահովելու պետության շարունակական գոյությունն ու զարգացումը: Քաղաքական կայունությունը մշտապես գտնվում է տարբեր գործոնների ազդեցության տակ, և քաղաքական դեկավարության առաջնային խնդիրը պետք է լինի անկայունության տանող գործոնների վերացումը, ռազմավարությունների մշակումը՝ քաղաքական կայունության ապահովման համար: Քաղաքական կայունությունը պետության զարգացման և հասարակության բարեկեցության ապահովման առանցքային տարրերից է: Այն պետության և հասարակության կենսունակության կարևորագույն պայմանն է. ապահովում է կառավարման համակարգի ամրությունը, սոցիալական ներդաշնակությունը, տնտեսական զարգացումը և քաղաքացիների բարօրությունը: Հետևաբար, քաղաքական կայունության ապահովման համար անհրաժեշտ է համակողմանի մոտեցում, որը ներառում է լեգիտիմության ամրապնդում, հմուտ առաջնորդություն, օրենքի գերակայության և իրավական անվտանգության ապահովում, էթնիկ համախմբվածության խթանում, քաղաքական համակարգի արդյունավետության բարձրացում, կայուն ինստիտուտների ձևավորում, ժողովրդավարական ռեժիմի ամրապնդում և տնտեսական կայունության ապահովում: Միայն այդ դեպքում հնարավոր կլինի կառուցել կայուն, զարգացող և ժողովրդավարական պետություն, որն ունակ կլինի դիմակայելու ներքին ու արտաքին մարտահրավերներին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Սարգսյան Ա.** (2021). Քաղաքական իշխանության լեգիտիմության հիմնահարցը մասնակցության ինստիտուտոնիալացման պայմաններում. *Բանբեր, Երևանի Համալսարան, Միջազգային Հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն, 1*.
- Հարությունյան Է.Ա.** (2002). Քաղաքական համակարգի զարգացման հիմնախնդիրը անցումային հասարակությունում. *Նորավանք գիտակրթական հիմնադրամ*, Երևան.
- Վարդանյան Լ. և Պողոսյան Վ.** (2018). Քաղաքական լիդերությունը որպես քաղաքական գիտության հետազոտական խնդիր. *ՎԷՄ համահայկական հանդես, գիտագործնական, 3*.
- Аверьянов. Ю. И.** (1993). *Политология: Энциклопедический словарь*. Изд-во Моск. коммерч. ун-та.
- Гришин О. Е..** (2015). Политическая стабильность: понятие, факторы, инновации: Исторические, Философские, Политические и Юридические Науки, Культурология и Искусствоведение. *Вопросы Теории И Практики, 51(54)*.
<https://www.gramota.net/materials/3/2015/6-1/14.html>
- Липинский Д. А., Мусаткина А. А.** (2019). Юридическая ответственность и безответственность, правовая и национальная безопасность: проблемы соотношения

и системных связей. *Юридическая Наука И Правоохранительная Практика*.
<https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya-otvetstvennost-i-bezotvetstvennost-pravovaya-i-natsionalnaya-bezopasnost-problemy-sootnosheniya-i-sistemnyh-svyazey/pdf>

Claude A. (1975). A definition of political stability. *Comparative Politics*, 2(7).

https://transparency.am/glossary/term/rule_of_law (Թրանսպարենսի հիպերտեքստային հաղպարակումը կենտրոնի, հաղպարակումը քաղաքացիական). 19.10.2024.

<https://bigenc.ru/c/politicheskii-institut-d8dda3> (Большая российская энциклопедия, политические институты). 21.10.2024.

Энциклопедия «Народы и религии мира»,
https://peoples_religion.academic.ru/678/%D1%8D%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%BF%D0%B0 (Этническая группа). 20.10.2024.

REFERENCE LIST

Sargsyan A. (2021). Problema legitimnosti politicheskoy vlasti v kontekste institucionalizacii uchastiya (*The issue of legitimacy of political power in the context of institutionalization of participation*). Banber, Erevanskij universitet, Mezhdunarodnye otnosheniya, Politologiya, 1.

Arutyunyan E.A. (2002). Problema razvitiya politicheskoy sistemy v perekhodnom obshchestve. Nauchno-obrazovatel'nyj fond (*The Problem of Political System Development in a Transitional Society*). «Noravank», Erevan.

Vardanyan L. i Pogosyan V. (2018). Politicheskoe liderstvo kak issledovatel'skaya problema v politicheskoy nauke (*Political Leadership as a Research Problem in Political Science*). VEM Vsearmjanskij zhurnal, nauchno-prakticheskij, 3.

Aver'yanov. YU. I. (1993). Politologiya: Enciklopedicheskij slovar' (*Political Science: Encyclopedic Dictionary*). Izd-vo Mosk. kommerch. un-ta.

Grishin O. E. (2015). Politicheskaya stabil'nost': ponyatie, faktory, innovacii (*Political stability: concept, factors, innovations*): Istoricheskie, Filosofskie, Politicheskie i YUridicheskie Nauki, Kul'turologiya i Iskusstvovedenie. Voprosy Teorii I Praktiki, 51(54).
<https://www.gramota.net/materials/3/2015/6-1/14.html>

Lipinskij D. A., Musatkina A. A. (2019). YUridicheskaya otvetstvennost' i bezotvetstvennost', pravovaya i nacional'naya bezopasnost' (*Legal responsibility and irresponsibility, legal and national security*): problemy sootnosheniya i sistemnyh svyazey. YUridicheskaya Nauka I Pravoohranitel'naya Praktika. <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya->

otvetstvennost-i-bezotvetstvennost-pravovaya-i-natsionalnaya-bezopasnost-problemy-sootnosheniya-i-sistemnyh-svyazey/pdf.

- Claude A.** (1975). A definition of political stability. *Comparative Politics*, 2(7).
https://transparency.am/glossary/term/rule_of_law T'ransp'arensi int'erneshnl
hakakorrups'tion kentron, hakakorrups'tion bararan, (Transparency International
Anticorruption Center, *Anticorruption Glossary*). 19.10.2024.
- <https://bigenc.ru/c/politicheskii-institut-d8dda3> Bol'shaya rossiyskaya entsiklopediya,
politicheskiye instituty (*Great Russian Encyclopedia, Political Institutions*). 21.10.2024.
- https://peoples_religion.academic.ru/678/%D1%8D%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%BF%D0%B0 Etnicheskaya gruppa, Entsiklopediya «Narody i religii mira», (*Ethnic Group, Encyclopedia, Peoples and Religions of the World*). 20.10.2024.

РЕЗЮМЕ

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ СТАБИЛЬНОСТЬ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

ТИГРАН КАЗАРЯН

Политическая стабильность играет важную роль в обеспечении идентичности общества, его развития, гражданского согласия и гармонии, а также в нормальном функционировании государства в целом. В обществах с политической стабильностью вероятность политических потрясений и гражданских беспорядков значительно снижена, политическое руководство демонстрирует способность урегулировать политические противоречия на ранних стадиях их возникновения, а также предотвращать социально-политические столкновения, восстания, обеспечивать экономическую стабильность, неприкосновенность государственных границ и нейтрализовать внешние угрозы. В таких условиях возникает возможность для разработки долгосрочных планов и инвестиций в различных сферах общественной жизни. Для обеспечения политической стабильности руководство должно разработать правильные стратегии и иметь политическую волю для их реализации.

Концепция политической стабильности является весьма актуальной в политической науке и всегда привлекала внимание исследователей. Эта концепция исследуется также в различных областях, таких как экономика, социология, международные отношения.

На сегодняшний день не существует единого мнения о путях достижения политической стабильности. Существует множество интерпретаций политической

стабильности, определений, различные исследователи предлагают свои версии факторов, влияющих на политическую стабильность, разрабатывают методы, связанные с политической стабильностью.

В данной статье рассматриваются наиболее распространенные факторы, влияющие на политическую стабильность, объясняется понятие и приводятся его определения. Цель статьи заключается в анализе основных факторов, влияющих на политическую стабильность, оценке их воздействия, а также в представлении концепции политической стабильности и ее определений с объяснением этих понятий разными учеными. Для достижения цели исследования использована методология сравнительного анализа, основанная на различных исследованиях и ведущих теоретических трудах по теме, а также на реальных примерах. Результаты исследования показали, что политическая стабильность зависит от ряда внутренних и внешних факторов, которые могут оказывать различное влияние на государственные структуры на разных уровнях. Исследование также подчеркивает важность политического руководства в обеспечении стабильности, а системный и комплексный анализ этих факторов позволяет выработать более эффективные подходы к сохранению стабильности.

Ключевые слова: *политическая стабильность, политические институты, легитимность, верховенство закона, лидерство, этнические группы, гражданское неповиновение.*

ABSTRACT

THE MAIN FACTORS AFFECTING POLITICAL STABILITY IN THE CURRENT CONDITIONS

TIGRAN GHAZARYAN

Political stability plays a crucial role in ensuring the identity, development, civil solidarity, and harmony of society, as well as the overall normal functioning of the state. In societies with political stability, the likelihood of political upheavals and civil unrest is significantly reduced. The political leadership demonstrates the ability to resolve political contradictions at early stages of their emergence, prevent socio-political clashes, rebellions, ensure economic stability, the inviolability of state borders, and neutralize external threats. In such conditions, the opportunity arises to develop long-term plans and investments in various sectors of public life. To ensure political stability, the leadership must develop correct strategies and have the political will to implement them.

The concept of political stability is highly relevant in political science and has always attracted the attention of researchers. This concept is also studied in various fields, such as economics, sociology, and international relations.

Currently, there is no unified viewpoint regarding the paths to achieving political stability. There are numerous interpretations, definitions of political stability, and different researchers present their own types of factors affecting political stability, developing methods related to political stability.

This article analyzes the most widespread factors affecting political stability, explains the concept, and presents its definitions. The aim of the article is to analyze the main factors influencing political stability, evaluate their impact, as well as present the concept of political stability and its definitions, providing interpretations from various scholars. To achieve the research objective, a comparative analysis methodology has been used, incorporating various studies, relying on leading theoretical works and real-life examples on the topic. The results of the research indicate that political stability is determined by a number of internal and external factors that can have different effects on the state at various levels. The study also highlights the importance of political leadership in ensuring stability, and through the comprehensive and systematic analysis of these factors, more effective approaches to maintaining stability can be developed.

Key words: *political stability, political institutions, legitimacy, rule of law, leadership, ethnic groups, civil disobedience.*

Հոդվածը ստացվել է՝ 14.03.2025

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 20.03.2025

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 25.04.2025

GEOPOLITICAL STRUGGLES IN THE GEORGIA-RUSSIA RELATIONSHIP: THE CASE OF ABKHAZIA AND SOUTH OSSETIA

KAREN GHAZARYAN

Yerevan State University

E-mail: kar.ghazaryan5@gmail.com

DOI: 10.24234/scientific.v1i48.193

ABSTRACT

To understand the character of Georgia–Russia relations and the political issues at play, it is essential to analyze the political developments between the two sides, which have not only influenced bilateral relations but also had a broader impact on the entire region. Geopolitical developments, particularly the Ukrainian crisis and the policies of the new U.S. administration, have also had a significant effect on the South Caucasus.

The purpose of this article is to investigate the evolution of Georgia–Russia relations (the case of Abkhazia and Ossetia) and explore why, despite Russia's role as one of Georgia's leading economic partners, there has been little political progress. The paper also discusses the key political issues at the heart of Georgia–Russia relations and potential future developments, considering global geopolitical shifts.

In the course of writing this scientific work, systematic methods such as historical-comparative analysis, event analysis, and content analysis were employed.

Achievements: The dynamic growth of economic relations between Georgia and Russia under the Georgian Dream government has not resulted in any positive political changes for either party. The continued presence of Russian troops in Georgian territories remains a significant obstacle to improving Georgia–Russia relations, with no resolution in sight. The ongoing divergence of views on the issues of Abkhazia and South Ossetia continues to exacerbate tensions and strain diplomatic relations between the two countries.

Keywords: *Georgia, Russia, Abkhazia and South Ossetia conflict, bilateral relations, region, multilateral diplomacy, politics.*

Introduction

A new stage in Georgia–Russia relations began after the collapse of the Soviet Union. From the early 1990s, Russia actively began initiating processes aimed at restoring its influence and gradually became a major player in Georgia and the entire South Caucasus. By the late 1990s, Russia already had a military presence in Armenia and Georgia and had signed strategic

cooperation agreements in various fields with both countries. Russia also had a significant role in the peaceful resolution of regional conflicts, and the deployment of Russian troops in the region was by no means accidental. The South Caucasus acts as a “buffer zone” between NATO member Turkey and Russia, further increasing Russian interests and stakes in the region.

The South Caucasus also draws the attention of external powers due to its rich resources and important geographical position for economic and other directions. In addition to the above, the U.S. is also interested in the region as part of its efforts to counter Iran's presence and reduce Russian influence, making the region even more strategically important. France, India, China, the EU, and other actors also have vital interests here, often leading to confrontations between great powers, changing the nature of relations between regional countries and key global actors. This transformation occurred in Georgia–Russia relations starting from the years of Saakashvili's rule.

The 2003 Rose Revolution in Georgia ended the government of Eduard Shevardnadze, who had maintained relatively good relations with Russia, and marked the beginning of a new phase in bilateral relations. The shift in foreign policy direction initiated by Georgia's leadership in 2003 eventually led to the August 2008 war, after which Georgia lost control over Abkhazia and South Ossetia. In 2008, Russian forces advanced to the city of Gori, just a few dozen kilometers from Tbilisi. The "Five-Day War" that began on August 8, 2008, resulted in significant losses, placing Georgia before major economic and security challenges. The perspectives of the two sides on the events of that period are particularly interesting.

Prerequisites of the War

On April 7, 2008, the Russian newspaper *Kommersant* wrote that during a closed session of the “Russia–NATO” Council held in Bucharest, Putin directly threatened his Western counterparts with the annexation of Crimea and Eastern Ukraine should Kyiv become a member of the North Atlantic Alliance. In the case of Georgia, according to the publication, the Kremlin leader promised to recognize the independence of Abkhazia and South Ossetia ("Georgia: A Changing Situation", 2007).

This publication represented a media leak by Russian diplomacy—primarily targeting Kyiv and Tbilisi—and the developments that subsequently emerged regarding Georgia (specifically, the Russian Ministry of Foreign Affairs' April 16 publication, stating that the Kremlin had decided to begin a new level of cooperation with Abkhazia and South Ossetia) served as further confirmation of this. However, in our case, primary attention should be directed toward a different circumstance. In Bucharest, the United States and its allies decided to be the first to cross the red line by declaring the inevitability of Ukraine's and Georgia's accession to NATO.

All of this could have led to military confrontation, which, from Moscow's perspective, continued to be viewed as the only effective means to deter Georgia from joining NATO. However,

by 2008, the main conclusion was perhaps that the United States and its allies had failed to provide Georgia with security guarantees through the diplomatic pressure exerted on Russia during the ongoing crisis. Evidence of this included the May 6, 2008, statement from the White House calling on Russia to "cease further provocations" against Georgia, as well as the information that emerged on May 14 indicating that the Pentagon might deploy an "X-band" radar—part of the U.S. missile defense system—in Georgia.

Essentially, it was clear that the Russo-Georgian war had been long in the making, and it did not delay its onset.

In this context, on August 7 at 22:35, a large-scale attack began on South Ossetia. Some Russian media outlets claimed that part of the Russian 58th Army unit had started moving from North Ossetia into South Ossetia on August 7. Later, a representative of the Russian Ministry of Defense stated that the previously indicated timeline of the Russian troops' incursion had been incorrectly specified (Spiegel, 2008).

The American Newspaper *the New York Times* reported that on August 7, certain units of the Russian 58th Army moved into South Ossetia from North Ossetia through the Roki Tunnel. Russian Lieutenant General Nikolai Uvarov, in an interview with the publication, presented a possible explanation: the routine rotation of the Russian peacekeeping battalion, along with the need for reinforcement and supply (Chivers, 2008).

At 00:15 Moscow time on August 8, Georgian troops opened fire in the direction of Tskhinvali, and at 03:30 launched a tank assault on the city. Just minutes before initiating the operation, Tbilisi had notified via telephone that it was revoking the ceasefire. During a press briefing held in Tskhinvali, Kulakhmetov told reporters that Georgia had effectively declared war on South Ossetia. At 00:30 Moscow time on August 8, the commander of Georgia's peacekeeping operations, General Mamuka Kurashvili, called on Russian peacekeepers to refrain from intervening in the situation (Allenova, 2008).

The South Ossetian Parliament appealed to the Russian leadership for assistance. At Russia's initiative, on August 8 at 07:00, an emergency session was convened with members of the UN Security Council. Russia's Permanent Representative to the UN, Vitaly Churkin, declared that the UN Security Council must demand the immediate cessation of violence in South Ossetia (United Nations, 2008). According to Churkin, just a few hours after reaching an agreement, Georgian military units launched a massive assault on Tskhinvali. Georgian peacekeeping commander Kurashvili stated in front of cameras that a decision had been made in Tbilisi to restore constitutional order in South Ossetia, that is, to resolve the protracted conflict by military means (Lenta.ru, 2008). Nevertheless, the Security Council members failed to reach consensus on a joint

statement text. It had already become apparent that the geopolitical interests of the Security Council members were clashing.

The main news on August 11 was that Russian forces had crossed administrative boundaries that were outside of Tbilisi's control and had directly invaded Georgian territory. The Russian army invading from Abkhazia captured the western Georgian cities of Zugdidi and Senaki without resistance. Georgia's Prime Minister Vladimir Gurgenedze announced that Russian troops had also invaded the port city of Poti (Lenta.ru, 2008).

A representative of the Russian Ministry of Defense denied the information regarding the seizure of Poti, stating that Russian troops had never set such a task before themselves (Interfax, 2008).

On August 12, the city of Gori was subjected to bombardments, and by the following day, Russian forces were stationed there—just 76 kilometers from Tbilisi—and were awaiting orders to advance toward the Georgian capital.

On August 16, Russian President Dmitry Medvedev signed the peace plan for the Georgian–Ossetian conflict. Prior to him, the plan had been signed by the leaders of South Ossetia and Abkhazia, as well as by Georgian President Mikheil Saakashvili. The signing of this document marked the end of military operations.

To understand the nature of the outbreak of the Georgia–Russia war and the broader pattern of military actions, it is necessary to examine the views of the parties involved in the conflict, including the perspectives of the actors and institutions that maintained the status of “observers.”

Russia's viewpoint: During the military operations, the Russian Foreign Minister Sergey Lavrov stated that the reason for the entry of Russian troops into the conflict zone was Georgia's aggression against the uncontrollable South Ossetian territories and the consequences of this aggression, which included a humanitarian disaster, the flow of 30,000 refugees from the region, the deaths of Russian peacekeepers, and many South Ossetian civilians. Lavrov characterized the actions of the Georgian army against civilians as genocide. He pointed out that the majority of the population of South Ossetia are Russian citizens and that "no country in the world would remain indifferent to the killing of its citizens and the expulsion of them from their homes (Human Rights Watch, 2009)." Lavrov explained the necessity of bombing military infrastructure outside the conflict zone by saying it was used to support Georgian offensive operations. The accusations directed at Russia, claiming it attempted to overthrow the Georgian government and establish control over the country by hiding behind the South Ossetian conflict, were labeled as "nonsense" by Lavrov. He mentioned that the Russian president had announced the end of military operations once security in the region was ensured (Geopolitics.am, n.d.).

South Ossetia's viewpoint: In South Ossetian commentary, the war is seen to have been initiated by Georgia's aggression against South Ossetia, which occurred just before the Olympic Games. The President of South Ossetia, Eduard Kokoity, reported that the first days of Georgia's planned military aggression led to significant losses for the Ossetian people and accused Georgian President Mikheil Saakashvili of committing genocide against the Ossetian people. "Only the enforcement of peace brought an end to the senseless and brutal war. South Ossetia will never forget and will never forgive the crimes of Georgian fascism. The Georgian authorities have dug an endless bloody abyss between Georgia and South Ossetia (Kokoyti, 2008)." Overall, the South Ossetian side refers to all of the Georgian side's claims as "cynical lies" and accuses Georgian high-ranking officials, including the president, of organizing war crimes. South Ossetian officials hope to see the Georgian government in the defendant's chair (Geopolitics.am, n.d.).

Abkhazia's viewpoint: On August 22, the head of the General Staff of the Armed Forces of Abkhazia, Anatoly Zaitsev, declared that after Georgia had completely captured South Ossetia, it planned to begin offensive military operations against Abkhazia three hours later (Interfax, 2008). According to the Abkhazian viewpoint, the entire organization of the military operations was carried out by Georgia, and the operations would not have been limited to South Ossetia alone. In this way, Georgia was inclined to solve its territorial issues. This viewpoint is rejected by the Georgian authorities.

Georgia's viewpoint: According to Georgian President Mikheil Saakashvili's version, the beginning of the military operations was a reaction to a South Ossetian provocation and an immediate threat of a Russian attack. According to him, Georgia had reliable information, obtained from intercepted phone conversations, which indicated that by the morning of August 7 (Regnum, n.d.), "the Russians had already crossed the Roki Tunnel, and thus entered South Ossetian territory."

Abkhazia and Ossetia in the Georgia-Russia Relations Agenda

The Russia-Georgia "Five-Day War" brought new realities not only to bilateral relations but also to the region. Against the backdrop of the break in diplomatic relations and strained ties between the two countries, there was considerable activity from the West, aiming to involve the region in regional developments and weaken Russian influence. Many believed that the "Five-Day War" sealed the fate of Saakashvili and his political team, sentencing them to defeat in the upcoming elections, as the idea was gaining wide support among the people that the war and the loss of territories were primarily the result of the Georgian authorities' short-sighted policies and the failure of their poorly calculated foreign policy. The manipulation of the Abkhazian and Ossetian issues and the accusations against Russia of violating international norms became a priority for post-war Georgia, often fueled by the West, especially Washington.

In essence, the Georgia-Russia conflict and the "Five-Day War" were largely an information war that has continued since the cessation of hostilities and remains ongoing, as long as a resolution to the situation has not yet materialized. Even the characterization of the conflict itself reflects bias. In this case, we refer to the war as Russo-Georgian, which is also the stance of Georgia and the West, while Russia calls it South Ossetian, emphasizing that it was between South Ossetia and Georgia, and Russia was merely forced to become involved in the conflict.

In the process of resolving the Georgia-Russia war, the key issue after the end of the conflict became the legal status of Abkhazia and South Ossetia. On August 14, 2008, Russian President Dmitry Medvedev announced that the status of South Ossetia and Abkhazia should be determined by their people and Russia (Kommersant, 2009). As a security guarantor in the Caucasus, Russia intended to agree with the decision they had adopted. On August 21, Abkhazia appealed to the Russian President, requesting recognition of Abkhazia as an independent republic (Interfax, 2008). On August 25, the Russian State Duma unanimously recognized the independence of South Ossetia and Abkhazia (Rossiskaya Gazeta, 2008). On September 9, 2008, Moscow established diplomatic relations with Sukhum and Tskhinvali, promising to station around 4,000 Russian soldiers in the republics' military bases. At the same time, a fund for victims of the conflict was created. In response, on August 28, the Georgian parliament held an emergency session and adopted a document determining the status of Abkhazia and South Ossetia as part of Georgia, declaring them "occupied territories."

This process coincided with military operations. Thus, between August 14-16, 2008, the heads of states involved in the military operations signed the plan for peaceful resolution of the Georgian-South Ossetian conflict ("Medvedev-Sarkozy plan"), which officially confirmed the cessation of hostilities in the conflict zone. The conflict became political and diplomatic, transitioning into the realm of international politics. However, the situation was not settled by this. On August 16, the railway bridge in Georgia's Kaspı city was blown up. Georgian Minister of Internal Affairs Shota Utiashvili blamed the Russian troops for the action, while Russia issued a denial (Lenta.ru, 2008). A statement was released that on August 17, Russia began withdrawing its troops from South Ossetia. Later, Dmitry Medvedev announced that the withdrawal would be completed on August 18 (Lenta.ru, 2008). On the same day, South Ossetian forces entered Akhalkori (Leningori), thus South Ossetia came completely under the control of the unrecognized republic's authorities. By August 19, Russian forces began to withdraw from the Georgian city of Gori, and by August 22, most Russian troops were expected to leave Georgia. Especially on August 21, a Russian convoy, heavily equipped with military vehicles, left Gori and moved from Tskhinvali towards Vladikavkaz. On August 20, South Ossetian President Eduard Kokoity signed a decree lifting the state of emergency. The threat of military operations was now a thing of the

past, and the conflict moved to the platform of information warfare, where effective diplomacy had to be employed. Serious steps were already being taken through diplomatic levers in the face of the conflict and mutual accusations, which were mostly characteristic of the Georgian side, while the Russian side largely remained in a position of denial. Russian Foreign Minister Sergey Lavrov announced that no more than 500 Russian peacekeepers would remain in the South Ossetian security zone. By August 22, Russian troops had completely left Gori (UAClub, 2010). However, the withdrawal of Russian troops from Georgia did not end there, as the question of the country's western regions remained. On August 23, General-Colonel Nogovitsin announced that Russian units would patrol the port of Poti. On the same day, the Georgian parliament unanimously adopted a decision to extend the state of war in the country until September 8 of that year, justifying it with the claim that as long as even one Russian occupant stood on Georgian soil, Georgia would remain in a state of martial law (Geopolitics.am, n.d.). Overall, during the military operations, Georgia held high hopes that the West—especially the USA and NATO—would stop the Russians and intervene in the conflict, but this did not happen. The first material assistance from the United States came only on August 24, when the American naval ship "USS McFaul" arrived at the Batumi port with humanitarian aid for Georgia (Interfax, 2008). Two more ships, "USCGC Dallas" and "USS Mount Whitney," were expected to arrive. Prior to this, American support for Georgia had been arriving by military aircraft. Notably, by August 25, nine NATO ships were located off the coast of Georgia in the Black Sea, operating under the guise of "Humanitarian Assistance to Georgia." However, all this seemed to be a delayed response, and little changed in favor of the Georgian side. The delayed Western support did not stop Russia from sending its troops into Georgian territory, which the Russian side exploited and directly intervened in the conflict. On August 25, a certain tension was noticed. Boris Chochiev, the Minister for Special Affairs of South Ossetia, announced that Georgian armed forces had entered the village of Mosabruni (Akhgori). In such a situation, and under the conditions of the presence of Western military forces, Georgia responded with a diplomatic counterattack, which, in essence, was predictable. The Deputy Foreign Minister of Georgia, Grigol Vashadze, in accordance with the decision of the Georgian Parliament, announced the severing of diplomatic relations with the Russian Federation, while maintaining consular relations. To this day, diplomatic relations between the two countries have not been restored. Immediately following this decision, Georgia declared the 1994 Moscow Agreement null and void, and also announced the cancellation of the simplified visa regime for Russian citizens entering Georgia. On September 1, 2008, the Georgian authorities declared the cessation of Russia's peacekeeping mission in the territory of Abkhazia and called for the withdrawal of all peacekeeping forces from the region (Simonyan, 2008). Georgia unilaterally withdrew from a number of conflict resolution agreements in South Ossetia, notably withdrawing

from the Joint Control Commission (JCC), which had been established based on the 1992 agreement and was later dissolved. The documents signed within the framework of the JCC, as well as the mandate of the Joint Peacekeeping Forces (the document that confirms their rights), were also annulled (Geopolitics.am, n.d.). After these events, on September 2, Temur Yakobashvili, the Minister for Reintegration of Georgia, announced that Russian military forces had definitively lost their peacekeeping role in Georgia and must immediately leave the territory of the republic (including Abkhazia and South Ossetia). Georgia officially informed the Russian Federation about the severance of diplomatic relations (Lenta.ru, 2008). Russian President Dmitry Medvedev also expressed his stance regarding the leadership of the Republic of Georgia: "As for the Georgian government, the current administration is bankrupt, and President Mikheil Saakashvili does not exist for us; he is considered a 'political corpse (Kremlin, 2008)'." On September 3, the closure of the Russian embassy in Georgia, including the consulate, was announced. The Georgian Parliament, in an emergency session, annulled the state of emergency and general mobilization across all of Georgia's territory, which had been in effect since August 9, and declared a state of emergency in regions where Russian forces were stationed. On September 4, it was announced that President Mikheil Saakashvili had signed a decree simplifying the visa regime for Russian citizens, a provision that had been delayed on August 30. On September 9, after the exchange of notes on the severance of diplomatic relations, Sergey Lavrov clarified the status of Georgia and the permissible number of Russian troops in the territories of Abkhazia and South Ossetia: "Now they are in the territories of Abkhazia and South Ossetia by the order of the President of the Russian Federation. With the signing and ratification of the agreement, they must remain within the boundaries of international law. They should not be peacekeepers, but armed forces from another country, which must ensure security at the request of the receiving side." Later, there were violations, about which both sides issued informational statements. On September 13, the process of withdrawing Russian troops from the Georgian port of Poti began. By the end of the day, the Russian Ministry of Foreign Affairs announced that Russian peacekeepers had moved to the Poti-Senaki border and left Georgian territory, in accordance with the preliminary agreement reached on September 8 between the Presidents of Russia and France, Dmitry Medvedev and Nicolas Sarkozy. On September 23, 2008, the first group of European Union observers arrived in Georgia, consisting of 28 people. By October 1, 200 EU observers were to be stationed in the areas adjacent to Abkhazia and South Ossetia, in accordance with the Russian-Georgian ceasefire agreement. Starting October 1, the EU-appointed observers began their work in the conflict zone with the goal of withdrawing Russian troops from Georgian regions. The Georgian Minister of Foreign Affairs later announced that Russian troops had not allowed monitoring groups to enter buffer zones. Similar reciprocal accusations had been made multiple times (Radio Svoboda, 2008).

Although the sides were not taking real constructive steps, they were trying in every way to convince the international community of the justice and reasonableness of their actions. On September 27, 2008, Russian Foreign Minister Sergey Lavrov addressed the 63rd session of the UN General Assembly with a statement: "Russia's recognition of Abkhazia and South Ossetia is the only possible way to ensure security, given the chauvinistic attitude of the Georgian leadership towards them (UN News Center, 2008)." According to the "Medvedev-Sarkozy Plan," an international consultation on Abkhazia and South Ossetia was supposed to take place, which was scheduled for October 15 in Geneva (the overall negotiation process was conditionally referred to as the Geneva Consultations). However, the first meeting was a failure, as the Georgian side refused to sit at the negotiating table with Abkhazia and South Ossetia. For the second round, scheduled for November 18, the European side proposed an interesting working format: two working groups were formed, with the countries participating without their own national representation. One group dealt with issues of stabilization and security in the region, while the other focused on refugees and humanitarian aid. Although no concrete solutions were reached, it could still be considered a success that the parties tried to find a solution together to address the created situation. The third stage of discussions took place on December 17-18. The Europeans proposed the "Document on Prevention of Incidents and Conflicts." However, once again, no significant changes occurred. Despite the efforts of France, the EU, the UN, and the OSCE to engage in discussions regarding the status of the newly recognized republics, there was no change in the situation (Batrak, Derry, Neef, & Schepp, 2021).

On February 17-18, 2009, the final stage of the Geneva consultations was held. The outcome was the adoption of a concrete document for the first time, which would ensure mechanisms for specific cooperation in the region. Although the adopted document does not carry legal obligations, it is still considered very important. According to the terms of the document, representatives of the institutions should meet weekly on security issues in the conflict zone. This process was meant to help coordinate actions, exchange assessments, and make forecasts (Dzhioyev, n.d.). In general, it can be said that after the end of the conflict, no significant progress occurred in the negotiation process, which still persists today. This is conditioned by the specific interests of global geopolitical players related to the South Caucasus region. Georgia will do everything possible to restore its territorial integrity, and this issue is not subject to discussion as long as the Russian side continues its aggressive rhetoric. Russia must withdraw its forces from Georgia's internationally recognized territories and refrain from interfering in Georgia's internal affairs, as declared by Saakashvili during a meeting with Georgian media in March 2009. Thus, on August 12, US Senate Foreign Relations Committee representative, Secretary of State Joseph Biden, expressed the opinion that "...Russia could become the side that suffers the most if the war

continues." He emphasized that as a result of the conflict, US-Russia cooperation in nuclear energy, the suspension of the Jackson-Vanik amendment, joining the World Trade Organization (WTO), and the Sochi Olympics would be affected (Regnum, 2014). On the same day, Georgian President Mikheil Saakashvili announced that Georgia was leaving the CIS, and on August 14, the Georgian government confirmed this decision. NATO had its specific interests in Georgia as well.

On August 17, 2008, German Chancellor Angela Merkel, while in Tbilisi, stated: "...If Georgia wishes, the decision of NATO's Bucharest summit will not change, and NATO's doors will open for Georgia." On September 4, an official White House representative announced that Ukraine and Georgia had met the necessary requirements for NATO membership, and the decision to join would be made in December. On September 15-16, a NATO summit was held in Tbilisi, with Georgian President M. Saakashvili and NATO Secretary-General Jaap de Hoop Scheffer opening the event. During the summit, the Secretary-General stated that the events of the past month could have hindered Georgia's NATO accession efforts, but still, the "alliance" doors remained open for Georgia. No other country has a veto in this matter. On September 19, 2008, US Secretary of Defense Robert Gates announced that Russia would face a military response from the US if it attacked Georgia after NATO membership. In September 2009, the EU special commission investigating the armed conflict concluded that Georgia initiated the military operations, but the use of force, including against Russian peacekeepers, was not justified under international law. The version propagated by the Georgian leadership and pro-Georgian sources about Russia's alleged significant forces invading the territory of South Ossetia by August 8th was not sufficiently confirmed by the commission's view. Since 2009, there have been periodic attempts to resume air traffic between Russia and Georgia at least at the statutory level, but all of them were unsuccessful. In August 2010, Russia reopened direct air communication with Georgia.

On February 17, 2010, Russian President Dmitry Medvedev declared Saakashvili *persona non grata* for Russia. On October 11, 2010, Georgian President Saakashvili signed a decree, stipulating that a 90-day visa-free regime would apply to Russian citizens registered in Chechnya, Ingushetia, North Ossetia, Dagestan, and Kabardino-Balkaria when crossing the border. Russia's Ministry of Foreign Affairs regarded this decision by Georgia as a provocation, as it unilaterally declared a visa-free regime for Russian citizens residing in the North Caucasus. In February 2012, Georgia approved a visa-free regime for short-term travel to Georgia for Russian citizens. From that day onward, all Russian citizens were allowed to freely enter Georgia and stay there for 90 days without a visa. However, Georgian citizens still require a visa to travel to Russia, which they obtain at the Swiss consulate, as there are no diplomatic relations between the countries.

In April 2010, the Georgian Parliament's Foreign Relations Committee addressed the legislatures of 31 countries, requesting the recognition of Abkhazia and South Ossetia as occupied territories

of Russia and condemning the ethnic cleansing of Georgians in those territories. In March 2011, the Russians demanded the annexation of the village of Aibga, located in the northwestern part of Abkhazia, to the Krasnodar region. During the Soviet Union, the village was divided into two parts, with the southern part under Georgian SSR control and the northern part under the Russian SFSR. Later, the Russian authorities also demanded 160 kilometers of land from the Gagra district in Abkhazia. Despite all this, the Abkhaz authorities were able to prove that the southern part of the Aibga village had been part of the Georgian SSR, and the village was partially annexed to the Russian Federation. On June 11, 2014, Prime Minister Irakli Garibashvili denied BBC News's statement that Russia "is not interested in relations with Abkhazia and South Ossetia." Members of the opposition United National Movement Party criticized Garibashvili's statement, considering it contradictory to the protection of the country's national interests (Geopolitics.am, n.d.). In November of the same year, Russia signed an agreement on "alliance and integration" with Abkhazia, and in March 2015, with South Ossetia (International Crisis Group, 2016). These serious internal and external shocks occurred during Mikheil Saakashvili's years in power, which, alongside great enthusiasm, were filled with significant losses. In the presidential elections held on October 27, 2013, the candidate supported by Saakashvili's party, Davit Bakradze, was unable to win (Kldiashvili, 2012). This was the most loss-filled period for independent Georgia since the collapse of the USSR.

Achievements

Thus, it can be concluded that the Georgian side still cannot take significant steps to exert pressure on the Russian side that would lead to actions aimed at the return of territories. The Western response to the Georgia-Russia war had a more economic sanctions nature, which caused significant losses to Russia, but at the same time, there was no other progress towards resolving the issue. To this day, Georgia's membership in NATO and the EU remains a dream, which is also a result of Russia's policy of deterrence. It is also a fact that after Saakashvili, anti-Russian sentiments have gradually decreased. There were some impulses that brought new signals of tension between the sides, such as the incident after the 2019 Interparliamentary Assembly of Orthodoxy, yet the Russian side has somewhat increased its influence in the region and in Georgia. Despite numerous documents that make Russia a security threat to Georgia, in the economic sphere, Russia has already been one of Georgia's leading economic partners for several years, and in 2022, it even rose to the second position, only behind Turkey. Against the backdrop of developing economic relations between the sides, there is no noticeable activity in political relations. Georgia's position on the issues of Abkhazia and South Ossetia has not changed, and officials regularly state on various platforms that there cannot be political dialogue with Russia as long as Russian troops are present on Georgian territory. Georgia is as much as possible refraining

from participating in formats that are initiated or involve Russia. In particular, Georgia did not join the “3+3” format, which has already hosted several meetings of foreign ministers from six countries in the region. The format includes Armenia, Azerbaijan, Iran, Russia, and Turkey.

Georgia's exclusion was also mentioned by Georgia's Minister of Foreign Affairs, Maka Botchorishvili, at the Antalya Diplomatic Forum on April 12, 2025, emphasizing that as long as Georgian territory is under Russian occupation, Georgia will not participate in such a format. The Karasin-Abashidze format, as well as meetings mediated by Switzerland and discussions on various issues, had a positive effect on the process of resolving Georgia-Russia relations, but politically, the views of the parties continue to remain contradictory. Russia, which recognized the independence of Abkhazia and South Ossetia, does not retreat on this issue, and the same applies to Georgia. It is hard to say whether the sides could restore relations politically without this territorial issue, but it is almost impossible to imagine the resolution of their political relations without resolving this issue. The position of the West, particularly the USA, in the context of regional policy is also important here, which, under the new administration of President Trump, seems less favorable for Georgia. President Trump has shown, through various actions and statements, that he holds a softer position towards Russia, which differs from the policy of former President Biden's administration. The development of events in Ukraine is also important, where it seems that Ukraine is losing its strategic positions. The Russian side also has significant losses, but in the context of positional advancements, it appears that Russia's successes will become more noticeable starting from 2025. The issue of Abkhazia and South Ossetia, although initially more international in nature, can now be said to have a more regional character and is gradually becoming a frozen conflict. Of course, there is a possibility of it heating up, as is the case with all conflicts, but due to the geopolitical realities, the policies of the new US administration, and the stance of the USA on the Ukrainian issue, we consider this less likely.

The West's certain passivity and lack of full support for Georgia's western integration and NATO and EU membership has created new problems for Georgia. Yes, there is talk of full support from the West, but practical steps have been insufficient. A vivid proof of this is that since the start of the conflict in 2008, there have been declarations about the importance of Georgia's membership and practical steps, but to this day, Georgia is not a member of Western institutions. Despite the adoption of the “Foreign Agents” law by the Georgian authorities in 2024, followed by parliamentary elections and the removal of Salome Zourabichvili Salome from the presidency, which attracted harsh criticism from Western countries and the EU, Georgia's membership in NATO and the EU remains a priority, as enshrined in Georgia's Constitution. The nature and developments of Georgia-Russia relations directly affect the entire region both economically and politically, so the stability of these relations also serves the national security interests of Armenia.

After the Artsakh war, a new reality has emerged in the region, which could potentially change the nature of the West-Armenia relations, making them deeper, and this may also affect Russia's regional policy decisions and its relations with Georgia.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- «Նորավանք» Հիմնադրամ. (2007). Վրաստան. փոփոխվող իրավիճակ. Այլադավան հայերի խնդիրը. *Գործու Վերլուծական Տեղեկագիր*, 17(25).
- Ab. (n.d.-b).** *Ռուս-վրացական (հարավօսական) հնգօրյա պատերազմը և դրա աշխարհաքաղաքական հետևանքները Հարավային Կովկասում* | GEOPOLITICS.AM. <http://geopolitics.am/archives/14331>
- ՄԱԿ.** (n.d.). *Անվտանգության խորհրդի 5951 նիստի արձանագրություն (S/5951)*. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/PRO/N08/454/58/PDF/N0845458.pdf?OpenElement>
- Human Rights Watch.** (2009). *На войне как на войне? Нарушения гуманитарного права и жертвы среди гражданского населения в связи с конфликтом вокруг Южной Осетии* (pp. 69–73). Human Rights Watch.
- Interfax.** (2008, August 14). *Российские миротворцы не входили в грузинский город Потти*. Interfax. <http://www.interfax.ru/26624>
- Interfax.ru.** (2008, August 20). *Абхазия просит Россию признать свою независимость*. Interfax.ru. <http://www.interfax.ru/28408>
- Interfax.ru.** (2008, August 20). *Первый из трех американских военных кораблей доставил в Батуми гуманитарный груз*. Interfax.ru. <http://www.interfax.ru/world/28809>
- Interfax.ru.** (2008, August 22). *Абхазский Генштаб: Грузия планировала после захвата Южной Осетии завоевать Абхазию*. Interfax.ru. <http://www.interfax.ru/28626>
- Kommersant.ru.** (2009, August 15). *Германия отстаивает целостность Грузии*. Kommersant.ru. <http://www.kommersant.ru/doc/1012261>
- Lenta.ru.** (2008, August 16). *Взрыв железнодорожного моста в Грузии прервал сообщение с Арменией*. Lenta.ru. <http://lenta.ru/news/2008/08/16/bridge/>
- Lenta.ru.** (2008, August 8). *Грузия начала танковую атаку на южные окраины Цхинвали*. Lenta.ru. <http://lenta.ru/news/2008/08/08/tank/>
- Lenta.ru.** (2008, September 2). *Грузия вышла из соглашений по урегулированию осетинского конфликта*. Lenta.ru. <http://lenta.ru/news/2008/09/02/skk/>
- Lenta.ru.** (2022, December 9). *Российские войска вошли в грузинский город-порт Потти*. Lenta.RU. <http://lenta.ru/news/2008/08/12/poti/>

- Lenta.ru.** (2022a, December 9). Медведев пообещал начать вывод войск из Грузии 18 августа. *Lenta.RU*. <http://lenta.ru/news/2008/08/17/withdraw/>
- Regnum.ru (n.d.).** *Официальное заявление Тбилиси: Грузия приступила к наведению конституционного порядка.* Regnum. <http://www.regnum.ru/news/1037979.html>
- Regnum.ru.** (2014, August 5). *В области атомной энергетики Россия и США переходят в плоскость экономического сотрудничества.* Regnum.ru. <https://regnum.ru/news/economy/996999.html>
- Алленова, О.** (2008, August 8). Газета «Коммерсантъ». *Коммерсантъ*. <http://www.kommersant.ru/doc/1009540>
- Батрак, А., Дери, М., Нееф, К., & Шепп, М.** (2021, April 30). *Сергей Лавров: "Еще не поздно"*. InoPressa.ru. <http://inopressa.ru/article/16Feb2009/spiegel/lavrov.html>
- Газета, Р.** (2008, August 25). Госдума предложила иностранным парламентам поддержать независимость Абхазии и Южной Осетии. *Российская Газета*. <http://www.rg.ru/2008/08/25/duma-obraschenie-anons.html>
- Джигоев М.** (2009, February 25). *«Выработанные в Женеве механизмы по предотвращению и.* <http://cominf.org/node/1166479365>
- Кокойты, Э.** (2008, September 20). *Обращение Президента Республики Южная Осетия Эдуарда Кокойты.* Комитет по информации и печати Республики Южная Осетия. <http://cominf.org/2008/09/26/1166478369.html>
- Международная кризисная группа (МКГ).** (2016, May 24). *Абхазия и Южная Осетия: Пора говорить о торговле.* Международная кризисная группа (МКГ). <https://bit.ly/3aQNDkZ>
- Официальный сайт Президента РФ.** (2008, September 2). *Интервью итальянскому телеканалу РАИ.* Официальный сайт Президента РФ. http://archive.kremlin.ru/appears/2008/09/02/2155_type63379_206080.shtml
- Радио Свобода.** (2008, September 23). *В Грузию прибыла первая группа наблюдателей из Евросоюза.* Радио Свобода. <http://www.svoboda.org/content/news/466045.html>
- Симонян, Ю.** (2008, August 29). *Парламент Грузии объявил Абхазию и Южную Осетию оккупированными.* Независимая газета. http://www.ng.ru/cis/2008-08-29/5_georgia.html?mthree=4
- Центр новостей ООН.** (2008, September 27). *Кавказский кризис показал, что решать проблемы современности в шорах однополярного мира невозможно, заявил Сергей Лавров.* Центр новостей ООН. http://www.un.org/russian/news/story.asp?newsID=10356#.UxyFjPl_uY0
- UAClub.** (2010). *Russia-Georgia.* UAClub. http://news.uaclub.net/26_319203.html

- Staff, S.** (2008, September 14). a-cbd373b9-0001-0001-0000-000000578273. DER SPIEGEL, Hamburg, Germany. <http://www.spiegel.de/international/world/did-saakashvili-lie-the-west-begins-to-doubt-georgian-leader-a-578273.html>
- Chivers, C. J.** (2008, September 15). *Georgia offers fresh evidence on war's start*. The New York Times. <http://www.nytimes.com/2008/09/16/world/europe/16georgia.html?ref=world>
- Kldiashvili, G.** (2012, October 15). *The President in Opposition: Georgia's 2012 Parliamentary Elections*. Center for Security Studies (CSS). <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CAD-43-2-5.pdf>

REFERENCE LIST

- Fond «Noravank».** (2007). Gruziya. izmenenie situacii. Problema armanov drugih veroispovedanij (*Georgia. A Changing situation. The issue of Armenians of other faiths*): Analiticheskij byulleten' «Globus», 17(25).
- OON.** (b/d). Protokol 5951-go zasedaniya Soveta Bezopasnosti (*UN Security Council meeting record* 5951. (S/5951). <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/PRO/N08/454/58/PDF/N0845458.pdf?OpenElement>
- Geopolitics.am.** (n.d.). Rus-vratsakan (haravosakan) hngorya paterazmy ev dra ashkharhakhaghakan hetevanknery Haravayin Kovkasyum (*The Russo-Georgian (South Ossetian) five-day war and its geopolitical consequences in the South Caucasus*). <http://geopolitics.am/archives/14331>
- Allenova, O.** (2008, August 9). Pervaja mirotvorcheskaja vojna (*The first peacekeeping war*). <http://www.kommersant.ru/doc/1009540>
- Dzhioev, M.** (n.d.). Vyrabotannye v Zheneve mehanizmy po predotvrashheniju i reagirovaniju na incidenty nosjat rekomendatel'nyj harakter (*The mechanisms developed in Geneva for preventing and responding to incidents are advisory in nature*). <http://cominf.org/node/1166479365>
- Human Rights Watch.** Na vojne kak na vojne? Narushenija gumanitarnogo prava i zhertvy sredi grazhdanskogo naselenija v svjazi s konfliktom vokrug Juzhnoj Osetii (2009) (*War as war? Violations of humanitarian law and casualties among civilians in the South Ossetia conflict*). 69-73.
- Interfax.ru** Abhazija prosit Rossiju priznat' svoju nezavisimost' (2008, August 20) (*Abkhazia asks Russia to recognize its independence*). <http://www.interfax.ru/28408>
- Interfax.ru** Abhazskij Genshtab: Gruzija planirovala posle zahvata Juzhnoj Osetii zavoevat' Abhaziju (2008, August 22) (*Abkhaz General Staff: Georgia planned to conquer Abkhazia after capturing South Ossetia*). <http://www.interfax.ru/28626>

- Interfax.ru** Pervyj iz treh amerikanskih voennyh korablej dostavil v Batumi gumanitarnyj gruz (2008, August 20) (*The first of three American military ships delivered humanitarian cargo to Batumi*). <http://www.interfax.ru/world/28809>
- Interfax.ru** Rossijskie mirotvorcy ne vhodili v gruzinskij gorod Poti (2008, August 14) (*Russian peacekeepers did not enter the Georgian city of Poti*). <http://www.interfax.ru/26624>
- Kokojty E.** (2008, September 20). Obrashhenie Prezidenta Respubliki Juzhnaja Osetija Jeduarda Kokojty. Komitet po informacii i pečati Respubliki Juzhnaja Osetija (*Address by the President of the Republic of South Ossetia, Eduard Kokoity*). <http://cominf.org/2008/09/26/1166478369.html>
- Kommersant.ru.** Germanija otstaivaet celostnost' Gruzii (2009, August 15) (*Germany defends the territorial integrity of Georgia*). Kommersant.ru <http://www.kommersant.ru/doc/1012261>
- Kremlin.ru** Interv'ju ital'janskomu telekanalu RAI (2008, September 2) (*Interview with the Italian TV channel RAI*). Oficial'nyj sajt Prezidenta RF. http://archive.kremlin.ru/appears/2008/09/02/2155_type63379_206080.shtml
- Lenta.ru.** Gruzija nachala tankovuju ataku na juzhnye okrainy Chinvali (2008, August 8) (*Georgia began tank attack on the southern outskirts of Tskhinvali*). <http://lenta.ru/neshhs/2008/08/08/tank/>
- Lenta.ru.** Gruzija vyshla iz soglashenij po uregulirovaniju osetinskogo konflikta (2008, September 2) (*Georgia withdrew from agreements on resolving the Ossetian conflict*). <http://lenta.ru/news/2008/09/02/skk/>
- Lenta.ru.** Medvedev poobeshhal nachat' vyvod vojsk iz Gruzii (2008, August 17) (*Medvedev promised to begin withdrawing troops from Georgia*). Lenta.ru. <http://lenta.ru/news/2008/08/17/withdraw/>
- Lenta.ru.** Rossijskie vojska voshli v gruzinskij gorod-port Poti (2008, August 12) (*Russian forces entered the Georgian port city of Poti*) <http://lenta.ru/neshhs/2008/08/12/poti/>
- Lenta.ru.** Vzryv zheleznodorozhnogo mosta v Gruzii prevral soobshhenie s Armeniej (2008, August 16) (*Explosion of a railway bridge in Georgia disrupted communication with Armenia*). <http://lenta.ru/news/2008/08/16/bridge/>
- MKG.** Abhazija i Juzhnaja Osetija: Pora govorit' o trgovle (2016, May 24) (*Abkhazia and South Ossetia: It's time to talk about trade*). Mezhdunarodnaja krizisnaja gruppа. <https://bit.ly/3aQNDkZ>
- OON.** Kavkazskij krizis pokazal, čto reshat' problemy sovremennosti v shorah odnopoljarnogo mira nevozmozhno, zjavil Sergej Lavrov (2008, September 27) (*The Caucasus crisis showed that solving contemporary problems in the constraints of a unipolar world is*

- impossible, said Sergey Lavrov). Centr novostej
http://www.un.org/russian/news/story.asp?newsID=10356#.UxyFjPl_uY0
- Radio Svoboda.** V Gruziju pribyla pervaja gruppа nabljudatelej iz Evrosojuza (2008, September 23) (*The first group of European Union observers arrived in Georgia*).
<http://www.svoboda.org/content/news/466045.html>
- Regnum (n.d.).** Oficial'noe zayavlenie Tbilisi: Gruzija pristupila k navedeniju konstitucionnogo porjadka. (*Official statement from Tbilisi: Georgia has begun restoring constitutional order*) <http://www.regnum.ru/news/1037979.html>
- Regnum.ru.** V oblasti atomnoj jenergetiki Rossija i SShA perehodjat v ploskost' jekonomicheskogo sotrudnichestva (2014, August 5) (*In the field of nuclear energy, Russia and the USA are shifting to economic cooperation*). Regnum.ru
<https://regnum.ru/news/economy/996999.html>
- Rossijskoj gazeta** Gosduma predlozhila inostrannym parlamentam podderzhat' nezavisimost' Abhazii i Juzhnoj Osetii (2008, August 25) (*The State Duma suggested foreign parliaments support the independence of Abkhazia and South Ossetia*..
<http://www.rg.ru/2008/08/25/duma-obraschenie-anons.html>
- Simonjan Yu.** (2008, August 29). Parlament Gruzii ob#javil Abhaziju i Juzhnuju Osetiju okkupirovannyymi (*The Georgian Parliament declared Abkhazia and South Ossetia occupied*). http://www.ng.ru/cis/2008-08-29/5_georgia.html?mthree=4
- Batrak, A., Deri, M., Neef, K., & Shepp, M.** (2021, April 30). Sergej Lavrov: "Eshhe ne pozdno" (*Sergey Lavrov: "It's not too late"*)
<http://inopressa.ru/article/16Feb2009/spiegel/lavrov.html>
- Chivers C.J.** (2008, September 15). Georgia offers fresh evidence on war's start.
<http://www.nytimes.com/2008/09/16/world/europe/16georgia.html?ref=world>
- Kldiashvili, G.** (2012, October 15). The President in Opposition: Georgia's 2012 Parliamentary Elections. Center for Security Studies <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CAD-43-2-5.pdf>
- Staff, S.** Did Saakashvili lie? The West begins to doubt Georgian leader (2008, September 16).
<http://www.spiegel.de/international/world/did-saakashvili-lie-the-west-begins-to-doubt-georgian-leader-a-578273.html>
- UAClub.net** Russia-Georgia (2010). http://news.uaclub.net/26_319203.html

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ՎՐԱՍՏԱՆ-ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ. ԱՐԽԱԳԻԱՅԻ ԵՎ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՕՍԵԹԻԱՅԻ ՕՐԻՆԱԿԸ ԿԱՐԵՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Վրաստան-ՌԴ հարաբերությունների բնույթը և քաղաքական խնդիրները հասկանալու համար անհրաժեշտ է հասկանալ, թե կողմերի միջև քաղաքական հարցերում ինչպիսի գարգացումներ են եղել, որոնք ազդել են ոչ միայն երկկողմ հարաբերությունների վրա, այլ ամբողջ տարածաշրջանի վրա: Աշխարհաքաղաքական գարգացումները ուկրայինական ճգնաժամով և ԱՄՆ նոր վարչակազմի քաղաքականությամբ պայմանավորված ազդել են նաև Հարավային Կովկասի վրա: Հոդվածի նպատակն է քննարկել, թե ինչպե՞ս փոխվեց Վրաստան-ՌԴ հարաբերությունների բնույթը (Արխագիայի և Օսեթիայի օրինակը) և ինչո՞ւ Վրաստանի առաջատար տնտեսական գործընկերներից ՌԴ-ի հետ հարաբերություններում քաղաքական առաջընթաց չի նկատվում: Քննարկում ենք նաև Վրաստան-ՌԴ հարաբերություններում քաղաքական խնդիրների բնույթը և աշխարհաքաղաքական գարգացումների ֆոնին հնարավոր գարգացումները:

Այս գիտական աշխատությունը գրելու ընթացքում օգտագործվել են համակարգված մեթոդներ՝ պատմական-համեմատական, իրադարձությունների և բովանդակության վերլուծություն: *Ձեռքբերումները:* Վրաստանի և Ռուսաստանի միջև տնտեսական հարաբերությունների դինամիկ գարգացումը Վրաստանի «Վրացական երազանք» կուսակցության կառավարության օրոք չի հանգեցրել քաղաքական դրական փոփոխությունների՝ ոչ մի կողմի համար: Ռուսական գործերի շարունակական ներկայությունը Վրաստանի տարածքներում լուրջ խոչընդոտ է Վրաստան-Ռուսաստան հարաբերությունների բարելավման համար՝ առանց որևէ լուծման հեռանկարի: Արխագիայի և Հարավային Օսեթիայի հարցերում կողմերի հակադիր կարծիքները շարունակվում են սրել լարվածությունը և խանգարել երկկողմ դիվանագիտական հարաբերություններին:

Բանալի բառեր՝ Վրաստան, Ռուսաստան, Արխագիայի և Հարավային Օսեթիայի հակամարտություն, երկկողմ հարաբերություններ, տարածաշրջան, բազմակողմ դիվանագիտություն, քաղաքականություն:

РЕЗЮМЕ
ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ СТОЛКНОВЕНИЯ В ОТНОШЕНИЯХ ГРУЗИИ И
РОССИИ: СЛУЧАЙ АБХАЗИИ И ЮЖНОЙ ОСЕТИИ
КАРЕН КАЗАРЯН

Для понимания характера отношений между Грузией и Россией и политических проблем, с ними связанных, необходимо проанализировать политические события, которые оказали влияние не только на двусторонние отношения, но и на всю региональную ситуацию. Геополитические события, особенно украинский кризис и политика новой администрации США, также оказали значительное влияние на Южный Кавказ. *Цель* данной статьи — исследовать эволюцию грузино-российских отношений (на примере Абхазии и Осетии) и выяснить, почему, несмотря на роль России как одного из ведущих экономических партнёров Грузии, политического прогресса достигнуто мало? В статье также рассматриваются ключевые политические вопросы, лежащие в основе отношений между Грузией и Россией, а также возможные будущие развития событий с учётом глобальных геополитических изменений."

В процессе написания научной работы использовались системные методы, такие как историко-сравнительный анализ, анализ событий и контент-анализ. *Достижения.* Динамичное развитие экономических отношений между Грузией и Россией при правительстве «Грузинской мечты» не привело к позитивным политическим изменениям для обеих сторон. Продолжающееся присутствие российских войск на территории Грузии остается серьезным препятствием для улучшения отношений между Грузией и Россией, и в будущем не ожидается разрешения этого вопроса. Противоречивые взгляды сторон по вопросам Абхазии и Южной Осетии продолжают усиливать напряженность и осложнять дипломатические отношения между двумя странами.

Ключевые слова: Грузия, Россия, конфликт в Абхазии и Южной Осетии, двусторонние отношения, регион, многосторонняя дипломатия, политика.

Հոդվածը ներկայացվել է՝ 04.03.2025

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 15.04.2025

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 05.05.2025

**ՔԱՐՈՉՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ. ԼԱՍՍՈՒԵԼԻ ՄՈԴԵԼԻ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅ-ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ
ՕՐԻՆԱԿՈՎ**

ԱՆՆԱ ՄԻՍՈՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարան

Էլ. *huughe`* anna.sisoyan@ysu.am

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Տեղեկատվական պատերազմների կարևորագույն բաղադրիչն է քարոզչությունը: Դարեր շարունակ քարոզչությունը կիրառվել է սեփական դիրքերի ամրամպնդման, լայն շրջանակներին որոշակի նպատակի շուրջ համախմբելու, հակառակորդին վարկաբեկելու, սեփական նպատակները հնարավորինս անխոչընդոտ առաջ տանելու և այլ նպատակներով: Կարևորվում է քարոզչական գործոնը հատկապես պատերազմական գործողություններին նախորդող շրջանում և հենց պատերազմների ժամանակ: Մեծածավալ քարոզչական աշխատանքներ են տարվել Առաջին, Երկրորդ համաշխարհային պատերազմների ժամանակ և դրանց նախորդող շրջանում: Կորեական, Վիետնամական պատերազմների ժամանակ ահռելի աշխատանք է կատարել ամերիկյան քարոզչամեքենան: Մեր օրերում էլ քարոզչական դիմակայություն դրսևորումներ եղան 2008թ. վրաց-ռուսական պատերազմի, 2014թ. Դրիմի ճգնաժամի ժամանակ, 2016թ. հայ-ադրբեջանական Ապրիլյան քառօրյա պատերազմի ժամանակ, 2020թ. 44-օրյա պատերազմի ժամանակ, և ներկայումս քարոզչությունը ամբողջ թափով կիրառվում է ռուս-ուկրաինական պատերազմին գուզընթաց: Ուստի պատերազմական շրջանում քարոզչական մեխանիզմների ուսումնասիրությունը ունի կիրառական նշանակություն:

Հոդվածի նպատակն է վերլուծել պատերազմական շրջանի քարոզչության առանձնահատկությունները՝ ոլորտի խոշոր տեսաբաններից Հ. Լասսուելի առաջ քաշած մոտեցումների հիման վրա՝ հայ-ադրբեջանական պատերազմներում համանման դրսևորումների օրինակներով: Հոդվածում տրվում են քարոզչության վերաբերյալ առավել տարածված սահմանումներն ու բնութագրումները, այնուհետև անդրադարձ է կատարվում Լասսուելի «Համաշխարհային պատերազմի քարոզչական մեխանիզմները» գրքում տեղ

գտած մոտեցումներին: Հատկանշական է, որ թեև աշխատանքը գրվել է 20-րդ դարի առաջին կեսում, սակայն աշխատանքում նկարագրված պատերազմական շրջանի քարոզչական մեխանիզմները արդիական և կիրառելի են մինչ օրս:

***Բանալի բառեր՝** քարոզչություն, պատերազմ, համոզում, Լասսուել, Հայաստան, Ադրբեջան, տեղեկատվական պայքար:*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Քարոզչությունը հաճախ է կիրառվում քաղաքականության մեջ՝ ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին քաղաքական խնդիրներ լուծելու նպատակով: Հատկապես պատերազմական շրջանում այն հանդիսանում է կարևորագույն գործիք, որի ճիշտ կիրառումը կարող է զգալի ազդեցություն ունենալ պատերազմի արդյունքի վրա:

Քարոզչությունը սահմանվում է որպես հասարակական կարծիքի վրա ազդելու նպատակով տեղեկատվության՝ փաստերի, փաստարկների, ասեկոսների, կիսաճշմարիտ կամ սուտ լուրերի տարածում: Հաճախ այն փոխանցվում է զանգվածային լրատվության միջոցներով:

Քարոզչությունը իրենից ներկայացնում է համակարգված ջանքեր՝ մանիպուլացնելու միջոցով ազդելու այլոց համոզմունքների, վարքագծի կամ գործողությունների վրա, օգտագործելով սիմվոլներ՝ բառեր, ժեստեր, պատկերներ, երաժշտություն, հագուստ և այլն: Դիտավորությունը և մանիպուլյացիայի վրա շեշտադրումը տարբերակում են քարոզչությունը առօրեական խոսակցությունից կամ սովորական տեղեկատվության փոխանակումից: Քարոզչություն իրականացնող կողմը հետապնդում է որոշակի նպատակ: Նպատակին հասնելու համար ընտրվում են փաստեր, փաստարկումներ, խորհրդանիշեր և դրանք ներկայացվում են այնպես, որպեսզի ունենան առավելագույն ազդեցություն: Ազդեցությունը առավելագույնի հասցնելու համար հաճախ բաց են թողնվում կամ խեղաթյուրվում են փաստերը, երբեմն էլ կիրառվում է սուտը՝ շեղելու համար ռեակտորների (քարոզչության թիրախի) ուշադրությունը այն ամենից, ինչը իրենց քարոզչության շրջանակներում չէ (Smith and Lannes, 2025):

Չնայած քարոզչությունը բնութագրող վերընշված և մյուս բնութագրիչներին, չկա հստակ սահմանում կամ մոտեցում, թե ինչ է այն: Հեղինակներ Գ. Ջոեթն ու Վ. Օ'Դոնելը իրենց գրքում անդրադարձ կատարելով քարոզչության հասկացությանը նշում են, որ սկզբնական շրջանում քարոզչությունը համարվում էր չեզոք երևույթ, սակայն ժամանակի ընթացքում այն ստացավ բացասական հնչերանգ: Հաճախ քարոզչությունն օգտագործվում է բացասական կամ ոչ ձեռնտու տեղեկատվության ազդեցությունը նվազեցնելու կամ էլ իրողությունները ցանկալի լույսի տակ ներկայացնելու համար (Jowett, O'Donnell, 2006):

Պատերազմական շրջանի քարոզչական մեխանիզմներին ընդգրկումն անդրադարձ է կատարում ոլորտի նշանավոր տեսաբաններից Հ. Լասսուելը իր «Համաշխարհային պատերազմի քարոզչական մեխանիզմները» գրքում՝ նկարագրելով և վերլուծելով պատերազմող կողմերի իրականացրած քարոզչական մեխանիզմները Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ: Թերևս մոտեցումների խորությամբ Լասսուելի դասակարգումները ներկայումս էլ շարունակում են մնալ արդիական: Այդ է պատճառը, որ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում տեղ գտած քարոզչական դրսևորումները ունեն ընդհանրություններ հայ-ադրբեջանական տեղեկատվական պայքարում կիրառվող դրսևորումների հետ: Ուստի Լասսուելի առաջ քաշած մոդելու ուսումնասիրությունը թույլ կտա ոչ միայն համեմատության իրականացնել, այլ նաև իրականացնել վերլուծություն, թույլ և ուժեղ կողմերի վերհանում, ինչն էլ իր հերթին կարող է օգտակար լինել ընթացող տեղեկատվական պայքարի ճիշտ ուղղորդման համար:

Լասսուելը, թեև ոչ դասակարգված, իր աշխատության մեջ առանձնացնում է այն տեխնիկաները կամ մեթոդները, որոնք ղեկավարությունները կիրառում են պատերազմների ժամանակ:

Հայ-ադրբեջանական հակամարտության ընթացքում կիրառվել են մի շարք քարոզչական գործիքակազմեր, որոնց ուսումնասիրությունը Լասսուելի առաջ քաշած մոտեցումների համատեքստում հնարավորություն կտա առավել խորը վերլուծել կիրառվող և կիրառվելիք քարոզչական տեխնիկաները, ինչն էլ իր հերթին կօգնի ոչ միայն արդյունավետ քարոզչության իրականացման մեխանիզմների, այլ նաև հակառակորդի քարոզչության չեզոքացմանն ուղղված մեթոդների վերհանմանը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Անդրադարձ կատարելով Առաջին Համաշխարհային պատերազմին և առհասարակ քարոզչությանը պատերազմական շրջանում, Լասսուելը նշում է, թե պետք է հասկանալ, որ պատերազմական շրջանում մարդկանց և նյութական միջոցների մոբիլիզացումը բավարար չէ. պետք է նաև կարծիքների մոբիլիզացում: Ուստի կարծիքի վրա իշխանությունը, ինչպես

Ե

ա

ն

ք

ի

և

գ

ԽՆԿատի է առնվում Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ

Լ

Ե

ք

Ատելության մոբիլիզացիա

Լասսուելը առանձնացնում է պատերազմական շրջանում հակառակորդի բացարձակ բացասական կերպարի ստեղծմանը, այնպիսի մեխանիզմների կիրառմանը, որի արդյունքում հասարակությունը կսկսի անվերապահորեն ատել հակառակորդին: Լասսուելը առաջ է քաշում մարդկանց ատելության մոբիլիզացիայի կոնցեպտը, որը ենթադրում է այնպես անել, որ ողջ մեղքն ու պատասխանատվությունը ընկնի հակառակորդի վրա: Ինչպես նաև պատկերավոր ներկայացնում է այն իրավիճակը, երբ դժբախտության մեջ հայտնված մարդիկ որոնում են քավության նոխագներ և փրկիչներ, ինչը լայն հնարավորություններ է ստեղծում քարոզչություն իրականացնողների համար:

Քարոզչության այս մեթոդը տասնամյակներ շարունակ պետական մակարդակով կիրառվում է Ադրբեջանի կառավարության կողմից ոչ միայն պատերազմական շրջանում: Ադրբեջանում հայատյացությունը դարձել է պետական քաղաքականության մաս և այդ ուղղությամբ քարոզչություն է իրականացվում անգամ կրթական հաստատություններում:

Ադրբեջանում հայատյացության քարոզը և դրսևորումները լայնորեն փաստագրված են: Օրինակ, 2004թ. ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում Հունգարիայում տեղի ունեցած դասընթացի ժամանակ ադրբեջանցի սպա Ռամիլ Սաֆարովը կացնահարեց քնած հայ սպա Գուրգեն Մարգարյանին: Սաֆարովը հետագայում արտահանձնվեց Ադրբեջան, որտեղ նրան շնորհվեց ազգային հերոսի կոչում պատերազմի ընթացքում արձանագրվել են հայ զինվորների և քաղաքացիական անձանց նկատմամբ դաժան վերաբերմունքի և խոշտանգումների դեպքեր, որոնք ներկայացվել են միջազգային իրավապաշտպան կազմակերպությունների զեկույցներում: Ի հակադրություն սրա հայկական կողմում որպես այդպիսին բացակայում է համակարգված ատելության քարոզն ընդդեմ Ադրբեջանի: Հատկապես պատերազմական շրջանում հակաադրբեջանական տրամադրությունների սրումը ավելի շուտ բնական ռեակցիա է կատարվող վայրագություններին, քան համակարգված քարոզչության արդյունք: Անհերքելի է, որ հակամարտության ողջ ընթացքը ուղեկցվում է երկուստեք ատելության դրսևորումներով, սակայն ի տարբերություն ադրբեջանական ուղղորդվող և հրահրվող ատելության հայկական կողմում այն հանդիսանում է փաստական իրողությունների արձագանք, որին, իհարկե նպաստում է տեղեկատվության համապատասխան կերպով մշակումն ու լայն շրջանակներին մատուցումը:

Պատերազմը արդարացնելը

Ռազմական գործողությունների նախապատրաստումը ևս իրենից ենթադրում է հսկայածավալ քարոզչական աշխատանք: Քարոզչություն իրականացնողների համար կարևոր է հասկանալ, թե ինչ գաղափարախոսական ազդեցություն ունեցող

հասարակության հետ է աշխատանքը. սովորաբար լիբերալ գաղափարներով հասարակությունը և միջին դասակարգի մարդիկ հավանություն են տալիս քաղաքական կամ իրավաբանական նպատակներ հետապնդող ռազմական գործողություններին, մինչդեռ տնտեսական բարօրության ձգտող հասարակության համար առավել ընդունելի են տնտեսական շահեր հետապնդող ռազմական գործողությունները (Лaceyял, 2021):

Հայ-ադրբեջանական տեղեկատվական պայքարը, հատկապես պատերազմական շրջանում ընդգրկում է նշված մոտեցումները՝ հասարակության համար պատերազմի պատճառները բացատրելու համատեքստում:

- Ադրբեջանի պետական քարոզչությունը ներկայացնում է հայերին որպես «գրավողներ» և «թշնամիներ», ինչը նպաստում է ռազմական գործողությունների արդարացմանը հասարակության շրջանում:
- Ադրբեջանը պնդում է, որ Արցախը (Լեռնային Ղարաբաղը) իր միջազգայնորեն ճանաչված տարածքի մասն է, ուստի 2020 և 2023 թվականների ռազմական գործողությունները ներկայացնում է որպես «ահաբեկչության դեմ պայքար» և
- Նկրտումները ՀՀ ինքնիշխան տարածքի նկատմամբ հիմնավորվում են

Այս առումով հայկական քարոզչության առջև դրված խնդիրը ոչ թե նոր թեզերի մշակումն է, այլ ադրբեջանական թեզերի հակադարձումը: Հայկական կողմի քարոզչական խնդիրները այս համատեքստում այլ են.

- Արցախյան շարժման սկզբից ի վեր հայկական կողմը միջազգային հանրությանը ներկայացնում էր Արցախի ժողովրդի ինքնորոշման օրինականությունը:
- Հայկական քարոզչությունը շեշտում էր, որ հայերը պայքարում են ֆիզիկական ոչնչացման դեմ և առհասարակ ողջ պայքարը ներկայացվել և շարունակում է ներկայացվել որպես հանուն մարդու հիմնարար իրավունքների պայքար:

Երկուստեք այս թեզերը շարունակություն գտան թե՛ Արցախյան հակամարտության սառեցված փուլում, թե՛ 2016թ. Ապրիլյան պատերազմից 2020թ. 44-օրյա պատերազմն ընկած հատվածում և պատերազմից հետո:

Հակառակորդի դեմոնիզացիա

Թշնամու դեմոնիզացիային վերաբերող գլխում Լասուելն ընդգծում է, որ քարոզչություն իրականացնողը կարող է իր առաջադրանքը կատարված համարել, երբ հասարակությունը վստահ է լինում, որ հենց հակառակորդն է սկսել պատերազմը և խոչընդոտում է հարատև, շահավետ և աստվածահաճո խաղաղությանը: Պետք է ամեն ինչ անել ցույց տալու համար, որ թշնամին ընդունակ է այնպիսի հրեշավոր բանի, ինչպիսին

ագրեսիվ պատերազմն է, ինչի արդյունքում էլ առաջ է գալիս մի հոգեբանական արձագանքի օղակ, որտեղ մեղավորները դեմոնիզացվում են, իսկ դեմոնիզացվածները մեղավոր են: Շատ կարևոր է նաև հակառակորդի քարոզչությունը որպես կեղծիք ներկայացնելը և քարոզչության միջոցով դաշնակիցներին աջակցելը: Թշնամու դաժան կերպարը ներկայացնելու համար հաճախ շեշտը դրվում է խաղաղ բնակչության, կանաց, երեխաների, ծերերի, հոգևորականների նկատմամբ կատարած վայրագությունների վրա: Ըստ անհրաժեշտության տարածվում են դաժան կադրերը պատկերող նկարներ: Պատերազմական շրջանում կամ դրանից դուրս կարևոր է հավաքել հակառակորդի ստեղծված բացասական տրամադրվածությունը հակառակորդի հանդեպ վառ պահելու համար (Лассыэлл, 2021):

ԽՍՀՄ փլուզման նախօրեին Ադրբեջանում հակահայկականությունը վերստին ակտուալացավ ԼՂՀՄ կարգավիճակի հետ կապված հիմնախնդրի համատեքստում: 1988-հրահրվեցին և ընթացան ադրբեջանական հասարակության ներսում հատուկ կերպով շրջանառվող ապատեղեկատվության համատեքստում, ըստ որի՝ հայերը ադրբեջանցիների նկատմամբ: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո ադրբեջանական տեղեկատվական քաղաքականությունը այս համատեքստում ավելի ակտիվացավ:

թթ. փուլի տեղեկատվական քաղաքականության նպատակներն էին՝

- Հանրային կարծիքի համախմբումը «ծավալապաշտական» նկրտումներ ունեցող «հայ անջատողականների» և «ագրեսորների» դեմ պայքարում,
- Հայկական զինված ուժերի կողմից «բռնագավթված» տարածքների «ազատագրման» և մոտալուտ հաղթանակի անխուսափելիության գաղափարների ներդրումը հասարակական գիտակցությունում:

Հայկական և ադրբեջանական կողմերի միջև 1994 թվականի հրադադարի կնքումից սկսած՝ տեղեկատվական քաղաքականությունը, մնալով կոնֆլիկտային հաղորդակցման տրամաբանության շրջանակներում, մտավ նոր՝ հետպատերազմյան շրջան:

Երկրորդ՝ 1995-1997թթ. ընդգրկող փուլում Բաքվի քարոզչության նպատակը միջազգային հանրության միջոցով պատերազմի հետևանքների վերացումն էր, զինադադարի երկարաձգումը և փախստականների սոցիալական խնդիրների բարձրաձայնումը: Հայաստանը ներկայացվում էր որպես «ոճիրների ունակ» երկիր, որը Սփյուռքի օգնությամբ կարողացավ «գրավել» ադրբեջանական տարածքները:

թթ. Ադրբեջանում սկսվեց տեղեկատվական գործողությունների ռազմավարական մեթոդների ակտիվ փնտրտուք, որը կարելի է առանձնացնել որպես երրորդ փուլ:

Մասնավորապես կրկնապատկվեց Խոջալուի իրադարձությունների ժամանակ ադրբեջանցի և թուրք մեսիսերի գոհերի թիվը: Այս քայլի տրամաբանական շարունակությունը դարձավ մեկ ամիս անց, 1998թ. մարտին Հեյդար Ալիևի կողմից

Հաջորդ շրջանը սկսվեց 2003 թվականից, երբ Ադրբեջանի նախագահի պաշտոնում Հեյդար Ալիևին փոխարինեց նրա որդին՝ Իլհամը, և շատ արագ նոր որակ ու շեշտադրումներ ներմուծեց գործընթացում: Ադրբեջանի ղեկավարության համար տեղեկատվական հարձակման ուղղակի թիրախ դարձան ՀՀ-ն, ԼՂՀ-ն և Հայությունը՝ հանրային կարծիքը նորովի կերտելու և նրա զարգացման հիմնական միտումները կանխորոշելու համար: Հայաստանը և Հայությունը ներկայացվեցին որպես «գոյատևման սպառնալիքներ» ադրբեջանական հասարակության ու նրա անվտանգության համար

Հաջորդող ժամանակահատվածում այս թեզերը սկսեցին ակտիվորեն շրջանառվել, դե իսկ պատերազմական շրջաններում էլ հայերը շարունակում էին մեղադրվել վայրագությունների մեջ:

Հակառակորդի դեմոնիզացիայի հարցում էլ, հայկական կողմի մոտեցումները առավելապես արձագանքողական են: Բաքվի, Կիրովաբադի, Սումգայիթի ջարդերից հետո աստիճանաբար սկսեց ձևավորվել հակառակորդի որպես բիրտ ու դաժան թշնամու կերպարը, ով չի խնայում անգամ խաղաղ բնակիչներին, ինչը, սակայն ավելի շատ փաստերի վերհանում էր, քան հակառակորդի դեմոնիզացիային ուղղված թիրախային քայլ:

Թ. Ապրիլյան պատերազմի սկզբից հայկական լրատվամիջոցները խոսում էին խաղաղ բնակչության նկատմամբ կատարված ոտնձգություններից, հատկապես հիշատակվում էր ադրբեջանցի զինյալների կատարած խոշտանգումները հայկական բնակավայրերում, ինչպես նաև այն, թե ինչպես է հակառակորդը վարվում զոհվածների դիերի հետ:

Թ. պատերազմի ժամանակ հայ աղբյուրները մեծ ուշադրություն դարձրեցին ադրբեջանցի զինվորների կողմից կատարված պատերազմական հանցագործություններին՝ հատկապես գերիների խոշտանգման և գլխատման դեպքերին: Հայկական մեդիան կենտրոնացավ նաև ադրբեջանական բանակի՝ հատկապես սիրիացի վարձկանների օգտագործման վրա, ներկայացնելով Ադրբեջանին որպես ահաբեկիչների հովանավոր (BBC, 2020): Ինչպես նաև բարձրաձայնվում էր ոչ թույլատրելի միջոցների, մասնավորապես ֆոսֆորային զինատեսակների կիրառության, ռազմական հանցագործությունների մասին (France 24,

Հայկական կողմից միշտ խոսվել է հակառակորդի կողմից համակարգված կերպով հայկական մշակույթային ժառանգության ոչնչացման մասին (օրինակ՝ Ջուղայի

խաչքարերի ոչնչացումը 2005-ին): 2020թ. պատերազմից ու հատկապես Արցախի հայաթափումից հետո շարունակվում է բարձրաձայնվել հայկական մշակությանին կոթողների ավերման մասին (Մելքումյան, 2020):

Ներկայումս խոսվում է Ադրբեջանում պահվող հայ գերիների նկատմամբ կիրառվող անմարդկային կտտանքների մասին: Ինքնին այն փաստը, որ դեռ Ադրբեջանը պահում է հայ գերիների, իրականացնում կասկածելի դատավարություններ կեղծ մեղադրանքներով, խոչընդոտում է Կարմիր խաչի միջազգային կազմակերպության աշխատանքներին, արդեն իսկ ոչ թե քարոզչական, այլ փաստական նյութ է, որը անգամ ոչ թիրախային կիրառման դեպքում նպաստում է հակառակորդի դեմոնիզացված կորպարի ստեղծմանը:

Լիդերների դեմոնիզացիա

Քարոզչության իրականացման տեսանկյունից Լասսուելը առանձնացնում է նաև անհատների, մասնավորապես հակառակորդի լիդերների նկատմամբ աստվության բորբոքումը՝ նրանց վերագրելով հնարավոր բոլոր մահացու մեղքերը (Лассуэлл, 2021):

Ադրբեջանական քարոզչությունը պարբերաբար փորձում է ներկայացնել Հայաստանի ղեկավարներին որպես պատերազմ հրահրողներ, ովքեր ատում են ադրբեջանցիներին: Հայաստանի ղեկավարները հաճախ ներկայացվում են որպես լիդերներին ներկայացնում է որպես ֆաշիզմի հովանավորներ, ռազմական հանցագործներ:

Հայաստանում և Արցախում Իլիամ Ալիևի կերպարը ներկայացվել է որպես ավտորիտար ղեկավար, պատերազմահրավեր գործիչ և հայաստանի տարածող իշխանության ժառանգականության և խավիարային դիվանագիտության մասին տեղեկությունները: Հայկական կողմը նրան ներկայացնում է որպես Արցախի պատերազմներում քաղաքացիական բնակչության դեմ ռազմական հանցագործությունների գլխավոր պատասխանատու:

Մարտական ոգու պահպանում

Այս ամենին զուգահեռ անհրաժեշտություն կա պահպանել ազգի մարտական ոգին: Ըստ հեղինակի անհրաժեշտ է պահպանել հաղթանակի պատրանքը: Կախված հակառակորդից բերվում են փաստարկներ թե՛ հակառակորդի, թե՛ սեփական ուժեղ կողմերի մասին: Հաճախ սեփական հաղթանակը ներկայացվում է որպես բարու հաղթանակ և Աստծո կամք, պատերազմը ներկայացվում է որպես բարու և չարի պայքար: Հաճախ պատերազմում ձախողումները ներկայացվում են որպես ժամանակավոր անհաջողություն, կամ պատիժ նախկինում գործած մեղքերի համար և քավություն հետագայում փառքի հասնելու համար: Երբեմն սեփական թուլությունները թաքցնելու համար ուժնացվում է հակառակորդի ուժը կամ տեղի ունեցածին հաղորդվում է

անսպասելիության բնույթ: Երբեմն էլ հանկարծակիությունը արդարացնելու համար առաջ է քաշվում հակառակորդի լրտեսների ազդեցությունը: Սա մի հանգամանք է, որը հասարակության մոտ առաջացնում է վտանգավոր իրավիճակում համատեղ գործելու անհրաժեշտության զգացողություն: Հանկարծակի հարձակման տեսությունը ուղեկցվում է հակառակորդին փայլուն հակահարված տալու թեզով: Ինչպես նաև ոչ ցանկալի վատատեսությունից խուսափելու համար անհրաժեշտ է սեփական հաղթանակի վրա չկասկածելու թեզերի տարածումը, որը հիմնավորվում է մարդկային, նյութական ռեսուրսներով, արտաքին բարեկամական կապերով: Հաճախ էլ արվում են հետևյալ բնույթի հայտարարություններ՝ «պատերազմը կավարտենք այն ժամանակ, երբ կհասնենք մեր նպատակին»:

Պատերազմական շրջանում քարոզչություն իրականացնելիս անհրաժեշտ է ճիշտ հաշվարկել կորուստների մասին լուրերի հաղորդումը: Ըստ Չերչիլի մոտեցման վատ լուրեր ստանալու դեպքում անհրաժեշտ է սպասել, մինչ կգան լավ լուրերը, որից հետո դրանք կիրապարակվեն միաժամանակ (Лассуэлл, 2021):

Անդրադառնալով հայ-ադրբեջանական հակամարտությանը, կարելի է նշել, որ Լասսուելի առաջ քաշած այս կետերը ամբողջությամբ համապատասխանում են երկուստեք մարտական ոգու բարձրացման ուղղությամբ իրականացված աշխատանքների մեթոդաբանությանը: Այս շեշտադրումներով քարոզչական դրսևորումները հատկապես ցայտուն էին արտահայտված 2020թ. պատերազմի ընթացքում: Ադրբեջանական կողմը հենվում էր հետևյալ կետերի վրա՝

Ադրբեջանը վերականգնում է իր պատմական արդարությունը»:

- Ադրբեջանն ունի տարածքային ձեռքբերումներ (նույնիսկ եթե դրանք մարտավարական նշանակություն չունենին):
- Հայերը «զավթիչներ» են:
- Ադրբեջանի իշխանությունները պատերազմի ընթացքում գրեթե չէին հաղորդում զոհերի մասին, իսկ իրական թիվը հայտարարվեց միայն պատերազմից հետո:
- Ներկայացվում էր, թե ինչպես «անօդաչու թռչող սարքերը վերացնում են հայերի դիրքերը»՝ հասարակության մոտ այն տպավորությունը ստեղծելով, որ մարդկային կորուստները քիչ են:
- Նույնիսկ զոհերի առկայության դեպքում Ալիևը շեշտում էր, որ «այս հաղթանակը փոխհատուցում է բոլոր զոհերը»:

Հայկական կողմում մարտական ոգու պահպանումը իրականացվում էր հիմնականում հետևյալ մեթոդներով՝

- Հայկական մեդիայում գոհված զինվորները ներկայացվել են որպես «հերոսներ» և
- Նույնիսկ բարդ իրավիճակներում հաղորդվում էր, որ «հակառակորդն ավելի մեծ կորուստներ ունի» և որ «հաղթանակն անխուսափելի է»:
- Ինչպես 2020 թվականի, այնպես էլ 2016 թվականի պատերազմների ընթացքում հասարակության մոտ պահպանվում էր «միասնականության» գաղափարը, կամավորների հոսքը ներկայացվում էր որպես «հայկական դիմադրության ոգու» արտահայտություն:
- Ադրբեջանական բանակը ներկայացվում էր որպես անփորձ, վարձկանների վրա հիմնված, իսկ ադրբեջանցի զինվորները՝ որպես «մարտական ոգի չունեցող»:
- թ. պատերազմի ընթացքում հայկական մամուլը հաճախ ներկայացնում էր, թե ինչպես
- Շատ դեպքերում գոհվածների իրական թիվը հայտարարվում էր ուշացումով՝ խուճապից խուսափելու համար:
- Նույնիսկ երբ հայկական կողմը նահանջում էր, դա ներկայացվում էր որպես «նոր պաշտպանական գծերի ամրապնդում»:

Չինատեսակների պայքարը

Կարևորվում է նաև նոր զինատեսակների կիրառման ճիշտ ներկայացումը: Հաճախ նոր զինատեսակի կիրառումը ներկայացվում է որպես հաղթանակի երաշխիք, միևնույն ժամանակ հակառակորդի կողմից նոր զինատեսակների կիրառումը ներկայացվում է որպես հանցագործություն մարդկության դեմ: Երբեմն իրենց կողմից նոր զինատեսակի կիրառումը ներկայացվում է որպես հակառակորդի կիրառած այս կամ այն զինատեսակին պատասխան (Лассуэлл, 2021):

Չինատեսակների առումով 2016թ. պատերազմի ընթացքում հայկական կողմում սռաջացավ որոշակի խուճապ՝ կապված Ադրբեջանի կողմից դրոնների կիրառության հետ: Հայկական կողմը մեղմելու համար այդ խուճապային մթնոլորտը, նախ լայնորեն տարածում էր դրոնները խոցելու մասին լուրերը, հատկապես եթե դա կատարվել էր սովորական զինատեսակներից, այնուհետև սկսեցին շրջանառվել հայկական կողմից կիրառվող դրոնների մասին լուրերը: Պատերազմից հետո պարբերաբար հաղորդվում էր զինանոցը դրոններով համալրելու, սեփական դրոնային արտադրություն ունենալու մասին մասին: Ադրբեջանական կողմում 2020թ. «Բայրաքթար» ԱԹՄ-ների օգտագործումը ներկայացվում էր որպես հայերի դեմ «բացարձակ հաղթանակի» մեխանիզմ (Soylu, 2020): Հայկական կողմում 2020թ. պատերազմի ընթացքում փորձ էր արվում ներկայացնել հայկական հարվածային ԱԹՄ-ների կիրառումը որպես ադրբեջանական ուժերին զգալի

հարված հասցնող գործոն: Աղբբեջանական կողմը հայկական կողմից արձակված հրթիռները (օրինակ՝ «Սմեր») ներկայացնում էր որպես անմեղ բնակչության վրա իրականացված հարձակում: Հայկական կողմը Աղբբեջանին մեղադրում էր կասետային և ֆոսֆորային զինատեսակների կիրառման մեջ, ինչը ներկայացվում էր որպես պատերազմական հանցագործություն: Հայկական կողմից նաև հաճախ էր շեշտվում Թուրքիայից, Իսրայելից և այլ երկրներից Աղբբեջանին տրվող ռազմատեխնիկական օգնության մասին, հաճախ էլ արծարծելով այն թեզը, թե աղբբեջանական կողմը ինքնուրույն չի կարողանում գլուխ հանել և Աղբբեջանը դիմանում է զուտ դաշնակիցների աջակցության շնորհիվ:

Ղաշնակիցների հետ հարաբերություններ

Պատերազմական շրջանում իրականացվող կարևորագույն քայլերից է դաշնակիցների հետ բարեկամական հարաբերությունների պահպանումը, ամրապնդումը, նոր դաշնակիցներ ու աջակիցներ ձեռք բերելու, միևնույն ժամանակ հակառակորդի դաշնակցային կապերը խարխալելու ուղղությամբ ջանքեր գործադրելը: Այս ամենն, իհարկե, պետք է ուղեկցվի քարոզչական արշավներով (Лассуэлл, 2021):

Աղբբեջանը ոչ միայն դաշնակիցներ գրավելու, այլ նաև միջազգային հանրության առաջ սեփական գործողությունները արդարացնելու, մեղադրանքներից խուսափելու համար ներկայացնում էր Ղարաբաղի հարցը որպես օկուպացիայի խնդիր, ոչ թե ազգերի ինքնորոշման իրավունք: Աղբբեջանի քարոզչությունն Արևմուտքում փորձում էր համեմատել իր դիրքը այլ տարածքային վեճերի հետ, օրինակ՝ Ուկրաինայի դիրքորոշման հետ Դոնբասի հարցում: Աղբբեջանը միջազգային հարթակներում փորձում էր Հայաստանին ներկայացնել որպես օկուպանտ, շեշտելով փախստականների թեման: Այս ամենին զուգահեռ տարվում էր լուրջ դիվանագիտական աշխատանք՝ տարբեր երկրներից կորզելու համար հնարավորինս ձեռնտու դիրքորոշում: Պատերազմի ընթացքում Աղբբեջանն ուներ բացահայտ ռազմական աջակցություն Թուրքիայից, որն ապահովում էր ԱԹՄ-ներ, ռազմական ուսուցում և զինատեսակներ: Իսրայելը մատակարարել է բարձր տեխնոլոգիական զենքեր, այդ թվում՝ կամիկաձե ԱԹՄ-ներ: Պակիստանը արտահայտել է քաղաքական աջակցություն Աղբբեջանին և հրաժարվել է դիվանագիտական հարաբերություններից Հայաստանի հետ:

Հայկական կողմը միջազգային հանրությանն առաջարկում էր ընկալել Արցախը որպես ինքնորոշման իրավունք ունեցող ժողովուրդ, համեմատելով այն Կոսովոյի, Շոտլանդիայի կամ այլ անկախության շարժումների հետ: Հայկական կողմը փորձում էր ցույց տալ, որ Արցախը պատմականորեն հայկական տարածք է, ինչը նպաստում էր միջազգային աջակցությանը: Հայկական կողմի քարոզչության մեջ շեշտադրվում էր, որ Աղբբեջանը Թուրքիայի խամաճիկն է, իսկ Թուրքիան՝ Օսմանյան կայսրության

քաղաքականության շարունակողը, ինչը Արևմուտքում հավելյալ զգայունություն էր առաջացնում:

Հանդիսանալով ԵԱՏՄ և ՀԱՊԿ անդամ, Հայաստանը դաշնակցային օգնություն էր ակնկալում Ռուսաստանից, սակայն Ռուսաստանը Արցախի հարցում երբեք ուղղակի ռազմական աջակցություն չի ցուցաբերել: Իրանի աջակցությունը ևս գործուն չի եղել. թեև հայտարարությունները բարեկամական էին, սակայն որևէ փաստական աջակցության դեպք չի գրանցվել: Ֆրանսիան հատկապես 2020թ. պատերազմի ընթացքում Բաքվի և Անկարայի դեմ կոշտ դիրքորոշում ուներ: Հունաստանը, Կիպրոսը, Սիրիան, ինչպես նաև Լատինական Ամերիկայի որոշ երկրների պատմականորեն աջակցել են Հայաստանին, սակայն դա առավելապես բարոյահոգեբանական աջակցությամբ է դրսևորվել:

Հակառակորդի բարոյալքումը

Լաստուելի աշխատության հաջորդ գլուխը նվիրված է պատերազմի ժամանակ հակառակորդի բարոյալքմանը, որի հարցում քարոզչությունը բնականաբար անփոխարինելի դեր է խաղում: Դեկարտը է արվել մի շարք միջոցներով, ինչպես օրինակ, ցույց տալով որ սեփական զինվորները մարդասիրաբար են վերաբերվում հակառակորդի զերիններին, խաղաղ բնակչությունն: Ի հակառակ սրան հակառակորդի տարածած լուրերը, թե թշնամին դաժան գործողություններ է կատարել, կամ կատարում, պետք է հերքվեն կամ ներկայացվեն, որպես պատերազմի ժամանակ կատարված անհրաժեշտ գործողություն: Բարոյալքման մեկ այլ մեթոդ է հայրենասիրական ոգու նվազեցումը ի հակադրություն սեփական հայրենասիրական ոգու բարձրացման: Հաջորդ կարևոր քայլը ժողովրդի վստահության բարձրացումն է իր ղեկավարության հանդեպ: Ինչպես նաև կարևոր է հակառակորդի ղեկավարության վարկաբեկումը տվյալ այդ ժողովրդի առջև: Հակառակորդին բարոյալքելուն ուղղված կարևոր գործոն է համոզելը, որ արյունը հեղվում է անիմաստ, որ նրանց (հակառակորդի) գործերը վատ են ընթանում և մոտալուտ պարտությունն անխուսափելի է, հնարավորության դեպքում օգտագործել այն վարկածը, որ ղեկավարությունը ճշմարտությունը թաքցնում է (Ласцуэлл, 2021):

Պատերազմների ընթացքում թե՛ հայկական, թե՛ ադրբեջանական կողմերն էլ փորձել են ներկայացնել, որ հակառակորդը «ծանր կորուստներ» է կրում, որպեսզի թուլացնեն նրա մարտական ոգին (2020թ. պատերազմի ընթացքում հայկական ու ադրբեջանական պաշտոնական աղբյուրները ներկայացնում էին հակառակորդի կորուստների անհամեմատելի մեծ թվեր, որոնք զգալիորեն տարբեր էին իրականությունից): Օգտագործվել են կեղծ լուրեր, օրինակ՝ հրամանատարների մահվան, զորքերի խուճապի կամ պետական դավաճանության մասին (օրինակ՝ 2016թ. Ապրիլյան պատերազմի ժամանակ սոցիալական ցանցերում տարածվեց կեղծ տեղեկություն, թե հայկական կողմը մեծ կորուստներ ունի և չի կարողանում պահել դիրքերը): Պատերազմի ընթացքում փորձ է

արվել հակառակորդի առաջնորդներին ներկայացնել որպես թույլ, անպատրաստ, դավաճան կամ անտարբեր իրենց ժողովրդի ճակատագրի նկատմամբ (2020թ. պատերազմի ընթացքում և հետո հայկական մեդիան Ալիևին հաճախ ներկայացնում էր որպես Էրդողանի խամաճիկ, իսկ ադրբեջանական քարոզչությունը՝ Նիկոլ Փաշինյանին որպես «կապիտուլյանտ»)։ Ինչպես նաև 2020թ. պատերազմի ընթացքում ադրբեջանական կողմը փորձում էր ներկայացնել, որ հայկական զորքերը զանգվածաբար փախչում են, իսկ հայկական կողմը՝ որ Ադրբեջանը չունի բավարար ռեսուրսներ շարունակելու պատերազմը։

Ադրբեջանական կողմը նաև իրականացնում էր գոհված զինվորների լուսանկարների տարածում՝ հակառակորդի զորքերի ու նրանց ընտանիքների բարոյալքման համար։ Ադրբեջանական կողմից նաև տարածվեցին տեսանյութեր, որտեղ երևում էին գերեվարված հայ զինվորների նկատմամբ խոշտանգումներ ու սպանություններ, ինչը մեծ հոգեբանական ճնշում էր ստեղծում հայկական կողմի վրա։

Հակառակորդի ղեկավարության հանդեպ անվստահության հրահրում

Ինչպես արդեն նշվել է, կարևոր քայլ է հակառակորդ ղեկավարության հանդեպ տվյալ երկրի ժողովրդի անվստահության հրահրումը։ Սրա մեկ այլ, առավել ծայրահեղ դրսևորում էր ատելության հրահրումը, որը կարող է հանգեցնել հեղափոխության։ Այդ ամենի համար դրվում են մեծ ջանքեր և ռեսուրսներ։

Հակադաշնակցային և հակակառավարական քարոզչությունից բացի, որի մասին արդեն խոսվել է, կարևոր է նաև այսպես կոչված հակապետական քարոզչությունը, որն ուղղված է հակառակորդի տարածքային ամբողջականության խաթարմանը՝ հակառակորդի տարածքում գտնվող և ինքնիշխանության ձգտող տարրերին հրահրելու միջոցով։

Հայ-ադրբեջանական հակամարտության ողջ ընթացքում, իսկ պատերազմների ժամանակ առավել ևս երկուստեք իրականացվել են հետևյալ քարոզչական գործողությունները այս համատեքստում՝

- Պետական և ոչ պետական լրատվամիջոցներով փորձ է արվել սերմանել անվստահություն սեփական ղեկավարության նկատմամբ՝ ներկայացնելով այն որպես անկարող, ապաշնորհ կամ դավաճան։
- Երկուստեք տարածվում էին լուրեր, որոնք պնդում էին, որ կառավարությունը սխալ որոշումներ է կայացնում, թաքցնում է ռազմական կորուստները կամ համագործակցում է թշնամու հետ։
- Ադրբեջանում ապրող լեզգիների, թալիշների, ավարների և այլ փոքրամասնությունների շրջանում տարածվել են այնպիսի տեղեկություններ, որոնք շեշտում են նրանց անիրավ վիճակը Ադրբեջանի պետության կողմից։

- Ռազմական անհաջողությունների հետևանքով իշխանության դեմ դժգոհությունների խթանում:
- Ընդդիմադիր խմբերի ակտիվացում՝ պատերազմի ընթացքում և դրանից հետո փորձեր են արվել օգտագործել ներքին բևեռացումները, բողոքի շարժումները և անհաջողությունների նկատմամբ դժգոհությունները՝ քաղաքական ճգնաժամ ստեղծելու նպատակով:
- Հակառակորդի տարածքում խուճապի տարածում՝ պատերազմի ժամանակ և դրանից հետո պարբերաբար իրականացվել են դիվերսիոն գործողություններ կամ դրանց մասին կեղծ տեղեկություններ են տարածվել, ինչը պետք է ազդեր հանրային տրամադրությունների վրա:

Քարոզչություն իրականացնելիս հաջողության հասնելը կախված է ինչպես ընտրված քարոզչամիջոցից, այնպես էլ այն կառույցներից, որոնք ընդգրկված են կամ այս կամ այն չափով պետք է օժանդակեն քարոզչությանը, լինի դա արտաքին գործերի նախարարությունը, դիվանագիտական ներկայացուցչությունները, ռազմական գերատեսչությունը, գլխավոր շտաբը կամ այլ կառույցներ: Քանի որ պատերազմական շրջանում քարոզչությունը չի կարող կենտրոնացած լինել մեկ կառույցի ձեռքում, ուստի խիստ անհրաժեշտ է տարբեր կառույցների համակարգված աշխատանքը:

Լաստուելը նաև նշում է, որ պատերազմը չի սահմանափակվում այն աշխարհագրական տարածքով, որտեղ տեղի են ունենում ռազմական գործողությունները, ուստի կարևորում է հեռահաղորդակցության միջոցների, մեդիայի վերահսկումը պետության կողմից:

Պատերազմի ժամանակ հասարակությանը անհրաժեշտ է աստիճանաբար պատասխարել վատ լուրերին՝ նախ բարձրաձայնելով մտահոգող խնդրի մասին, ապա փոքր քանակով փաստեր հանրայնացնելով, դե իսկ ամենավերջում միայն հայտնելով վատագույն լուրը: Այս դեպքում խուճապը որոշ չափով կկանխվի, քանի որ ապագայի արժեզրկման գործընթացներն արդեն իսկ առաջացնում են արձագանքի որոշակի կայունություն հասարակական գիտակցության մեջ:

Վատ լուրերն ու անցանկալի քննադատությունները կարող են չեզոքացվել հասարակության ուշադրությունը ինչ որ բանով շեղելու արդյունքում: Դա կարող է տեղի ունենալ որևէ սենսացիոն նորության հարապարակմամբ, որը կապ չունի այն դեպքի հետ, որի վրա անցանկալի կերպով կենտրոնացած է հանրության ուշադրությունը:

Աշխատությունում նաև շոշոփվում է քարոզչական նյութերի ճշմարիտ, ճշմարտանման և կեղծ լինելու նշանակության մասին: Այս համատեքստում նշվում է, որ պետք է խուսափել այնպիսի նյութեր հրապարակելուց, որոնց ոչ ճիշտ լինելը հեշտությամբ կբացահայտվի, ինչպես նաև պետք է խուսափել հակասական նյութերի տարածումից:

Ինչպես նաև հեղինակը անդրադառնում է այն միջոցների կարևորությանը, որոնց օգնությամբ պետք է տարածվի ցանկալի տեղեկատվությունը կամ ներշնչանքը՝ գրավոր, բանավոր, երաժշտության միջոցով և այլն: Մեր օրերում, բնականաբար, շատացել են այդ միջոցներն ու ներգործման ուղիները, սկսած հեռուստատեսությունից վերջացրած սոցիալական ցանցերով, սակայն հասարակության յուրաքանչյուր խմբի համար պետք է ընտրվի ներգործման առավել հարմար տարբերակը: Եթե քարոզչությունը իրականացվում է արտաքին լսարանի համար, ապա շատ կարևոր է լեզվի ընտրությունը: Բնականաբար բազմալեզու քարոզչությունը, որը հասու կլինի ավելի շատ ազգերի ներկայացուցիչների, առավել արդյունավետ կգործի: Դե իսկ հակառակորդի բարոյալքման նպատակով հակառակորդ երկրի ներսում այդ լեզվով քարոզչություն իրականացնելու կարևորության մասին արդեն խոսվել է:

Հեղինակը ամփոփելով նշում է, որ «վերջին պատերազմի պատմությունը ցույց է տալիս, որ ժամանակակից պատերազմը պետք է ծավալվի երեք ճակատով՝ ռազմական, տնտեսական և քարոզչական: Տնտեսական շրջափակումը խեղդում է քարոզչությունը շփոթեցնում է, իսկ ռազմական ուժը տալիս է վճռական հարվածը» (Лассуэлл, 2021):

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Ամփոփելով հոդվածը՝ կարող ենք ևս մեկ անգամ ընդգծել պատերազմական շրջանում քարոզչության անփոխարինելի դերը: Ինչպես հնում, այնպես էլ մեր օրերում պետությունները դիմել են քարոզչության՝ թե՛ մինչպատերազմական, թե՛ պատերազմական, թե՛ հետպատերազմական շրջանում: Թեև բազմաթիվ հեղինակներ են անդրադարձել քարոզչության թեմային, սակայն Հ. Լասսուելը տվել է առավել համապարփակ դասակարգում ու նկարագրություն՝ պատերազմի շրջանում կիրառվող քարոզչական մեխանիզմների: Այսպիսով, ըստ հեղինակի, քարոզչությունը պետք է ուղղված լինի հետևյալ հիմնական թիրախային գործողություններին՝

տեղության մոբիլիզացիա,
պատերազմի արդարացում,
ակառակորդի դեմոնիզացիա,
ակառակորդի լիդերների դեմոնիզացիա,
արտական ոգու պահպանում,
ինատեսակների պայքարի լուսաբանում,
աշնակիցների հետ հարաբերությունների կառուցում,
ակառակորդի բարոյալքում,
ակառակորդի ղեկավարության հանդեպ անվստահության սերմանում:

Իհարկե այս ցանկը հեղինակի առաջարկած ամբողջական ցանկը չէ, այլ այն հիմնական մասը, որը կիրառելի է նաև հայ-ադրբեջանական տեղեկատվական պայքարի համատեքստում:

Կարող ենք ընդգծել, որ այս համատեքստում Ադրբեջանական կողմը կատարում է հետևյալ գործողությունները՝

այատյացության սերմանում պետական մակարդակով,
ատերազմի արդարացում հայերին որպես զավթողներ ներկայացնելու ֆոնի վրա,
այաստանի քաղաքական դեկավարության վարկաբեկում,
եփական ռազմական առավելության ընդգծում,
իջազգային հանրության առաջ սեփական գործողությունների արդարացում՝ հաճախ ոչ ազնիվ միջոցներով,
արածաշրջանից հայական հետքի ոչնչացում՝ հայկական մշակութային կոթողների վերացման ուղեկցությամբ և պատմության վերաշարադրմամբ:

Այս առումով հայկական կողմի գործողությունները առավելապես արձագանքողական են՝

դրբեջանական ապատեղեկատվության և կեղծարարության վերհանում,
դրբեջանին որպես ավտորիտար և ագրեսոր պետության ներկայացում,
բցախը որպես պատմական հայկական տարածք և Արցախյան հարցը որպես մարդու իրավունքների հարց ներկայացները, արցախցի ժողովրդի ազգային ինքնորոշման իրավունքի միջազգային իրավունքի նորմերին համապատասխանության բարձրաձայնում,
դրբեջանի՝ պատերազմի ընթացքում կատարած ռազմական հանցագործությունների բարձրաձայնում,
այկական մշակութային ժառանգության (եկեղեցիներ, խաչքարեր, մշակութային հուշարձաններ) ոչնչացման վերաբերյալ փաստերի վերհանում,
դրբեջանի դեկավարության կողմից պայմանավորվածությունների և ագրեսիվ հռետորաբանության քննադատություն:

Սակայն հայկական կողմից այս ամենն համակարգված բնույթ չի կրում և ավելի շատ ուշադրության կարիք ունի: Այս առումով կարևորվում է պրոակտիվ գործողությունների իրականացումը, մասնավորապես՝

- Մշակված և համակարգված տեղեկատվական ռազմավարության ստեղծում,
- Օտարալեզու գրականության և հայամետ նյութերի տարածում,
- Դիվանագիտական ներկայացուցչությունների դերի ուժեղացում միջազգային հարթակներում Հայաստանի իմիջի բարելավման գործում,

- Ադրբեջանական թեզերի հակադարձման ուղղությամբ աշխատանքների ինտենսիվացում,
- Դաշնակիցների հետ ամուր քաղաքական և տնտեսական կապերի ստեղծման ուղղությամբ ջանքերի ակտիվացում, նոր հնարավոր դաշնակիցների շահագրգռում,
- Ադրբեջանի ներքին լսարանի, հատկապես էթնիկ փոքրամասնությունների ուղղությամբ աշխատանք:

Ինչպես նշվել է, պատերազմական շրջանում տարվող աշխատանքից կարևոր է նաև մինևպատերազմական և հետպատերազմական շրջանում տարվող աշխատանքը: Ճիշտ տարվող տեղեկատվական քաղաքականությունը, հատկապես հակառակորդի քարոզչական և սադրիչ տեղեկատվության հերքումը կարող է խաթարել հակառակորդի ձեռնարկները, ընդհուպ մինչև ռազմական ագրեսիայի կանխում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Հարությունյան Գ., Քոթանջյան Հ. (2009). *Ադրբեջանի հակահայկական տեղեկատվական համակարգը*. «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան.

Гарольд Д. Лассуэлл (2021). *Техника пропаганды в Мировой войне* (Перевод с английского В. Г. Николаева), Москва.

Jowett G. S., O'Donell V. (2006). *Propaganda and persuasion*. London.
https://www.google.am/books/edition/Propaganda_and_Persuasion/vIC92PdJ0l0C?hl=hy&gbpv=1&dq=persuasion&printsec=frontcover

Armenia warns of escalation risk after Azeri leader calls it “fascist.” (2025, January 8). Reuters.com. Retrieved March 18, 2025, from <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/armenia-warns-escalation-risk-after-azeri-leader-calls-it-fascist-2025-01-08/>

12-year old child killed by Azerbaijani artillery fire against civilian settlements: 2 wounded. (2016). Armenpress. <https://armenpress.am/en/article/841788>

Butler, B. E. (2020, December 10). *The Syrian mercenaries used as “cannon fodder” in Nagorno-Karabakh*. <https://www.bbc.com/news/stories-55238803>

France, & France. (2020). Nagorno-Karabakh: Armenia accuses Azerbaijan of using phosphorus bombs. *France 24*. <https://www.france24.com/en/europe/20201119-nagorno-karabakh-ceasefire-armenia-accuses-azerbaijan-of-using-phosphorus-bombs>

Jazeera, A. (2012). The axe murderer who became a Facebook hero. *Al Jazeera*. <https://www.aljazeera.com/opinions/2012/9/5/the-axe-murderer-who-became-a-facebook-hero>

- Smith, & Lannes, B.** (2025). *Propaganda | Definition, History, Techniques, Examples, & Facts*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/propaganda>
- Soylu, R.** (2020, October 12). Turkish armed drones used against Armenia, Azerbaijan confirms. *Middle East Eye*. <https://www.middleeasteye.net/news/armenia-azerbaijan-conflict-turkey-drones>

REFERENCE LIST

- Arutyunyan G., Kotandzhyan G.** (2009). *Antiarmyanskaya informacionnaya sistema Azerbajdzhana (Anti-Armenian information system of Azerbaijan)*. Nauchno-obrazovatel'nyj fond «Noravank», Erevan. <https://www.noravank.am/upload/pdf/book.pdf>
- Jowett G. S., O'Donnell V.** (2006). *Propaganda and persuasion*. London. https://www.google.am/books/edition/Propaganda_and_Persuasion/vIC92PdJ0l0C?hl=hy&gbpv=1&dq=persuasion&printsec=frontcover
- Armenia warns of escalation risk after Azeri leader calls it “fascist.”** (2025,). Reuters.com. Retrieved March 18, 2025, from <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/armenia-warns-escalation-risk-after-azeri-leader-calls-it-fascist-2025-01-08/>
- 12-year old child killed by Azerbaijani artillery fire against civilian settlements: 2 wounded.** (2016). Armenpress. <https://armenpress.am/en/article/841788>
- Butler, B. E.** (2020). The Syrian mercenaries used as “cannon fodder” in Nagorno-Karabakh. <https://www.bbc.com/news/stories-55238803>
- France, & France.** (2020). Nagorno-Karabakh: Armenia accuses Azerbaijan of using phosphorus bombs. France 24. <https://www.france24.com/en/europe/20201119-nagorno-karabakh-ceasefire-armenia-accuses-azerbaijan-of-using-phosphorus-bombs>
- Jazeera, A.** (2012). The axe murderer who became a Facebook hero. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/opinions/2012/9/5/the-axe-murderer-who-became-a-facebook-hero>
- Smith, & Lannes, B.** (2025). *Propaganda | Definition, History, Techniques, Examples, & Facts*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/propaganda>
- Soylu, R.** (2020). Turkish armed drones used against Armenia, Azerbaijan confirms. *Middle East Eye*. <https://www.middleeasteye.net/news/armenia-azerbaijan-conflict-turkey-drones>

e

s

i

n

t

РЕЗЮМЕ
ПРОПАГАНДА ВО ВРЕМЯ ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ. АНАЛИЗ МОДЕЛИ
ЛАССЮЭЛЯ НА ПРИМЕРЕ АРМЯНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
ИНФОРМАЦИОННОЙ БОРЬБЫ

АННА СИСОЯН

Пропаганда является важнейшей составляющей информационных войн. На протяжении столетий пропаганда использовалась для укрепления собственных позиций, объединения широкого круга вокруг определенной цели, дискредитации противника, максимально беспрепятственного продвижения собственных целей и в других целях. Фактор пропаганды особенно важен в период, предшествующий военным действиям, и во время самих войн. Масштабная пропагандистская работа проводилась во время Первой и Второй мировых войн и в период, предшествовавший им. Американская пропагандистская машина проделала колоссальную работу во время Корейской и Вьетнамской войн. В наши дни проявления пропагандистского противостояния наблюдались в 2008 году во время грузино-российской войны, Крымского кризиса 2014 года, армяно-азербайджанской апрельской четырехдневной войны 2016 года, 44-дневной войны 2020 года, а в настоящее время пропаганда вовсю используется параллельно с российско-украинской войной. Поэтому изучение механизмов пропаганды в военное время имеет практическое значение.

Цель статьи — проанализировать особенности пропаганды военного времени на основе подходов, выдвинутых одним из крупнейших теоретиков в этой области Г. Лассуэлом, с примерами аналогичных проявлений в армяно-азербайджанских войнах. В статье приводятся наиболее распространенные определения и характеристики пропаганды, а затем ссылаются на подходы, содержащиеся в книге Лассуэлла «Механизмы пропаганды мировой войны». Примечательно, что хотя произведение было написано в первой половине XX века, описанные в нем механизмы военной пропаганды актуальны и применимы по сей день.

Ключевые слова: пропаганда, война, убеждение, Лассуэль, Армения, Азербайджан, информационная борьба.

ABSTRACT
PROPAGANDA IN WAR TIMES: ANALYSIS OF LASSUELLE'S MODEL ON THE
EXAMPLE OF THE ARMENIAN-AZERBAN INFORMATION STRUGGLE
ANNA SISOYAN

Propaganda is the most important component of information wars. For centuries, propaganda has been used to strengthen one's own positions, unite a wide circle around a certain goal, discredit the enemy, advance one's own goals as unhindered as possible, and for other purposes. The propaganda factor is especially important in the period preceding military operations and during wars themselves. Large-scale propaganda work was carried out during the First and Second World Wars and the period preceding them. The American propaganda machine did a tremendous job during the Korean and Vietnam Wars. In our days, there were manifestations of propaganda confrontation in 2008 during the Georgian-Russian war, the 2014 Crimean crisis, the 2016 Armenian-Azerbaijani April Four-Day War, the 2020 44-Day War, and currently propaganda is being used in full force in parallel with the Russian-Ukrainian war. Therefore, the study of propaganda mechanisms during wartime has practical significance.

The aim of the article is to analyse the peculiarities of wartime propaganda based on the approaches put forward by one of the major theorists in the field, H. Lasswell, with examples of similar manifestations in the Armenian-Azerbaijani wars. The article provides the most common definitions and characteristics of propaganda, and then refers to the approaches contained in Lasswell's book "Propaganda Mechanisms of the World War". It is noteworthy that although the work was written in the first half of the 20th century, the wartime propaganda mechanisms described in the work are relevant and applicable to this day.

Key words: *propaganda, war, persuasion, Lasswell, Armenia, Azerbaijan, information struggle.*

Հոդվածը ստացվել է 04.02.2025

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 15.02.2025

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 25.03.2025

**ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ԴԵՐԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ
ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԱՆՀՆԱԶԱՆԴՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ**

ՏԻԳՐԱՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարան,

Էլ. huugli' tigran-ghazaryan@inbox.ru

DOI: 10.24234/scientific.v1i48.195

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հոդվածը դիտարկում է ոստիկանության առանցքային դերը սահմանադրական կարգի պահպանման գործընթացում՝ հատկապես քաղաքացիական անհնազանդության պայմաններում: Բոլոր ժամանակներում ու մշակույթներում, երբ հասարակության բողոքներն ու սոցիալական շարժումները դառնում են քաղաքական բախումների տեսանելի արտահայտություն, պետության իրավապահ մարմինները հայտնվում են բարոյական և իրավաբանական բարդ ընտրության առջև՝ պահպանելու հասարակական կարգը, միաժամանակ չխախտելով քաղաքացիական ազատությունները: Հեղինակավոր իրավաբանական ու քաղաքագիտական գործիչները նշում են, որ ոստիկանության գործողությունները, ինչպես ցանկացած ինստիտուցիոնալ միջամտություն, պետք է հարգեն օրենքի գերակայությունը և մարդու իրավունքների պաշտպանության սկզբունքները՝ հատկապես այն ժամանակ, երբ հանրային բողոքի ալիքները ճնշելու փորձերը կարող են հակասել սահմանադրականության էությանը:

Հոդվածի նպատակն է վերլուծել ոստիկանության ինստիտուցիոնալ դերը՝ որպես սահմանադրական կարգի պահպանման երաշխիք քաղաքացիական անհնազանդության պայմաններում՝ Հայաստանի քաղաքական և իրավական համատեքստում: Վերլուծությունը կատարվել է համադրելով տեղական փորձը միջազգային օրինակների հետ՝ բացահայտելով այն մեխանիզմները, որոնք թույլ են տալիս միաժամանակ ապահովել քաղաքացիների ազատությունները և պետության կայունությունը: Հոդվածում քննվում է, թե ինչպես է ոստիկանությունը հանդես գալիս որպես սահմանադրական կարգի պաշտպան՝ միաժամանակ պահպանելով հանրային կարգը և չխախտելով մարդու հիմնարար իրավունքները: Հոդվածի հիմնական եզրահանգումն այն է, որ ոստիկանության ինստիտուցիոնալ վերակազմավորումը և հաշվետվողականության մեխանիզմների

ամրապնդումը հնարավորություն են ստեղծում համադրել սահմանադրական կարգի պաշտպանությունն ու քաղաքացիական ազատությունների պահպանումը:

***Բանալի բառեր՝** սահմանադրական կարգ, ինստիտուցիոնալ երաշխիք, քաղաքական կայունություն, մարդու իրավունքներ, պետական ինստիտուտներ, ժողովրդավարություն, հաշվետվողականություն:*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ժամանակակից ժողովրդավարական պետություններում սահմանադրական կարգի կայունությունը հանդիսանում է ոչ միայն պետականության պահպանման նախապայման, այլև քաղաքացիական հասարակության զարգացման հիմք: Այս համատեքստում ոստիկանության դերը որպես սահմանադրական կարգի պահպանության ինստիտուցիոնալ երաշխիք առանձնահատուկ կարևորություն է ստանում հատկապես քաղաքացիական անհնազանդության իրավիճակներում, երբ խախտվում է հասարակական կարգի ու իրավական պետության նուրբ հավասարակշռությունը: Քաղաքացիական անհնազանդությունը որպես քաղաքացիական ակտիվության ձև՝ մի կողմից արտահայտում է քաղաքացիների իրավունքը՝ արտահայտելու իրենց դժգոհությունը իշխանությունների վարքագծի նկատմամբ, իսկ մյուս կողմից՝ կարող է սպառնալիք հանդիսանալ սահմանադրական ինստիտուտների գործունեության շարունակականության համար: Այս երկակի բնույթը պահանջում է հավասարակշռված և իրավաչափ արձագանք պետական մարմինների կողմից, որտեղ առանցքային դերակատարություն ունի ոստիկանությունը:

Հայաստանում 2018 թվականի Թավշյա հեղափոխությունից և դրան հաջորդած քաղաքական փոփոխություններից հետո քաղաքացիական անհնազանդության դրսևորումներն ավելի հաճախակի են դարձել՝ ընդհուպ համակարգային ճգնաժամի բնույթ ստանալով: Այդ դրսևորումներում ոստիկանության վարքագիծը հաճախ հայտնվում է քննադատության կենտրոնում՝ մի կողմից իրավունքի գերակայության ապահովման, մյուս կողմից բողոքող քաղաքացիների հիմնարար ազատությունների սահմանափակման տեսանկյունից: Այս իրավիճակը առաջացնում է կարևոր տեսական և պրակտիկ հարցադրումներ. ի՞նչ սահմաններում է ոստիկանությունն իրավասու միջամտել անհնազանդության գործողություններին, ինչպե՞ս կարող է պահպանել սահմանադրական կարգը՝ միաժամանակ չվնասելով ժողովրդավարության հիմքերը:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Այս հոդվածում կիրառվել են համակցված հետազոտական մեթոդներ, որոնք ապահովել են ոստիկանության դերի և սահմանադրական կարգի պահպանման գործընթացի բազմակողմանի վերլուծություն:

Ներկա հետազոտության նպատակների և խնդիրների կատարումն իրականացվել է հետևյալ մեթոդների միջոցով՝

- **վերլուծական մեթոդ**՝ իրավական և քաղաքական փաստաթղթերի, օրենքների և վարչական կանոնակարգերի ուսումնասիրության համար,
- **համեմատական մեթոդ**՝ տարբեր երկրների ոստիկանության փորձերի համադրության և համեմատության նպատակով,
- **հետևողականության մեթոդ**՝ ոստիկանության գործունեության և հասարակական արձագանքների շղթայական կապերի ուսումնասիրության համար:

Այս մեթոդների համադրմամբ հետազոտությունն ապահովում է թեմայի համապարփակ և նուրբ վերլուծություն՝ հնարավորություն ընձեռելով ընդգծել ոստիկանության դերը սահմանադրական կարգի պահպանության և քաղաքական կայունության ամրապնդման գործում:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Սահմանադրական կարգը պետության իրավաքաղաքական կառուցվածքի հիմքն է՝ ներառելով ժողովրդավարության սկզբունքները, պետական իշխանության ճյուղավորման համակարգը, քաղաքացիական իրավունքների ու ազատությունների երաշխիքները: Սահմանադրական կարգի պաշտպանությունը պահանջում է ոչ միայն նորմատիվ հիմքեր, այլև ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների գործարկում: Ոստիկանությունը, որպես իրավապահ համակարգի առանցքային օղակ, իրավական մանդատ ունի հասարակական կարգի պահպանման և սահմանադրական կարգին սպառնացող վտանգների չեզոքացման համար:

ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածը սահմանում է՝ պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք պարտավոր են գործել Սահմանադրությանը համապատասխան (ՀՀ Սահմանադրություն, 2015), իսկ ոստիկանությունը գործում է այս սկզբունքի տրամաբանությամբ՝ հավասարակշռելով պետական ինքնիշխանության պաշտպանությունը և անհատական ազատությունների իրականացումը: Ոստիկանությունը ստիպված է գործել այնպիսի պայմաններում, երբ հսկայական թվով քաղաքացիներ իրենց դժգոհությունը արտահայտում են սահմանադրական իրավունքի շրջանակներում:

Ինչպես նշել է Մաքս Վեբերը, պետությունն է միակ օրինական ուժի մենաշնորհ ունեցողը՝ սահմանների ներսում: Սակայն այս ուժի կիրառման լեգիտիմությունը պայմանավորված է ոչ թե նրա հնարավորությամբ, այլ դրա իրավաչափությամբ՝ իրավունքի գերակայության պայմաններում: Արդյունքում ոստիկանության ցանկացած գործողություն պետք է դիտարկվի ոչ միայն իրավական, այլև քաղաքական և հանրային ընկալման հարթությունում:

«Քաղաքացիական անհնազանդություն» (civil disobedience) տերմինը որպես քաղաքական գաղափարական ուղղություն լայնորեն շրջանառության մեջ է դրվել ամերիկացի գրող և մտածող Հենրի Դեյվիդ Թորոյի կողմից 1849 թվականին հրատարակված իր նշանավոր էսսեում՝ “Resistance to Civil Government”, որը հետագայում առավել հայտնի դարձավ որպես քաղաքացիական անհնազանդություն (Civil Disobedience):

Թորոն, արձագանքելով իր ժամանակի քաղաքական անարդարություններին՝ մասնավորապես՝ Ամերիկայի կողմից Մեքսիկայի դեմ պատերազմին և ստրկատիրական համակարգին, հանդես եկավ տեսությամբ, ըստ որի «մարդն առավել բարձր պետք է հաշվետու լինի բարոյական արդարությանը, քան՝ կառավարությանը»:

Թորոյի ազդեցությունը զգալի է եղել ոչ միայն ԱՄՆ-ում, այլև համաշխարհային ազատագրական շարժումների մեջ: Մասնավորապես՝ Մահաթմա Գանդին Թորոյի աշխատանքը համարում էր իր ոչ բռնի պայքարի փիլիսոփայության հիմքերից մեկը: Գանդին քաղաքացիական անհնազանդությունը վերածեց ոչ թե պարզապես քաղաքական մարտավարության, այլ՝ կյանքի ամբողջական փիլիսոփայության: Նրա կողմից ձևակերպված **սատյագրահա** (հնդ.՝ սատյա՝ «ճշմարտություն» + ագրահա՝ «կաշեղ») գաղափարը ենթադրում էր ճշմարտության, բարոյականության և ոչ բռնության վրա հիմնված պայքար, որտեղ անհնազանդությունը ոչ թե դրսևորում է ատելություն ընդդեմ իշխանության, այլ՝ բողոք արդարության համար՝ սիրո և համբերության միջոցով (King M. L. Jr., 1963):

Գանդին քաղաքացիական անհնազանդությունը կիրառեց բրիտանական գաղութատիրական համակարգի դեմ՝ ընդգծելով, որ ճշմարիտ ուժը (սատյագրախիկ ուժը) մետաֆիզիկական և բարոյական է, ոչ թե ֆիզիկական: Նրա գործունեությունը մասնավորապես ընդգրկում էր.

- **Salt March (Աղի երթ), 1930թ.** – խաղաղ, հրապարակային և զանգվածային արշավ բրիտանական աղի մոնոպոլիայի դեմ (Dalton, 1993):
- **Ոչ բռնության գաղափարի ամրապնդում**՝ որպես ազգային ինքնության ու պայքարի հիմնական գործիք:

Գանդիի մոդելը վերածվեց մի համաշխարհային նախադեպի, որը կիրառվեց ոչ միայն Հնդկաստանի անկախության, այլև տարբեր ազատագրական շարժումների համատեքստում՝ ինչպես Աֆրիկայում, այնպես էլ ԱՄՆ-ում:

ԱՄՆ-ում քաղաքացիական անհնազանդության ամենանշանավոր և բարոյապես արդարացված շարժումների առաջնորդն էր **Մարտին Լյութեր Քինգ կրտսերը**, ով 1950-60-ական թվականներին առաջնորդեց ամերիկյան սևամորթ քաղաքացիների իրավունքների շարժումը: Քինգը տեսականորեն և բարոյապես զարգացրեց Թորոյի և

Գանդիի հիմնադրույթները՝ դրանք ներմուծելով ամերիկյան սահմանադրական մշակույթի մեջ:

Նրա գլխավոր ներդրումներն են՝

- **«Բիրմինգհեմյան բանտից նամակ» (1963)** – քաղաքացիական անհնազանդության փիլիսոփայության տեսական մանիֆեստ, որտեղ Քինգը հիմնավորում է՝ «անարդար օրենքին չհնազանդվելը ոչ թե անօրինականություն է, այլ՝ բարոյական պարտավորություն» (*Letter from Birmingham Jail*, 1963)
- **Հավասարության և իրավունքի սահմանադրական շեշտադրում** – Քինգը փորձեց ամերիկյան սահմանադրական արժեքները գործնականորեն կիրառել՝ ուղղված ռասայական խտրականության դեմ:
- **Բռնության չդիմելու տրամաբանություն** – Քինգը պնդում էր, որ բարոյական հաղթանակը իրական է միայն այն ժամանակ, երբ պայքարը մնում է խաղաղ և ազնիվ:

Քինգի առաջնորդությամբ քաղաքացիական անհնազանդությունն ապացուցեց, որ հնարավոր է անգամ առավել հակասական և ռեպրեսիվ պայմաններում հասնել համակարգային փոփոխության՝ առանց բռնության, բացառապես հանրային ճնշման և բարոյական դիրքորոշման միջոցով:

Քաղաքացիական անհնազանդությունը ժամանակակից ժողովրդավարության ներսում վերածվել է սոցիալ-քաղաքական պատասխանատվության և հանրային դիմադրության կարևոր գործիքի՝ առանց սահմանադրական շղթաները կոտրելու:

Քաղաքացիական անհնազանդությունը կրում է ոչ միայն քաղաքական, այլև իրավաքաղաքական բնույթ: Այն արտահայտում է սոցիալական խմբերի կամ ամբողջ հասարակության՝ որոշ քաղաքական գործընթացների կամ ինստիտուցիոնալ կառույցների հանդեպ հակազդեցությունը: Դրա նպատակն է ստեղծել հանրային ճնշում՝ իշխանությունների որոշումները վերանայելու կամ բարեփոխելու համար:

Քաղաքացիական անհնազանդությունը, սակայն, ունի երկակի բնույթ.

- Մի կողմից այն դրսևորման ձև է՝ սահմանադրորեն երաշխավորված հավաքների, խոսքի, իրազեկման ազատությունների:
- Մյուս կողմից՝ եթե այն ուղղվում է պետական ինստիտուտների լեգիտիմությունը խաթարելուն, պետական իշխանության բռնազավթմանը կամ սահմանադրական կարգի վերափոխմանը՝ առանց սահմանադրական ընթացակարգերի, այն վերածվում է իրավական սպառնալիքի:

Այս համատեքստում է, որ իրավական տեսանկյունից պետք է հստակ սահմանագծել օրինական և ոչ օրինական անհնազանդության ձևերը: Միջազգային իրավունքը՝ մասնավորապես ՄԱԿ-ի Քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների կոմիտեի №37

մեկնաբանությունը, հատակ նշում է, որ խաղաղ հավաքները կարող են պարունակել օրենքի խախտումներ, սակայն դեռևս մնալ խաղաղ, եթե դրանց նպատակն ու մեթոդները ուղղված չեն բռնությանը: Հետևաբար ոստիկանության միջամտությունը պետք է հիմնված լինի այդ դեյքիկատ սահմանների ըմբռնման վրա՝ քաղաքական չեզոքությամբ և համաչափության սկզբունքով (*General Comment No. 37*):

Հայաստանի քաղաքացիական անհնազանդության բազմաթիվ դրվագներ բացահայտել են ոչ միայն սահմանադրական կարգի պահպանման վերաբերյալ իրավական մարտահրավերները, այլև իրավապահ մարմինների ինստիտուցիոնալ թերությունները: Ստորև ներկայացված դեպքերը մասնավոր օրինակներ են, որոնք բացահայտում են համակարգային խոցելիությունները:

1. 2008թ. մարտի 1-ի իրադարձությունները.

Նախագահական ընտրություններից հետո ծագած բողոքի գործողությունների նկատմամբ ոստիկանության արձագանքը՝ մահվան դեպքերով, անհամաչափ ուժի կիրառումով և արտակարգ դրության հաստատմամբ, ցույց տվեց ոչ միայն իրավական վերահսկողության բացակայությունը, այլև քաղաքական միջամտությամբ պայմանավորված գործելակերպը: Արդյունքում հասարակության մեջ խորացավ անվստահությունը պետական ինստիտուտների, հատկապես՝ ոստիկանության հանդեպ:

2. 2015թ. «Էլեկտրիկ Երևան» շարժումը.

Բաղրամյան պողոտայում տեղի ունեցած զանգվածային նստացույցները՝ ի պատասխան Էլեկտրաէներգիայի սակագնի բարձրացման, ստացան աննախադեպ հանրային արձագանք: Ոստիկանությունը, չնայած որոշ դեպքերում ցուցաբերած զսպվածությանը, միաժամանակ արձանագրեց լրագրողների նկատմամբ բռնություններ և հավաքների ուժային ցրումներ: Այս դրվագը ևս փաստեց, որ ուժային մարմինները չունեն կայուն մեխանիզմներ՝ իրավունքի գերակայության պահպանման համատեքստում գործելու համար:

3. 2016թ. «Սասնա Ծռեր» զինված խմբի գրավման օրերին ստեղծված շարժումները.

Ոստիկանության գնդի գրավման հետ կապված ճգնաժամը ուղեկցվեց զանգվածային բողոքներով: Յույցերի ցրման ժամանակ ոստիկանությունը կրկին դիմեց անհամաչափ ուժի կիրառման, իսկ մի շարք ակտիվիստների և լրագրողների նկատմամբ արձանագրվեցին բռնի գործողություններ: Այս իրավիճակը բացահայտեց ոչ միայն օպերատիվ կառավարման բացակայությունը, այլև քաղաքական նպատակահարմարությամբ պայմանավորված ուժի ընտրովի կիրառում:

4. 2018թ. ապրիլ-մայիս ամիսների քաղաքացիական անհնազանդությունը.

Թավշյա հեղափոխության ընթացքում զանգվածային ցույցերը ոստիկանության կողմից

հիմնականում ընթանում էին առանց ուժի գործադրման՝ պայմանավորված քաղաքական վերնախավի ներգործության նվազումով և հանրային հսկողության ուժեղացմամբ: Սա որոշ փորձագետների կողմից դիտարկվում է որպես իրավապահ համակարգի ինստիտուցիոնալ վերաիմաստավորման և մասնակի դե-պոլիտիզացիայի գործընթացի սկիզբ:

Քաղաքացիական անհնազանդության ժամանակ իրավապահ մարմինների արձագանքման մոդելները տարբեր երկրներում զգալիորեն տարբերվում են՝ պայմանավորված օրենսդրական շրջանակներով, ժողովրդավարության մակարդակով և ոստիկանության ինստիտուցիոնալ կառուցվածքով: Ստորև ներկայացված են տարբեր մոդելներ՝ ընդգծելով հիմնական առանձնահատկությունները:

1. Գերմանիա – Դիալոգային մոդել (Dialogpolizei)

Գերմանիայում ոստիկանությունը քաղաքացիական անհնազանդության պայմաններում կիրառում է հաղորդակցման վրա հիմնված մոդել, որը հայտնի է որպես «Dialogpolizei»: Այս մոդելը հիմնված է կանխարգելման, վստահության ձևավորման և ցուցարարների հետ ուղիղ երկխոսության սկզբունքների վրա: Այն նպատակ ունի նվազեցնել լարվածությունը և խուսափել ֆիզիկական ուժի կիրառումից՝ ընդգծելով խաղաղ համակեցության և մարդու իրավունքների հարգման սկզբունքները: Վառ օրինակ է 2010 թվականին Դրեզդեն քաղաքում տեղի ունեցած հակաֆաշիստական բողոքի ակցիան: Այդ ժամանակ «Dresden Without Nazis» քաղաքացիական նախաձեռնությունը կազմակերպեց զանգվածային խաղաղ արգելափակումներ՝ կանխելու նեոնացիստական խմբերի երթը: Ոստիկանությունը, առաջնորդվելով «Dialogpolizei» մոդելով, նախապես կապ հաստատեց ցույցի կազմակերպիչների հետ, համաձայնեցրեց թույլատրելի շրջանակները և մեծ մասամբ զերծ մնաց բռնի միջամտությունից: Այս մոտեցումը նպաստեց նրան, որ երթն այդպես էլ չկայանա՝ խուսափելով էսկալացիայից և բռնությունից: (France 24. (2010). Protesters stop neo-Nazi rally in Dresden)

2. Ֆրանսիա – Ուժային միջամտության մոդել

Ֆրանսիայում քաղաքացիական անհնազանդության ժամանակ ոստիկանության արձագանքը բնութագրվում է ուժային միջոցների կիրառմամբ, մասնավորապես՝ Compagnies Républicaines de Sécurité (CRS) և Gendarmerie Mobile ստորաբաժանումների միջոցով: Այս մոդելը ներառում է ջրցան մեքենաների, արցունքաբեր գազի, ռետինե փամփուշտների և այլ հատուկ միջոցների օգտագործում՝ ցույցերը ցրելու նպատակով: Կոնկրետ դեպք է «Դեղին բանկոններ» շարժումը՝ 2018 թվականի նոյեմբերին Ֆրանսիայում սկսվեց «Դեղին բանկոններ» (Gilets Jaunes) շարժումը՝ ի նշան բողոքի վառելիքի հարկերի բարձրացման դեմ, որը հետագայում վերաճեց ավելի լայն սոցիալ-տնտեսական պահանջների: Ցույցերի ընթացքում ոստիկանությունը կիրառեց ջրցան

մեքենաներ և արցունքաբեր գազ՝ ցուցարարներին ցրելու համար: Բազմաթիվ դեպքերում արձանագրվեցին ուժի անհամաչափ կիրառման դեպքեր, որոնց հետևանքով ցուցարարներ վիրավորվեցին: (*The Guardian*, 2019):

3. Նորվեգիա, Նիդեռլանդներ – Համագործակցային մոդել

Նորվեգիայում և Նիդեռլանդներում ոստիկանության արձագանքը քաղաքացիական անհնազանդության ժամանակ բնութագրվում է համագործակցային մոդելով, որը ներառում է ոստիկանության, քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների և տեղական իշխանությունների միջև ակտիվ համագործակցություն: Այս մոդելը նպատակ ունի կանխարգելել լարվածությունը, խուսափել բռնի միջամտություններից և պահպանել հասարակական կարգը՝ հիմնվելով վստահության և երկխոսության վրա:

2020 թվականի հունիսին Նորվեգիայում տեղի ունեցան «Black Lives Matter» շարժման ցույցեր՝ ի հիշատակ Ջորջ Ֆլոյդի: Ոստիկանությունը համագործակցեց ցուցարարների կազմակերպիչների հետ՝ ապահովելու խաղաղություն և կանխելու բռնի միջամտությունները: Նորվեգիայի ոստիկանության ներկայացուցիչները հանդիպումներ անցկացրեցին ցուցարարների հետ, քննարկեցին երթերի երթուղիները և պայմանավորվեցին անվտանգության միջոցառումների մասին: Այս մոտեցումը նպաստեց ցույցերի խաղաղ անցկացմանը՝ առանց լուրջ միջադեպերի: (*Norwegian Police Directorate*, 2020):

4. Շվեդիա – Կանխարգելման մոդել

Շվեդիայի ոստիկանությունը ցուցարարների հետ հարաբերություններում հիմնականում կենտրոնանում է կանխարգելման վրա: Նրանք ակտիվորեն համագործակցում են տեղական համայնքների, սոցիալական ծառայությունների և քաղաքացիական հասարակության հետ՝ նպատակ ունենալով կանխել լարվածությունը և բռնության զարգացումը: Ոստիկանները անցնում են մարդու իրավունքների և միջմշակութային հաղորդակցության վերապատրաստումներ, իսկ տեղական հանցագործությունների կանխարգելման խորհուրդները մշակում են ռազմավարություններ՝ հանցագործությունների և անկարգությունների կանխարգելման համար (*Gustafsson*, 2011):

5. ԱՄՆ – Դեկենտրալիզացված, հաճախ բռնի մոդել

ԱՄՆ-ում ոստիկանությունը գործում է նահանգային մակարդակով, և արձագանքները զգալիորեն տարբեր են: Որոշ դեպքերում արձագանքը եղել է անհամաչափ՝ կիրառելով ռետինե փամփուշտներ, ձերբակալություններ:

6. Վրաստան – Հետխորհրդային անցումային մոդել

Վրաստանում բարեփոխումների արդյունքում ոստիկանությունը դարձել է հարաբերականորեն զսպված, սակայն հաճախակի են քաղաքական միջամտության դեպքերը: Դեռևս առկա են ինստիտուցիոնալ թուլություններ:

7. Ռուսաստան – Ճնշող մոդել

Ռուսաստանում ոստիկանությունը գործում է կենտրոնացված և ավտորիտար վերահսկողության ներքո: Ցույցերն արագորեն ցրվում են, կիրառվում են զանգվածային ձերբակալություններ և բռնի միջամտություններ՝ առանց անկախ վերահսկողության: Օրինակ՝ 2021 թվականին Ալեքսեյ Նավալնիի ձերբակալությունից հետո տեղի ունեցած բողոքի ցույցերը ցույց տվեցին իրավապահ մարմինների խիստ արձագանքը (*Human Rights Watch*, 2021);

Ոստիկանությունը պարտավոր է արձագանքել ցանկացած իրավիճակին, որը սպառնում է հանրային անվտանգությանը, պետական և հանրային գույքին կամ անձանց կյանքին և առողջությանը: Սակայն քաղաքացիական անհնազանդության դեպքում այս պարտավորությունը բխվում է իրավունքի և ազատության սահմաններից: Այս իրավիճակում ոստիկանության հիմնական խնդիրը դառնում է ոչ թե «քանդելը», այլ՝ «կառավարելը»: Այստեղ մեծ դեր ունի բանակցային գործառույթը՝ ակտիվ կապի հաստատում քաղաքացիական խմբերի, նախաձեռնությունների և կազմակերպիչների հետ: Կարծում եմ՝ Հայաստանի համար առավել ճիշտ կլինի այս գործելակերպի կիրառումը, որը հաջողությամբ կիրառվում է նաև Նորվեգիայում և Նիդեռլանդներում: Նորվեգիայի ոստիկանությունը ներդրել է դիպլոմատիկ լուծումներով ոստիկանական մոդել՝ *Dialogpolitiet*, որի հիմնական նպատակն է խաղաղ հանրահավաքների ժամանակ կանխել բռնությունները՝ անմիջական շփման, վստահության ստեղծման և բաց հաղորդակցության միջոցով: Այս մոդելը կիրառվել է մի շարք մասշտաբային բողոքի ակցիաների ժամանակ՝ ներառյալ իսլամաֆոբ քարոզչության դեմ շարժումները և աշխատավորների հանրահավաքները: Բանակցող ոստիկանները հազնում են քաղաքացիական հագուստ, հանդես են գալիս որպես միջնորդներ՝ հանրային կազմակերպիչների ու ուժային կառույցների միջև: Արդյունքում, բռնության մակարդակն այս հավաքների ժամանակ զգալիորեն նվազել է: Նիդեռլանդներում գործում են բանակցային արձագանքման հատուկ խմբեր՝ **GRO Teams (Gebiedsgebonden Recherche Ondersteuning)**, որոնք համակարգված կերպով շփվում են բողոքի կազմակերպիչների և մասնակիցների հետ՝ նախքան միջոցառման անցկացումը և դրա ընթացքում: Նրանց առաջնային նպատակը խաղաղ գործողությունների շարունակականության ապահովումն է՝ առանց ուժի կիրառման անհրաժեշտության: Նման մոտեցումը կիրառվել է նաև մեծածավալ միջազգային միջոցառումների ժամանակ, օրինակ՝ ԵՄ զագաթնաժողովների ժամանակ ընդդիմադիր շարժումների կառավարումն իրականացնելու համար՝ առանց զանգվածային բռնկումների: Շվեդիայի մոդելը ևս կարող է կիրառվել Հայաստանում: Շվեդական ոստիկանությունը մեծ ջանքեր է թափում՝ կանխելու հանցագործությունները մինչ դրանք տեղի ունենալը: Դա ներառում է համապարփակ հետազոտություններ, տվյալների վերլուծություն և ռիսկի

խմբերի բացահայտում: Ոստիկանները պարբերաբար անցնում են վերապատրաստում մարդու իրավունքների, քաղաքացիական ազատությունների և մարդու արժեքների մասին, որպեսզի իրենց գործողություններում ապահովեն իրավական սահմանների և հանդուրժողականության պահպանում: Համայնքային ոստիկանների դերակատարությունն այստեղ կենտրոնացած է բնակչության հետ անմիջական շփման, վստահության կառուցման և խնդիրների վաղ հայտնաբերման վրա: Ոստիկանությունը գործում է բարձր թափանցիկությամբ, որտեղ հասարակությունը հնարավորություն ունի հետևել նրանց աշխատանքին և մասնակցություն ունենալ գնահատման գործընթացներին: Հայաստանում համայնքային ոստիկանությունը դեռ զարգացման փուլում է, ուստի շվեդական փորձը կարող է շատ օգտակար լինել վստահության կառուցման և հանցավորության կանխարգելման արդյունավետ մեթոդների ներդրման համար, ինչպես նաև Շվեդիայի նման համակարգային թափանցիկության ներդրումը կարող է բարելավել ոստիկանության նկատմամբ հանրային վստահությունը:

Միջազգային փորձի համեմատական ուսումնասիրությունը վկայում է, որ ոստիկանության արդյունավետ մոդելը պետք է հիմնված լինի՝ հասարակության հետ վստահելի կապի, իրավունքի գերակայության, կանխարգելման մեխանիզմների, մարդու իրավունքների հարգման վրա, այլ ոչ թե հակառակորդի հետ առնակատման, այլ հասարակության գործընկեր լինելու՝ նպաստելով հանրային խաղաղության և սահմանադրական կայունության պահպանմանը:

Հայաստանում քաղաքացիական անհնազանդությունը հաճախ ուղեկցվում է բարձր լարվածությամբ, ինչը կարող է հանգեցնել բռնության և հասարակական կարգի խախտման: Այսպիսի իրավիճակներում ոստիկանության դերը ոչ միայն իրավակարգի պահպանման, այլև հանրային վստահության ստեղծման հարց է, ինչը հատկապես կարևոր է ժողովրդավարական հասարակություններում, որտեղ քաղաքացիների իրավունքները և ազատությունները բարձր են գնահատվում: Այստեղ բանակցային մոդելի ներդրումը կարող է լինել արդյունավետ միջոց՝ նվազեցնելու հանրային բախումները և ապահովելու սահմանադրական կարգի պահպանությունը:

Այդ նպատակով անհրաժեշտ է ժամանակին իրականացնել կրթական ու օժանդակ ծրագրեր ոստիկանների համար՝ բարելավելու նրանց քաղաքացիական նախաձեռնությունների և բողոքների նկատմամբ ընկալումը:

Բանակցային ոստիկանության մոդելի արդյունավետությունը պայմանավորված է հասարակական կազմակերպությունների, նախաձեռնությունների և քաղաքական միավորների հետ պարբերական կապի հաստատմամբ: Այս համակարգը կարող է զարգանալ միայն այն դեպքում, երբ իշխանությունները պատրաստ կլինեն համագործակցել քաղաքացիական հասարակության հետ և հաշվի կառնեն նրանց

կարծիքները, պահանջները: Բանակցային խմբերի կազմը պետք է լինեն բազմազան, որտեղ ներկայացված են ոչ միայն ոստիկանները, այլև անկախ իրավապաշտպանները և քաղաքացիական ակտիվիստները՝ համատեղ աշխատանքում ունենալով հավասար դերակատարություն: Նման մոդելի ներդրումը պահանջում է ոստիկանության անձնակազմի հատուկ պատրաստվածություն՝ ոչ միայն զանգվածային միջոցառումների անվտանգությունն ապահովելու, այլև հակասություններն արդյունավետ կերպով լուծելու համար: Պատրաստականությամբ պետք է ներառի բանակցություններ վարելու, առնակատումների կառավարման, սոցիալական և մշակութային խտությունների վերաբերյալ կրթություն, ինչպես նաև արտակարգ իրավիճակներում խաղաղություն պահպանելու ռազմավարություններ: Բանակցային մոդելը հնարավորություն կտա՝

1. Ապահովել ավելի քիչ բռնության կիրառություն

Նվազեցնելու ուժի կիրառումը, որը կարող է հանգեցնել արյունահեղության: Ոստիկանության գործառնությունները վերածվում են ոչ թե հակառակորդին «մարելու», այլ «կառավարելու»՝ որպես իրավական կարգի պահպանմանն աջակցող գործիք: Սա նաև նպաստելու է ոստիկանության լեգիտիմության բարձրացմանը:

2. Բարելավել միջազգային համբավը

Հայաստանի արտաքին քաղաքականության տեսանկյունից, ժողովրդավարության բարձր չափանիշների և մարդու իրավունքների պաշտպանության կապակցությամբ այս մոտեցման ներդրումը կարող է նպաստել երկրի միջազգային պատկերի բարելավմանը: Շարժումների խաղաղ կազմակերպումը և դրանց ընթացքում բռնության նվազումը կարող են դրականորեն անդրադառնալ երկրի իրավապահ համակարգի միջազգային վարկանիշի վրա:

3. Տարբեր ինստիտուտների համագործակցություն

Հնարավոր է ստեղծել համագործակցության մոդել, որտեղ ոստիկանությունը, քաղաքացիական հասարակությունը և տեղական ինքնակառավարման մարմինները կգործեն միասին՝ ժողովրդավարության սկզբունքների հիման վրա, որոնք չեն խախտում քաղաքացիների իրավունքները:

Ոստիկանության լեգիտիմությունն ուղղակիորեն կախված է նրա չեզոքությունից. երբ հասարակությունը վստահ չէ, որ ոստիկանությունն անկախ է քաղաքական ուժերից կամ գործում է որոշակի կուսակցական շահերից ելնելով, ինստիտուցիոնալ վստահությունը քայքայվում է: Հետևաբար ոստիկանության վերակազմավորման և պրոֆեսիոնալացման գործընթացներում առաջնային դեր պետք է ունենա քաղաքական չեզոքության ապահովման մեխանիզմների զարգացումը:

Ոստիկանության կողմից ցանկացած միջամտություն, օրինակ՝ հավաքների ցրում, ձերբակալություններ, սահմանափակումներ, պետք է ունենա իրավական հիմք, բխի

օրինական նպատակից (օր.՝ հասարակական կարգի պահպանություն) և լինի նվազագույն միջամտություն՝ հիմնված անհրաժեշտության և համաչափության սկզբունքների վրա: Այս սկզբունքները արտացոլված են Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքում, օրինակ՝ Oya Ataman v. Turkey գործում, որտեղ դատարանը հստակ նշեց, որ պետությունը պարտավոր է հանդուրժել որոշակի սոցիալական անհարմարություն խաղաղ հավաքների ընթացքում: (European Court of Human Rights. (2006). Oya Ataman v. Turkey, Application no. 74552/01, Judgment of 5 December 2006.)

Ոստիկանության գործունեությունը զանգվածային միջոցառումների ընթացքում պետք է խստորեն համահունչ լինի «Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ օրենքի դրույթներին, որոնք երաշխավորում են քաղաքացու իրավունքը՝ ազատորեն և խաղաղ կերպով մասնակցելու հանրային հավաքներին: Օրենքով սահմանված սկզբունքներից է՝ հավաքների նկատմամբ **պետության չեզոքության պարտականությունը**, ինչպես նաև **հավաքների ապահովման և ոչ թե խափանման** պարտավորությունը, ինչը պարտադրում է ոստիկանությանը գործել զուսպ, անաչառ և բացառապես օրենքի շրջանակներում՝ միաժամանակ զերծ մնալով հավաքի մասնակիցների նկատմամբ անհամաչափ ուժ կիրառելուց կամ քաղաքական նպատակահարմարությամբ պայմանավորված միջամտություններից: («Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ օրենք, 2011):

Ոստիկանության արձագանքը խաղաղ ցույցերին պետք է առաջնորդվի միջազգային մարդասիրական և մարդու իրավունքների նորմերով, որոնք պարտադրում են ցուցարարների նկատմամբ կիրառել բացառապես **զսպվածություն և համաչափ ուժ**: Human Rights Watch-ի 2021 թվականի գեկույցը մատնանշում է, որ բազմաթիվ երկրներում ոստիկանության կողմից անհամաչափ ուժի կիրառումներն ու բռնությունները հանգեցրել են մարդու իրավունքների խախտումների, ինչը ընդգծում է ՀՀ ոստիկանության՝ ցուցարարների իրավունքներն ու հավաքների ազատությունը պաշտպանելու անհրաժեշտությունը՝ ըստ միջազգային ստանդարտների (Human Rights Watch, 2021):

Ըստ էության, ոստիկանությունը հանդիսանում է սահմանադրական կարգի պահպանման և քաղաքական կայունության կարևոր երաշխավորը, որի հիմնական գործառնությունը հասարակական կարգի ապահովումն է՝ հատկապես քաղաքացիական անհնազանդության և այլ հասարակական մարտահրավերների ժամանակ: Իրականացման ընթացքում ոստիկանությունը պետք է առաջնորդվի օրենքի գերակայությամբ, հարգի մարդու իրավունքներն ու հիմնարար ազատությունները՝ պահպանելով գործառնական համաչափության և քաղաքական չեզոքության սկզբունքները: Այս միտումները պահանջում են ոստիկանության ինստիտուցիոնալ կորպորատիվ մշակույթի զարգացում, մասնագիտական հմտությունների բարձրացում և միջազգային լավագույն փորձի արդյունավետ կիրառություն: Միաժամանակ, անհրաժեշտ է ապահովել ոստիկանության

նկատմամբ հասարակական վստահության բարձր մակարդակ՝ ինչը կախված է նրա գործունեության թափանցիկությունից և հաշվետվողականությունից: Այս համատեքստում ուստիկանության դերն ընդգծվում է ոչ միայն որպես ուժային կառույց, այլ նաև որպես ժողովրդավարական հասարակության պահպանման կարևոր ինստիտուտ, որն անհրաժեշտ է զարգացնել և հզորացնել ժամանակակից մարտահրավերներին դիմակայելու համար:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Քաղաքացիական անհնազանդության երևույթը, որպես ժողովրդավարական հասարակության ինքնաարտահայտման և սոցիալ-քաղաքական ազդեցության գործիք, բնույթով պարադոքսալ է. այն միաժամանակ հանդիսանում է սահմանադրական կարգի սահմաններում գործող իրավունքի իրացման ձև և որոշ պարագայում այդ նույն սահմանադրական կարգի նկատմամբ մարտահրավեր: Հայաստանի պատմական և քաղաքական զարգացումների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նման իրավիճակներում ուստիկանության դերը դառնում է վճռորոշ ինչպես սահմանադրականության պահպանման, այնպես էլ մարդու հիմնարար ազատությունների պաշտպանման տեսանկյունից:

Ուստիկանության միջամտության լեգիտիմությունը պայմանավորված է ոչ միայն իրավական դրույթներով, այլև քաղաքական չեզոքությամբ, համաչափության սկզբունքով և հանրային վստահության ապահովմամբ: Անցյալի դեպքերը՝ մասնավորապես 2008, 2015, 2016 և 2018 թվականների քաղաքացիական բողոքները, բացահայտել են ինչպես ուստիկանության ինստիտուցիոնալ թերությունները, այնպես էլ իշխանական միջամտության ռիսկերը իրավապահ համակարգի որոշումներում: Դրա հետևանքով հաճախ խաթարվել է հանրության վստահությունը պետական ինստիտուտների նկատմամբ՝ թուլացնելով սահմանադրական կայունությունը: Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ ուստիկանության առավել արդյունավետ և հասարակության համար ընդունելի արձագանքի համար կարևոր է կիրառել կանխարգելման, համագործակցության և հաղորդակցության մոդելներ: Նորվեգիայի, Նիդեռլանդների և Շվեդիայի օրինակները փաստում են, որ խաղաղ հավաքների ժամանակ ուստիկանության և քաղաքացիների միջև վստահության վրա հիմնված հարաբերությունների ձևավորումը նվազեցնում է հակամարտության էսկալացիայի ռիսկը: Հայաստանի պարագայում անհրաժեշտ է անցում կատարել ուժի կիրառման վրա հիմնված մոտեցումներից դեպի ինստիտուցիոնալ պրոֆեսիոնալիզացիայի և համայնքային համագործակցության մոդելի: Դրա համար հարկավոր է՝

- ուստիկանական համակարգի դե-պոլիտիզացիա,
- մարդու իրավունքների հարցերով մասնագիտական վերապատրաստման համակարգային ներդրում,

- անկախ վերահսկողության մեխանիզմների ամրապնդում,
- քաղաքացիական հասարակության հետ շարունակական երկխոսություն:

Այսօր Հայաստանի համար առաջնահերթ է ոչ միայն սահմանադրական կարգի պահպանման իրավական հիմքերի ամրապնդումը, այլև այդ գործառույթն իրականացնող ինստիտուցիաների լեգիտիմության և հանրային վստահության բարձրացումը: Միայն այդ պարագայում հնարավոր կլինի ձևավորել կայուն ժողովրդավարական համակարգ, որտեղ ուստիկանը հանդես կգա ոչ թե որպես ճնշման գործիք, այլ՝ սահմանադրական կարգի պահպանության իրական երաշխիք:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- ՀՀ Ազգային ժողով. (2011). «Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ օրենք. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=67136> (17.05.2025).
- ՀՀ Սահմանադրություն. (2015). <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=102510> (17.05.2025).
- Dalton D. (1993). *Mahatma Gandhi: Nonviolent power in action*. Columbia University Press. <https://www.asianstudies.org/wp-content/uploads/mahatma-gandhi-nonviolent-power-in-action.pdf> (15.05.2025).
- European Court of Human Rights. (2006). *Oya Ataman v. Turkey*, Application no. 74552/01. [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-78330%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-78330%22]}) (17.05.2025).
- France 24. (2010). *Protesters stop neo-Nazi rally in Dresden*. <https://www.france24.com/en/20100213-protesters-stop-neo-nazi-rally-dresden>(18.05.2025).
- General Comment No. 37 on the right of peaceful assembly (article 21). <https://digitallibrary.un.org/record/3884725?v=pdf> (17.05.2025).
- Gustafsson C. (2011). *Crime prevention in Sweden*. Swedish National Council for Crime Prevention. https://bra.se/download/18.3007d3171926b2914f0453/1728402237450/2024_Crime-prevention-in-Sweden-2024.pdf (18.05.2025).
- Human Rights Watch. (2021, January 25). *Russia: Police detain thousands at pro-Navalny protests*. <https://www.hrw.org/news/2021/01/25/russia-police-detain-thousands-pro-navalny-protests> (18.05.2025).
- Human Rights Watch. (2021). *Police responses to peaceful protest*. <https://www.hrw.org/news/2021/10/19/cuba-peaceful-protesters-systematically-detained-abused> (17.05.2025).

King M. L. Jr. (1963). *Letter from Birmingham Jail*.

<https://www.csuchico.edu/iege/assets/documents/susi-letter-from-birmingham-jail.pdf>
(17.05.2025թ.).

Norwegian Police Directorate (2020). *Police response to Black Lives Matter protests in Norway*.

<https://thebattleground.eu/2020/12/02/black-lives-matter-reaches-norway> (18.05.2025).

The Guardian (2019). *Police use water cannon and teargas on Paris protesters*.

<https://www.theguardian.com/world/2019/jan/12/police-use-water-cannon-and-teargas-on-paris-protesters-gilets-jaunes> (18.05.2025).

REFERENCE LIST

Nacional'noe Sobranie Respubliki Armeniya (2011). *Zakon RA «O svobode sobranij» (Law of*

the Republic of Armenia on Freedom of Assembly.)

<https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=67136> (17.05.2025).

Konstituciya Respubliki Armeniya (2015). *(Constitution of the RA)*.

<https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=102510> (17.05.2025).

Dalton D. (1993). *Mahatma Gandhi: Nonviolent power in action*. Columbia University Press.

<https://www.asianstudies.org/wp-content/uploads/mahatma-gandhi-nonviolent-power-in-action.pdf> (15.05.2025) .

European Court of Human Rights. (2006). *Oya Ataman v. Turkey*, Application no. 74552/01.

[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-78330%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-78330%22]}) (17.05.2025թ.).

France 24. (2010). *Protesters stop neo-Nazi rally in Dresden*.

<https://www.france24.com/en/20100213-protesters-stop-neo-nazi-rally-dresden>(18.05.2025).

General Comment No. 37 on the right of peaceful assembly (article 21).

<https://digitallibrary.un.org/record/3884725?v=pdf> (17.05.2025).

Gustafsson C. (2011). *Crime prevention in Sweden*. Swedish National Council for Crime

Prevention.<https://bra.se/download/18.3007d3171926b2914f0453/1728402237450/2024>

[Crime-prevention-in-Sweden-2024.pdf](https://bra.se/download/18.3007d3171926b2914f0453/1728402237450/2024) (18.05.2025).

Human Rights Watch. (2021, January 25). *Russia: Police detain thousands at pro-Navalny*

protests. <https://www.hrw.org/news/2021/01/25/russia-police-detain-thousands-pro-navalny-protests> (18.05.2025).

Human Rights Watch. (2021). *Police responses to peaceful protest*.

<https://www.hrw.org/news/2021/10/19/cuba-peaceful-protesters-systematically-detained-abused> (17.05.2025).

King M. L. Jr. (1963). *Letter from Birmingham Jail*.

<https://www.csuchico.edu/iege/assets/documents/susi-letter-from-birmingham-jail.pdf>
(17.05.2025)

Norwegian Police Directorate (2020). *Police response to Black Lives Matter protests in Norway*.
<https://thebattleground.eu/2020/12/02/black-lives-matter-reaches-norway> (18.05.2025).

The Guardian (2019). *Police use water cannon and teargas on Paris protesters*.
<https://www.theguardian.com/world/2019/jan/12/police-use-water-cannon-and-teargas-on-paris-protesters-gilets-jaunes> (18.05.2025) .

РЕЗЮМЕ

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ РОЛЬ ПОЛИЦИИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КОНСТИТУЦИОННОГО ПОРЯДКА В УСЛОВИЯХ ГРАЖДАНСКОГО НЕПОВИНОВЕНИЯ

ТИГРАН КАЗАРЯН

Данная статья рассматривает ключевую роль полиции в процессе обеспечения конституционного порядка, особенно в условиях гражданского неповиновения. Во все времена и в различных культурах, когда общественные протесты и социальные движения становятся видимым выражением политических столкновений, правоохранительные органы государства сталкиваются с морально-правовым вызовом — сохранить общественный порядок, не нарушая при этом гражданские свободы. Авторитетные представители юридической и политической науки подчеркивают, что действия полиции, как и любое институциональное вмешательство, должны уважать верховенство закона и принципы защиты прав человека, особенно тогда, когда попытки подавления волн общественного протеста могут противоречить самой сущности конституционности. Цель статьи - проанализировать институциональную роль полиции как гаранта сохранения конституционного порядка в условиях гражданского неповиновения в политико-правовом контексте Армении. Анализ проводится на основе сопоставления местного опыта с международными примерами для выявления механизмов, позволяющих одновременно обеспечивать свободы граждан и устойчивость государства. В статье рассматривается, каким образом полиция выступает в роли защитника конституционного строя, одновременно поддерживая общественный порядок и не нарушая фундаментальные права человека. Основной вывод статьи заключается в том, что институциональная реорганизация полиции и укрепление механизмов подотчетности создают условия для сочетания защиты конституционного порядка с сохранением гражданских свобод.

Ключевые слова: конституционный порядок, институциональная гарантия, политическая стабильность, права человека, государственные институты, демократия, подотчетность.

ABSTRACT

THE INSTITUTIONAL ROLE OF THE POLICE IN MAINTAINING CONSTITUTIONAL ORDER IN CONDITIONS OF CIVIL DISOBEDIENCE

TIGRAN GHAZARYAN

This article explores the pivotal role of the police in maintaining constitutional order, particularly in the context of civil disobedience. Across different times and cultures, when public protests and social movements become a visible expression of political conflict, law enforcement agencies face a complex moral and legal challenge — to maintain public order without infringing on civil liberties. Prominent legal and political scholars emphasize that police actions, like any institutional intervention, must respect the rule of law and the principles of human rights protection, especially when efforts to suppress waves of public dissent may contradict the very essence of constitutionalism.

The aim of this article is to analyze the institutional role of the police as a guarantor of constitutional order in the context of civil disobedience within Armenia's political and legal framework. The analysis draws comparisons between domestic experience and international examples to identify mechanisms that allow for the simultaneous safeguarding of citizen freedoms and state stability. The article examines how the police act as protectors of the constitutional order while maintaining public order and upholding fundamental human rights. The main conclusion of the article is that institutional reform of the police and the strengthening of accountability mechanisms create the necessary conditions to reconcile the protection of constitutional order with the preservation of civil liberties.

Key words: constitutional order, civil disobedience, institutional guarantee, political stability, human rights, state institutions, democracy, accountability.

Հոդվածը ստացվել է 22.03.2025

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 30.03.2025

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 25.04.2025

**ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ
(ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ)**

**ՈՒՐՎԱԳԾԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՓՈՐՁԸ
ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ**

ԳՈՀԱՐ ՉԱԼԴՅԱՆ

Երևանի Վ. Վաղարշյանի անվ. թիվ 80 հիմնական դպրոց

Էլ. *huught*՝ Goharchalxyan@gmail.com

DOI: 10.24234/scientific.v1i48.196

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հետազոտության օբյեկտն ուրվագծային կիրառվող էլեկտրոնային քարտեզներն են աշխարհագրության դասավանդման գործընթացում: Հոդվածում ներկայացված են պոլիգրաֆիական և էլեկտրոնային ուրագծային քարտեզների կիրառման ձևերն ու մեթոդներն աշխարհագրության ուսուցման գործընթացում՝ տարբեր տիպի դասերում և փուլերում: Զննարկվում է վերջիններիս տարատեսակների կիրառման արդյունավետությունը թեմայի ընկալման գործընթացում:

Հոդվածի նպատակն է բացահայտել ուրվագծային քարտեզների կիրառման արդյունավետ փորձն աշխարհագրության դասավանդման գործընթացում:

Հետազոտության մեթոդաբանությունը կառուցված է պատճառահետևանքային կապերի տեսանկյունով և որպես հիմնական մեթոդներ կիրառվել են սովորողների հետ հարցազրույց, նրանց առաջադիմության գնահատում և համեմատություն, նկատի ունենալով, որ նույն դասարանում ներառված են թույլ, միջին և բարձր առաջադիմությամբ սովորողներ: Հոդվածում ներկայացված են նաև դասի պլանի, փորձարկված առաջադրանքների, սովորողների կատարած աշխատանքների օրինակներ, ինչպես նաև տարբեր դասարանների սովորողների առաջադիմության համահարաբերակցական կապերը:

Հետազոտության արդյունքում կարող ենք արձանագրել, որ քարտեզագրության կիրառված հնարքները նպաստում են դասի արդյունավետության բարձրացմանը:

Բանալի բառեր՝ ուրվագծային էլեկտրոնային քարտեզ, դասի փուլեր, աշխարհագրական թեղադրություն, «Աշխարհացույց» հարթակ, քարտեզադիագրում:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ուրվագծային քարտեզը դիտարկվում է որպես քարտեզագրման աշխատանքի կազմակերպման կարևոր գործիք աշխարհագրական հետազոտության համար (Амброзьева Л.В., 2019), քանի որ սովորողները կարողանում են քարտեզի միջոցով փոխադարձ կապեր հաստատել աշխարհագրական օբյեկտների միջև:

Ժամանակակից քարտեզներն իրենց բովանդակությամբ հարուստ են՝ պատկերացում են տալիս ռելիեֆի, բուսականության, բնակչության խտության, արդյունաբերության, տրանսպորտի տարածական տեղաբաշխման մասին: Քարտեզագրությունը ունի հին պատմություն, դեռևս Քրիստոսից առաջ, հին հույները ստեղծեցին առաջին քարտեզները, քարտեզագրական պրոեկցիաները, հաշվում էին երկրի չափերը և այլն:

Աշխարհագրության դասավանդման գործընթացում քարտեզները տեղադրվում են պայմանական նշաններով, որպեսզի սովորողները կարողանան կարդալ քարտեզը և հանգել որոշակի եզրակացությունների:

Քարտեզների օգտագործումը հնարավորություն է տալիս դասապրոցեսում բացահայտել աշխարհագրական օրինաչափությունները և դրանց հիման վրա կատարել նոր քարտեզների ուրվագծման աշխատանքներ: Այս խմաստով քարտեզն աշխարհագրության լեզուն է, առանց որի հնարավոր չէ ուսումնասիրել աշխարհագրություն առարկան:

Ուրվագծային քարտեզները մշտապես կիրառվել են աշխարհագրության դասաժամերն ավելի արդյունավետ կազմակերպելու համար, սակայն դրանց կիրառման արդյունավետությունը միշտ չէ, որ նպատակային և հետաքրքիր է եղել: Սովորողները հաճախ դրանց վերաբերում են որպես բարդ ու անհասկանալի տնային առաջադրանքի կամ էլ «Ներկիր ինքդ» մանկական պարզ զբաղմունքի: Այդ խնդիրն ուսուցչին մղում է փոխելու իր մոտեցումները, կատարելագործելու և հարստացնելու ուրվագծային քարտեզներով աշխատելու հնարներն ու մեթոդները:

Ուրվագծային քարտեզներով կատարվող աշխատանքներն ավելի գրավիչ ու հետաքրքիր դարձնելու համար նպատակահարմար է, որ քարտեզագրական յուրաքանչյուր աշխատանք կատարվի ուսուցչի անմիջական բացատրությունից հետո, խմբի հետ, օգտագործելով ՏՀՏ գործիքներ, էլեկտրոնային հարթակներ, կայքեր և քուիզներ: Ժամանակակից հանրակրթական պետական առարկայական չափորոշիչով (ՀԴԶ) սահմանված պահանջով սովորողը պետք է տիրապետի XI դարի հմտություններին: Աշխարհագրության բովանդակության կառուցման սկզբունքների հիմնական բաղադրիչներից մեկը ՏՀՏ գործիքակազմն է և մեղիա գրագիտությունը: (ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարի 2023 թ.մարտի 30-ի N24-Ն հրաման. «Աշխարհագրություն» առարկայի 7-8-րդ,

10-12-րդ և «Հայաստանի աշխարհագրություն» առարկայի 9-րդ դասարանի առարկայական չափորոշիչ. Բաժին 4.21): Ներկայումս, երբ ամենուրեք կիրառվում են աշխարհագրական տեղեկատվական համակարգերի (GIS) միջոցով կազմված էլեկտրոնային քարտեզներ, սովորողներին անհրաժեշտ է սովորեցնել նմանատիպ քարտեզներից արդյունավետ օգտվելու հնարները: Եվ թղթային, և էլեկտրոնային ուրվագծային քարտեզներով աշխատելիս սովորողը ձեռք է բերում քարտեզագրական կայուն գիտելիքներ, որն էլ էական նշանակություն ունի առարկայի յուրացման գործում: Այն ձևավորում է պարզ տեղեկատվությունից վերլուծություններ կատարելու և ստեղծագործական լուծումներ գտնելու վերացական մտածողության հմտություններ: Ընկալելի են դառնում այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են կոորդինատային համակարգը, քարտեզագրական պրոեկցիան, մասշտաբը և այլն: Սովորողը ձեռք է բերում այդ գիտելիքները անձանոթ պայմաններում կիրառելու կարողունակություններ:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Դասերի արդյունավետության բարձրացման կարևոր միջոց է ուրվագծային էլեկտրոնային և պոլիգրաֆիական քարտեզների կիրառումը: Քննարկել ենք կիրառման տարբեր օրինակներ դասաժամերի տարբեր փուլերում, հատկապես էլեկտրոնային ուրվագծային քարտեզներով աշխատելու առավելությունները ավանդական-թղթային տարբերակի նկատմամբ: Կատարել ենք դիտարկումներ 7-9-րդ դասարաններում: Նախապես արձանագրել ենք սովորողների <<Աշխարհագրություն>> առարկայի առաջադիմության ցուցանիշները առաջին կիսամյակում, այնուհետև՝ երկրորդ կիսամյակում սկսել ենք կիրառել ուրվագծային քարտեզներ: Արձանագրված նոր ցուցանիշները համեմատել ենք նախորդ ցուցանիշների հետ՝ կորելացիայի գծային համահարաբերակցական կապի մեթոդով: Արդյունքներն ամփոփելու համար միաժամանակ զրուցել ենք նաև սովորողների և նրանց ծնողների հետ, լսել նրանց կարծիքները: Այսպիսով հետազոտությունը կատարվել է վիճակագրական, համեմատական, համադրական և վերլուծական մեթոդներով:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ժամանակակից աշխարհում գնալով մեծանում է քարտեզների դերն ու նշանակությունը, քարտեզագրվում է տարածական տեղաբաշխում ունեցող ցանկացած երևույթ: Դրանց կիրառությունը այլևս սահմանափակվում է ոչ միայն գիտության, կրթության, ռազմական գործի կամ շինարարության մեջ, այլև դառնում է մարդկանց առօրյա կյանքի մաս (Хайбулаева С. К., 2024):

Քարտեզները տարբերվում են միմյանցից բովանդակությամբ և պատկերված աշխարհագրական օբյեկտի ընդգրկած տարածքով: Ուրվագծային քարտեզները

քարտեզների մի տարատեսակ են, այսպես կոչված «համր քարտեզներ», որոնք երկու տեսակի են՝

1. Պոլիգրաֆիական, որոնք հրատարակվում են առանձին, հիմնականում որպես ներդիր ատլասների մեջ և ունենում են միևնույն մասշտաբները, պրոեկցիաները և կոորդինատային ցանցը:

2. Էլեկտրոնային ուրվագծային քարտեզներ:

Ուրվագծային քարտեզների օգտագործումն աշխարհագրության դասավանդման գործընթացում աշխարհում լայն թափ ստացավ XX դարի 50-ական թթ.: Ուսումնական նպատակներով հրատարակվում են բազմաթիվ քարտեզներ: Ուրվագծային քարտեզների կիրառմանն անդրադառնում են Դ.Մ.Բոգդանովը, Ա.Ա. Բոգդանովան, Յա.Վ.Իվանովան, և այլ հեղինակներ: Գրականության մեջ քննարկվում են նաև ուրվագծային քարտեզները լրացնելու կանոնները՝ բաղկացած բազմաթիվ կետերից, (գույներ, պայմանանշաններ, շտրիխներ, չափեր և այլն): Դեռ ավելին՝ 1990 - ական թվականներին ստեղծվեցին հատուկ ուրվագծային քարտեզներ կույրերի համար: ՏՀՏ ոլորտի զարգացմանը զուգընթաց՝ նվազում է ավանդական ուրվագծային քարտեզների կիրառությունը: Չնայած մեր օրերում ևս կիրառվում են թե ավանդական, թե էլեկտրոնային քարտեզներ (Поддубная Т.Н, 2022):

Նկարագրված երկու տեսակների հետ էլ աշխատելիս սովորողների մոտ զարգանում է տեղեկատվության ինքնուրույն ընկալումն ու մտապահումը, ստեղծագործական մոտեցումը, ինքնաբերաբար տպավորվում է աշխարհագրական անվանումների ուղղագրությունը, օբյեկտների աշխարհագրական դիրքը, ձևավորվում են սոցիալական հմտություններ: Ուրվագծային քարտեզները լրացնելիս առաջին հերթին ամրապնդվում է տարածական կողմնորոշումը, տարբեր տարածաշրջանների կապերը, հեշտանում է քարտեզների ընթերցումը, զարգանում է մոտորիկական և ուշադրությունը: Տրամաբանական կապեր են ստեղծվում քաղաքակրթական արժեքների ձևավորման տարածական տեղաբաշխումների մասին, որոնք էլ անհրաժեշտ են պատմության և տնտեսագիտության դասերին:

Սովորողը լրացնում

է ուրվագծային՝ «Համր քարտեզը» և այն դառնում է խոսուն: Լրացնելով ուրվագծային քարտեզը, սովորողները ավելի լավ են յուրացնում նյութը, ձեռք բերած գիտելիքը դառնում է մնայուն, զարգանում է տեսողական հիշողությունը: Ձևավորվում են ՏՀՏ գործիքներով դասապրոցեսում աշխատելու հմտություններ, հեշտանում է տեղեկատվության մշակումը, որն էլ նպաստում է սովորողների ինքնուրույնությանը : Սովորում են աշխատել կոկիկ, կարողանում են տեղավորվել որոշակի սահմանների մեջ, նախապես մտածում են նշումներն անել այնպես, որ մեկը մյուսին չխանգարի, զարգանում է երեխաների ճաշակը և ստեղծագործական մտածողությունը: Ճանաչում են պայմանական նշանների

համակարգը, որոնց տիրապետելով հետագայում ավելի անկաշկանդ են դառնում անձանոթ վայրի քարտեզի հետ աշխատելիս: Ստեղծարարությունը, գույների, խորհրդանիշների ընտրությունը ուսուցման գործընթացը դարձնում են առավել հետաքրքիր ու գրավիչ: Պատկերացնում են ուրվագծային քարտեզի և իրականության միջև աշխարհագրական համապատասխանությունը: Ինչպես ցույց տվեց 44-օրյա պատերազմը, քարտեզի իմացությունը կյանքեր է փրկել: Ժամանակակից էլեկտրոնային ուրվագծային քարտեզները գործնական կիրառման հնարավորություններով գերազանցում են թղթային ուրվագծային քարտեզներին: Էլեկտրոնային ուրվագծային քարտեզի լավագույն առաջարկներ են ներկայացնում «LearningApps.org», «brainograph.com», «Kahoot» և «Իմ դպրոց» կայքերը, որոնք առաջարկվում են ԿԶՆԱԿ-ի կողմից: «LearningApps.org»-ը ունի պատրաստի բազմաթիվ ուրվագծային քարտեզով խաղ-առաջադրանքներ բոլոր մայրցամաքների, աշխարհամասերի, օվկիանոսների տարածաշրջանների և երկրների ֆիզիկական և հասարակական երևույթների վերաբերյալ: Կայքի հնարավորություններից օգտվելով, թարգմանել ենք առաջադրանքները, ստեղծել նմանատիպ առաջադրանքներ կամ լրիվ նորերը:

«Աշխարհացույցն» (13.03.25) իր գործիքներով հնարավորություն է տալիս քարտեզից ժամանակավորապես հեռացնելու օբյեկտները, դարձնելով «համր», ապա ըստ անհրաժեշտության վերադարձնելով՝ լրացնել և դարձնել «խոսուն»:

Ուրվագծային քարտեզների կիրառումը դասապրոցեսի տարրեր փուլերում

Ուրվագծային քարտեզների կիրառումը ոչ թե օժանդակ նյութ է, այլ կարևոր գործիք երեխաների կրթության գործում (Амвросьева Л.В. (2019): Կիրառելի է տարրեր տիպի դասերի ժամանակ՝ նոր նյութի յուրացման, ԳԿՀ-ի (գիտելիքներ, կարողություններ, հմտություններ) զարգացման, կրկնողության, գործնական աշխատանքի, ԳԿՀ-ի ստուգման և այլն: Նախապես լավ պլանավորված դասն ավելի արդյունավետ է անցնում, քան հանպատրաստի դասը:

7-րդ դասարանի «Պետությունների խմբավորումը» դասի օրինակով՝ դասի պլանը ներկայացնենք ներքոհիշյալ կետերով՝

1. Աշակերտները բաժանվում են 5 խմբի:

2. Յուրաքանչյուր խումբ ստանում է իր առաջադրանքի թերթիկը՝ նշված դասի էջերը և առաջադրանքները.

- I Խումբ - պետությունների խմբավորումը՝ ըստ տարածքի մեծության և բնակչության թվի:
- II Խումբ - պետությունների խմբավորումը՝ ըստ աշխարհագրական դիրքի
- III Խումբ - պետությունների խմբավորումը՝ ըստ պետական կառավարման ձևի:

- IV Խումբ - պետությունների խմբավորումը՝ ըստ տարածքային կառուցվածքի:
- V Խումբ - պետությունների խմբավորումը՝ ըստ սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակի:

3. Բացատրել աշխատանքը, որը պետք է կատարեն սովորողները.

ա) Ուսումնասիրել իրենց բաժնի նյութը դասագրքից և համապատասխան հղումից,

բ) Տեսրում դուրս գրել,

համապատասխան երկրների և մայրաքաղաքների անվանումները,

գ) Ուրվագծային քարտեզներում որոշակի պայմանական նշաններով նշել երկրները:

4. Ներկայացնել գնահատման չափանիշները՝ խմբերը կգնահատվեն երկրների և մայրաքաղաքների անվանումները ճշգրիտ և գեղեցիկ մակագրելու (4 միավոր), պայմանական նշանները ճիշտ և համապատասխան նշելու (2 միավոր), ինչպես նաև գրագետ ներկայացնելու համար (4 միավոր), ընդամենը 10 միավոր:

5. Տրվում է ժամանակ աշխատանքը կատարելու համար :

6. Աշխատանքները փակցնում են գրատախտակին:

7. Տրվում է ժամանակ յուրաքանչյուր թիմին իր աշխատանքը ներկայացնելու համար:

Այս մեթոդը, որը փաստորեն գործնական աշխատանք է և կարելի է հաջողությամբ և արդյունավետորեն կիրառել դասապրոցեսի տարբեր փուլերում: Շատ հարմար է որևէ թեմայից սովորողի կարողունակությունները ստուգելու համար: Գնահատվում է յուրաքանչյուր աշակերտ, այնուհետև ամփոփիչ միավորային գնահատականը գրանցվում է էլեկտրոնային մատյանում:

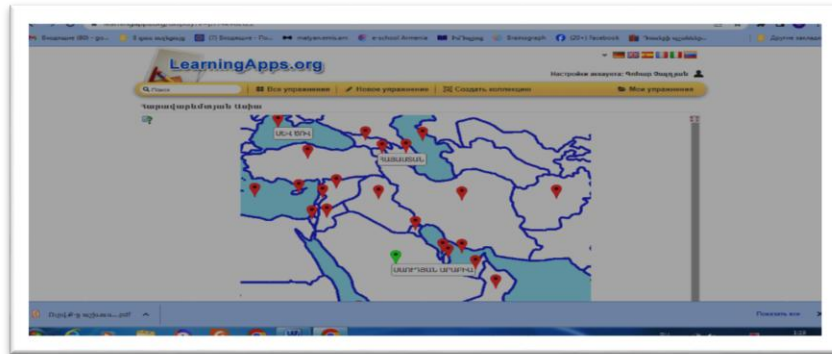
Յուրացման գործընթացը խթանելու փուլում նախընտրելի է հատկացնել 2-5 րոպե, իսկ իմաստի ընկալման և կշռադատման փուլերում 15-20 րոպե՝ բավարար է դրված նպատակին հասնելու համար:

10 րոպեանոց հայտորոշիչ աշխատանքը հնարավորություն է տալիս ճշտել սովորողների նախնական գիտելիքների մակարդակը որևէ բնական կամ հասարակական երևույթների տեղաբաշխման մասին:

Դիտարկենք դասապրոցեսի ակտիվացման փուլում ուրվագծային քարտեզի կիրառման մի քանի օրինակներ 7–10–րդ դասարաններում ըստ թեմաների, օրինակ.

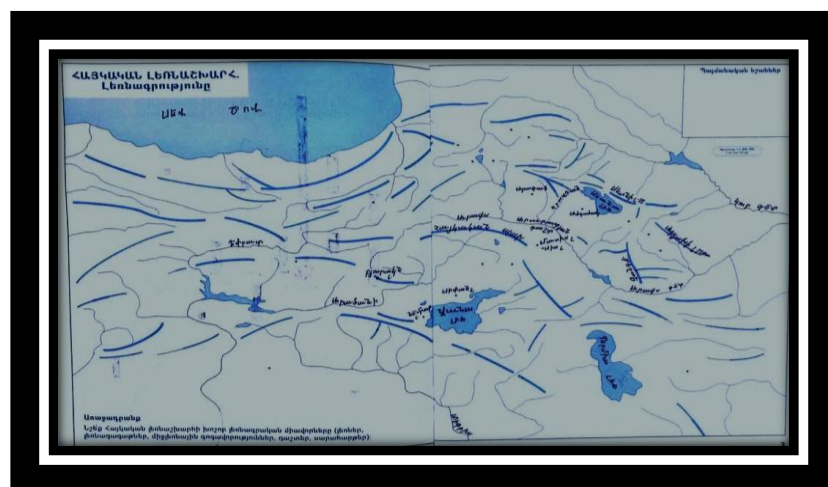
7-րդ դասարանում դասավանդվող «Աշխարհագրություն» առարկայի «Մայրցամաքներ: Երկրագնդի խոշոր պլատֆորմներն ու գետսինկլինալային շրջանները: Լեռնագոյացում» թեման դասավանդելիս առաջարկվել է սովորողներին բացել ուրվագծային քարտեզները և մակագրել իրենց ծանոթ մայրցամաքների, օվկիանոսների և բարձր լեռների անվանումները, որոնց սովորողը ծանոթ է նախորդ դասարանում ուսումնասիրած դասընթացներից: 8-րդ դասարանում «Հարավարևմտյան Ասիա» թեմայի

ուսուցման ակտիվացման փուլում էլեկտրոնային գրատախտակի միջոցով կատարվում է խաղ-առաջադրանք (Նկար1), սովորողները հերթով մոտենում են էլեկտրոնային ուրվագծային քարտեզին, ընտրում ճիշտ պատասխանները՝ ինչ որ գիտեն Հարավարևմտյան Ասիայի մասին՝ երկիր, մայրաքաղաք, գետ, լիճ, օգտակար հանածո, ասիերը ողողող օվկիանոս կամ ծով, հարևան երկիր և այլն և լրացնում ուրվագծային քարտեզը:

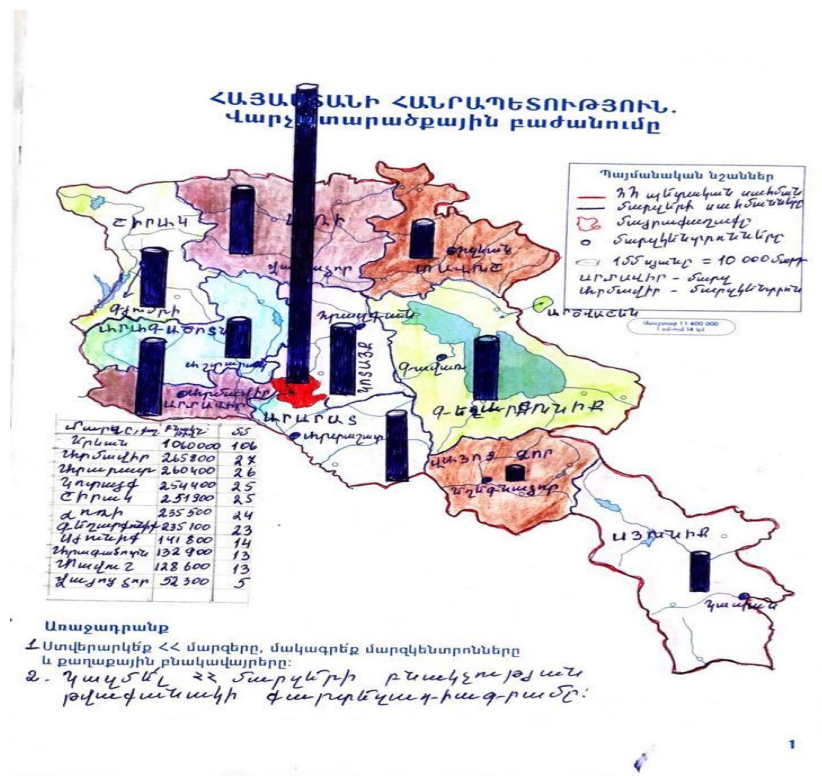
Նկար 1. Հարավարևմտյան Ասիայի ուրվագծային քարտեզի ինտերակտիվ լրացումը

9-րդ դասարանում «Հայաստանի աշխարհագրություն» առարկայի «Հայկական լեռնաշխարհ» թեման ուսումնասիրելիս ուրվագծային քարտեզում հիշողությամբ նշում են լեռների, լճերի և գետերի անուններ, որոք սովորել են «Հայոց պատմություն» առարկայից (Նկար 2), այնուհետև համեմատում են «Աշխարհացույց» հարթակի «Հայկական լեռնաշխարհ» էլեկտրոնային քարտեզի հետ: Այդ կերպ մեր կողմից արժևորվել է միջառարկայական կապերի խթանումը:

Նկար 2. Հայկական լեռնաշխարհի նշանավոր լեռները, գետերն ու լճերը

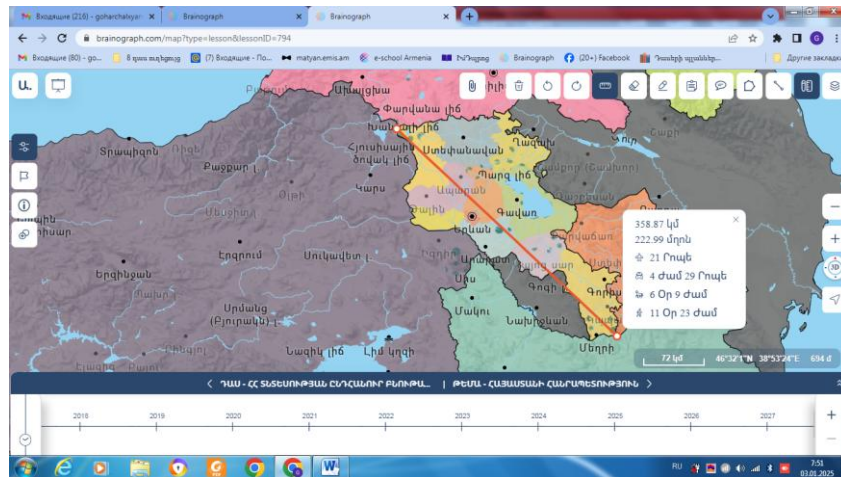
Իմաստի ընկալման փուլում ուրվագծային քարտեզների կիրառումը հնարավորություն է տալիս հաղթահարել Անդերսոնի տաքսոնոմիայի բոլոր 6 մակարդակները՝ հիշելը, ըմբռնելը, կիրառելը, վերլուծելը, գնահատելը, ստեղծելը: Ինչպես նաև զարգացնում է ուրվագծային քարտեզի վրա հիշողությամբ անվանումը մակագրելուց մինչև քարտեզադիագրամի և քարտեզագրամի մշակման ու կառուցման ընթացքը (Նկար 3):

Նկար 3. Հայաստանի Հանրապետության բնակչության թվաքանակի քարտեզադիագրամը ըստ մարզերի

97

Իմաստի ընկալման փուլում կատարվել են առաջադրանքներ «LearningApps.org», «brainograph.com», «Իմ դպրոց» 7-12-րդ դասարանների գրեթե բոլոր թեմաների համար նախատեսված բազաթիվ առաջարկներից: Սովորողներն իրենք են պատրաստում էլեկտրոնային ուրվագծային քարտեզով խաղ-առաջադրանք, նախորդ դասին իրենց հանձնարարվածի նմանությամբ: Հատկանշական է, որ աշակերտները սիրով են կատարում չափումներ մասշտաբի օգնությամբ և իրենց ձեռքի տակ եղած թղթային կամ էլ հատկապես «Աշխարհագույց» հարթակի «Քանոն» գործիքով, որոշում են աշխարհագրական օբյեկտի ծայրակետերի կոորդինատները և դրանց միջև եղած հեռավորությունները և համեմատում իրենց չափումների հետ: Մակագրում են ուսումնասիրվող թեմային վերաբերվող օբյեկտների անվանումները, որոնք սովորում են համագործակցային աշխատանքի ընթացքում, օգտվում են արդեն եղած պայմանական նշաններից կամ էլ իրենք են ստեղծում նորերը (Նկար 4):

Նկար 4. ՀՀ հյուսիսարևմտյան և հարավարևելյան ծայրակետերի ուղիղ գծով հեռավորության որոշումը «Աշխարհագույց» հարթակի «Քանոն» գործիքով

Կշռադատման փուլում նախընտրել են անհատական աշխատանքները: Ձևավորող գնահատման համար երբեմն կիրառել ենք աշխարհագրական թելադրությունը: Ուսուցիչը թելադրում է նոր սովորած աշխարհագրական անվանումը, սովորողը այն մակագրում է ուրվագծային քարտեզում: Այս աշխատանքը կարող է դառնալ ելքի քարտ դասի ավարտին:

Տնային աշխատանքի համար հանձնարարել ենք ՏՀՏ գործիքներով ինքնուրույն կամ թիմերով պատրաստել փոքրիկ առաջադրանքներ, խաղեր և խնդիրներ՝ ուրվագծային քարտեզի կիրառմամբ:

Աշխարհագրության դասավանդման մեջ ուրվագծային քարտեզների կիրառման արդյունավետությունը հիմնավորելու համար ներկայացնենք սովորողների

առաջադիմությունների ցուցանիշները ինտենսիվ կիրառումից առաջ՝ առաջին կիսամյակում և հետո՝ երկրորդ կիսամյակում: Կիսամյակային ամփոփիչ աշխատանքների արդյունքների բարելավում նկատվում է թվով 7 դասարանի սովորողների գնահատականներում:

Աղյուսակ 1. 7-9 թ դասարաններում սովորողների առաջադիմության ցուցանիշները դիտարկվող ժամանակահատվածներում.

Դասարան	Գնահատականը								Ընդամենը
	4-5		6-7		8-9		10		
	I կիսամյակ	II կիսամյակ	I կիսամյակ	II կիսամյակ	I կիսամյակ	II կիսամյակ	I կիսամյակ	II կիսամյակ	
7	21	16	17	22	24	21	1	4	63
8	34	30	27	32	23	21	2	3	86
9	15	10	27	32	20	17	3	6	65

Հաշվարկը կատարվել է հետևյալ **բանաձևով**:

$$r = \frac{\sum (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{[\sum (x - \bar{x})^2 (\sum (y - \bar{y})^2]}}$$

Ներկայացված տվյալներով կատարված հաշվարկները ցույց են տալիս, որ միջև 7-րդ դասարաններում ուսումնասիրված մոտեցման կիրառման և գրանցված առաջադիմության տվյալների գծային համահարաբերակցական կապը բարձր է (0.8892): 8-րդ դասարանների տվյալների միջև գծային համահարաբերակցական կապը բարձր է (0.9587): 9-րդ դասարանների սովորողների ուսումնասիրված ժամանակահատվածներում գրանցված արդյունքներով տվյալների միջև գծային հարաբերակցական կապը ևս բարձր է (0,9096):

Այստեղից էլ, կարող ենք նշել, որ նկարագրված մոտեցմամբ դասապրոցեսի վարման և սովորողների գրանցած առաջադիմության միջև առկա է գծային կապ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Դիտարկված մոտեցումը նշանակալիորեն բարձրացնում է սովորեցնելու գործընթացի արդյունավետությունը, հնարավորություն տալով ոչ միայն դասը դարձնել առավել հետաքրքիր և վիզուալ, արդի պահանջներին համապատասխան, ապահովել տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների կիրառում, զարգացնել ՏՀՏ գործիքներով աշխատելու հմտություններ, նախատեսել ուրվագծային քարտեզներով կարճատև աշխատանքներ դասի ցանկացած փուլում, այլև ապահովում է միջառարկայական կապերի զարգացում, թիմային կարողությունների խթանում և զարգացում, որը դրական ազդեցություն է ունենում սովորողների գրանցած առաջադիմության վրա:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

«Աշխարհագրություն» առարկայի 7-8-րդ, 10-12-րդ և «Հայաստանի աշխարհագրություն» առարկայի 9-րդ դասարանի առարկայական չափորոշիչ. (2023)

<https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=179990> (7.03.25)

Амвросьева Л.В. (2019). Вопросы методики преподавания географии в школе: приемы работы с географической картой. Научно-методический электронный журнал «Калининградский вестник образования», (1), 40-46.

<https://cyberleninka.ru/article/n/voprosy-metodiki-prepodavaniya-geografii-v-shkole-priemy-raboty-s-geograficheskoy-kartoy>

Поддубная Т.Н. (2022). Технологии активного обучения в контексте дистанционного образования. Вестник Майкопского государственного технологического университета, 14 (1), 82-87.

Хайбулаева С.К. (2024). Современные технологии преподавания географии в условиях реализации фгос. Вестник науки, 2 (11 (80)), 868-874.

REFERENCE LIST

Standarty po predmetu «Geografiya» dlya 7-8, 10-12 klassov i po predmetu «Geografiya Armenii» dlya 9 klassa (*Standards for the subject "Geography" for grades 7-8, 10-12 and for the subject "Geography of Armenia" for grade 9*). (2023)
<https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=179990> (7.03.25)

Amvroseva, L. V. (2019). Voprosy metodiki prepodavaniya geografii v shkole: priemy raboty s geograficheskoy kartoy (*Issues of methodology in teaching geography at school: Techniques for working with a geographic map*). Nauchno-metodicheskiy elektronnyy

zhurnal “Kaliningradskiy vestnik obrazovaniya”, (1), 40-46. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/voprosy-metodiki-prepodavaniya>

Poddubnaya, T. N. (2022). *Tekhnologii aktivnogo obucheniya v kontekste distantsionnogo obrazovaniya (Active learning technologies in the context of distance education)*. Vestnik Maykopskogo gosudarstvennogo tekhnologicheskogo universiteta, 14(1), 82-87.

Khaybulaeva, S. K. (2024). *Sovremennye tekhnologii prepodavaniya geografii v usloviyakh realizatsii FGOS (Modern technologies for teaching geography in the context of implementing federal state educational standards (FSSES))*. Vestnik nauki, 2(11(80)), 868-874.

РЕЗЮМЕ

ПРИМЕНЕНИЕ КОНТУРНЫХ КАРТ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ

ГЕОГРАФИИ

ГОАР ЧАЛХЯН

Объектом исследования являются контурные электронные карты, используемые в процессе обучения географии. Представлены формы и методы использования полиграфических и электронных контурных карт в процессе обучения географии. Обсуждается эффективность их применения в процессе понимания предмета.

Цель статьи – раскрыть важность использования контурных карт для повышения эффективности обучения географии.

Методика исследования построена с точки зрения причинно-следственных связей, а в качестве основного метода использованы методы опроса учащихся и сравнения их успеваемости с учетом того, что в один и тот же класс входят слабые, средние и высокоуспевающие учащиеся.

Представлены примеры плана урока, тестируемых заданий, работ учащихся, а также корреляции между успеваемостью учащихся в разных классах. В заключение отметим, что применяемые приемы картографии способствуют повышению эффективности занятия.

Ключевые слова. *электронная контурная карта, этапы урока, географический диктант, платформа «География».*

ABSTRACT
APPLICATION OF SKETCH MAPS FOR TEACHING GEOGRAPHY
GOHAR CHALGHYAN

The object of the research is the electronic outline maps used in the teaching process of Geography. The forms and methods of using polygraphic and electronic outline maps in the teaching process of geography are presented. The effectiveness of their application in the process of understanding the subject is discussed.

The purpose of the article is to reveal the importance of using contour maps to increase the effectiveness of teaching Geography.

The research methodology is built from the point of view of cause-and-effect relationships, and as the main method, the methods of interviewing students and comparing their progress were used, bearing in mind that the same class includes weak, medium and high-achieving students.

Examples of the lesson plan, tested tasks, students' work, as well as correlations between the progress of students in different classes are presented. As a conclusion, we record that the applied cartography tricks contribute to increasing the efficiency of the class.

Keywords: *electronic outline map, lesson stages, geographic dictation, "Geography" platform, map diagram.*

Հոդվածը ստացվել է՝ 20.02.2025

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 26.02.2025

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 24.03.2025

**ՈՒՇԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԲԱԾԽՈՒՄԸ ՄԱԹԵՄԱՏԻԿԱՅԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ**

ԳԱԳԻԿ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Խ. Աբովյանի անվան Հայկական Պետական Մանկավարժական Համալսարան

Էլ. *hmail*՝ gagikpghsn@gmail.com

ԱՐԱՔՍՅԱ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

Խ. Աբովյանի անվան Հայկական Պետական Մանկավարժական Համալսարան

Էլ. *hmail*՝ araqsyas8582@yandex.ru

DOI: 10.24234/scientific.v1i48.197

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հանրակրթական առարկաներից հատկապես մաթեմատիկայի ուսուցման գործընթացն առավելագույն ուշադրություն է պահանջում, ընդ որում թե՛ աշակերտից, թե՛ ուսուցչից: Հասկացությունների, սահմանումների, հատկությունների, թեորեմների, դրանց ապացուցումների ըմբռնումը սովորաբար պահանջում է ուշադրության մեծ ռեսուրս: Հոդվածում ներկայացված են ժամանակակից տեխնոլոգիաների բացասական ազդեցությունը փաստող փորձերի արդյունքներ, որոնցով հիմնավորվում են, որ սմարթ հեռախոսների առկայությունը, նրանցում տարբեր հարթակներով ստացվող կարճ հաղորդագրությունները, կլիպային ընկալումների շնորհիվ դեֆորմացված մտածողությունն էականորեն փոքրացնում են մարդու ուշադրության ազատ ծավալն ու իջեցնում զգոնությունը: Եվ սմարթհեռախոսների առկայությունը լսարանում, թե՛ ուսուցչի, և թե՛ աշակերտների մոտ հանգեցնում է նրանց ուշադրության էական նվազմանը: Սա անպայմանորեն բացասաբար է անդրադառնում երեխայի ուսման որակի վրա: Երեխայի՝ յուրաքանչյուր հեռախոսը ձեռքը վերցնելու արդյունքում միջինում նա կորցնելու է առնվազն 15 րոպե, իսկ մինչ այդ կատարած աշխատանքի վրա ամբողջապես կենտրոնանալու համար 23 րոպե ժամանակ, արդյունքում նվազեցնելով ուշադրությունն ու մեծացնելով հոգնածությունը: Ուսուցիչների հարցում ևս կարևոր է դառնում դասի ընթացքում հեռախոսից հեռու լինելը և չօգտվելը, հատկապես երիտասարդ ուսուցիչների պարագայում, որոնց ստացած ծանուցումների քանակն ավելի մեծ է օրվա առաջին կեսին, ինչը հիմնականում համընկնում է դասի հետ:

Վերոնշյալ հիմնավորումներից բխում են նաև դասագրքերի մեջ լրացուցիչ նյութերի՝ QR կոդերով ներկայացման բացասական հետևանքները: Հատկապես, որ այդ QR-ների տակ դրված տեղեկությունները մաթեմատիկական կրթությամբ ոգևորված, և ընդհանրապես միջինից բարձր առաջադիմությամբ աշակերտներին են հետաքրքրելու:

Քանակի բառեր՝ ուշադրություն, ուշադրության բաշխում, մաթեմատիկայի ուսուցում, սմարթհեռախոսների ազդեցություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Կրթությունն ընդհանրապես, իսկ մաթեմատիկական կրթությունը՝ մասնավորապես, փոխադարձ կախվածություն ունեն կրթական պրոցեսի մասնակիցների հոգեկան և հոգեբանական հատկությունների հետ: Հոգեկանի այդպիսի կարևոր և անփոխարինելի հատկություններից մեկն էլ ուշադրությունն է: Հատկապես 21-րդ դարում, երբ մարդու, մասնավոր դեպքում երեխայի ուշադրության համար գնում է որևէ բարոյական կանոնների և նորմերի շրջանակներից դուրս ծավալվող պայքար, ավելի քան անհրաժեշտ է լավագույնս ուսումնասիրել, հասկանալ այդ ուշադրությունը կառուցողական հուն ուղղելու և օգտակար նպատակների ծառայեցնելու միջոցներն ու օրինաչափությունները:

Վայրենի ապրելակերպից մինչև քաղաքակրթորեն ժամանակակից մակարդակում հայտնվելը, մարդու էվոլյուցիոն ճանապարհին ուշադրությունն էական տեղ է գրավել բնագոյային, գոյապահպանական խնդիրների լուծման գործում: Ուշադրությունը լարել սնունդ հայթայթելու, վտանգից խուսափելու, արտաքին ազդակներն ի հաշիվ կուտակված փորձի ճիշտ ընկալելու և գնահատելու ընդունակությունները սերտորեն կապակցված են ուշադրություն հասկացության հետ, որն անսպառ ռեսուրս չէ: Աշխատանքում քննարկված է նաև ուշադրության ծավալի սահմանափակության հարցը նրա թե՛ ծավալի, թե՛ որակի վրա ազդող գործոնները, ինչպես նաև ուշադրության բազմախնդրության հետ կապված հարցեր, ինչի հետևանքով միաժամանակ ընթացող մտավոր և ֆիզիկական գործընթացների ժամանակ տեղի է ունենում ուշադրության բաշխում: Առանձին քննված է մաթեմատիկային ուսուցման գործընթացում ուշադրության բաշխման ազդեցությունն ու առանձնահատկությունները:

Աշխատանքի հիմնական նպատակն է ցույց տալ սմարթհեռախոսների բացասական ազդեցությունը ուշադրության բաշխման տեսանկյունից, ինչպես նաև հիմնավորելը դպրոցական դասագրքերում QR կոդերի միջոցով լրացուցիչ նյութերի տեղադրման վտանգը:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտությունն իրականացվել է գիտամեթոդական գրականության համեմատական վերլուծության և համադրման մեթոդների կիրառմամբ:

Օգտագործվել են ոլորտի առաջատար գիտնականների կողմից անցկացված դիտումների, հարցումների, տեղեկատվության հավաքման և մշակման միջոցով ստացված արդյունքները՝ ուշադրության վրա սմարթֆոնային բացասական ազդեցությունների վերաբերյալ:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ուշադրության բաշխվածությունը մաթեմատիկայի ուսուցման գործընթացում

Հայտնի է, որ ուշադրությունն ինչ-որ մեխանիզմներով անընդհատ բաշխվում է արտաքին և ներքին տեղեկատվության ստացման, ընկալման, վերամշակման և գործունեության տարբեր ասպեկտների իրականացման վրա: Ընդ որում, որքան ավելի հմուտ է մարդը տվյալ գործունեության կատարման հարցում և որքան շատ փորձ ունի, այնքան այն ավելի քիչ ուշադրության ռեսուրս է պահանջում:

Հանրակրթական առարկաներից հատկապես մաթեմատիկայի ուսուցման գործընթացը մաքսիմալ ուշադրություն է պահանջում և՛ աշակերտից, և՛ ուսուցչից: Հասկացությունների, սահմանումների, հատկությունների, թեորեմների, դրանց ապացուցումների ըմբռնումը սովորաբար պահանջում է մտքի երկարատև ու հետևողական աշխատանք, հետևաբար և ուշադրության մեծ ռեսուրս:

Ինչպես նշում է Դենիել Կանեմանն իր գրքում. «Մաթեմատիկական խնդրի լուծումը մոնոպոլացնում է ուշադրությունն ամբողջապես», սակայն մաթեմատիկայի ուսուցումն ընդամենը խնդիր լուծելուն չի հանգում, այլ դառնում է նորանոր գաղափարներ, օրինաչափություններ յուրացնելու և հասկանալու ամենօրյա մարտահրավեր, որտեղ մի հասկացության թերի ընկալումը կարող է հանգեցնել դրա հետ կապված մի շարք այլ հասկացությունների և օրինաչափությունների վատ կամ սխալ ընկալմանը:

Կանեմանի նշած «մոնոպոլիզացված» ուշադրությունը բաշխվում է ոչ միայն մաթեմատիկական «խնդրի» (այստեղ «խնդիր» բառը կիրառում ենք իբրև մաթեմատիկական մտածողական, ջանքեր պահանջող որևէ օբյեկտ), այլ նաև աշակերտի ներքին պրոցեսների և արտաքին միջավայրի ազդակների միջև: Եթե նույնիսկ մի պահ ենթադրենք, որ արտաքին միջավայրի, ներքին գործընթացների այն մասի, որոնք ուղղակիորեն կապված չեն խնդրի լուծման հետ, և բուն խնդրի առանձնահատկությունների հետ կապված ուշադրության լրացուցիչ ծավալ պետք չէ ներգրավել, ապա միևնույն է՝ հենց բուն խնդրի լուծման հետ կապված ուշադրության, որպես ռեսուրսի հսկա ծավալ է անհրաժեշտ: Միայն բուն խնդրի լուծման հետ ուղղակիորեն կապ ունեցող գործընթացներն, ինքնին, հարկ է դիտարկել, որպես մեր սահմանման մեջ նշված, ուշադրության տարբեր գործառնությունների միջև բաշխվածություն:

Աշակերտը խնդիր լուծելիս անընդհատ մոնիտորինգ է իրականացնում **ընտրելու** համար կարևորն անկարևորից, **բևեռելու (ֆոկուսացնելու)** համար ուշադրությունը

պոտենցյալ կարևորություն ներկայացնող դետալների, հասկացությունների, դրանց հետ առնչվող թեորեմների, նախկինում լուծած խնդիրների, անալոգիաների ու այլ բնագավառներից իր ունեցած գիտելիքի հետ կապված մետաֆորների վրա, ինչպես նաև **համակարգելու իր գործողությունները**՝ մտքում հաշվարկներ կատարելու, գրի առնելու, վեր հանելու դեռևս չգիտակցված առնչությունները, հայտնագործելու...

Ասվածն օրինակի վրա ներկայացնելու համար դիտարկենք մի պարզ դեպք: Դիցուք, աշակերտին տրված է ֆիզիկայի հետ միջառարկայական կապով որևէ տեքստային խնդիր, որը հանգում է հետևյալ քառակուսի հավասարման լուծմանը՝

$$x^2 - 8x + 7 = 0$$

Նա գիտի, որ $ax^2 + bx + c = 0$ տեսքի հավասարումները կարելի է լուծել զուտ մեխանիկական եղանակով՝ կիրառելով $x_{1,2} = \frac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$ բանաձևը: Նա գիտի նաև Վիետի թեորեմը, սակայն այս երկու լուծումներից որևէ մեկը կիրառելու ճանապարհին հանկարծ ինքնուրույն հայտնագործում է, որ իր նախորդ փորձի արդյունքների հետ գտել է օրինաչափություն. եթե քառակուսի հավասարման գործակիցները բավարարում են $a + b + c = 0$ պայմանին, ապա լուծումներից մեկը հաստատ 1-ն է: Ավելին, նա էլ ավելի առաջ գնալով նաև հայտնագործում է, որ $a + c = b$ դեպքում լուծումներից մեկը հաստատ հավասար է -1 -ի: Նրա ուշադրությունն ամբողջությամբ կլանված է իր հայտնագործությամբ, նրա համար իր իմացած բանաձևերն արդեն «երկրորդական» են, քանի որ այս մեկը իր «սեփական» հայտնագործությունն է՝ հենց իրենը: Հուզմունքի ու ներքին ցնծության այսպիսի մի ներքին մթնոլորտում նրա ձեռքն ավտոմատիզմի մեխանիզմներով գրում է $x_1 = 1$, իսկ $x_2 = -7$: Հուզմունքը կամ ստեղծագործական էյֆորիան անցնելուց հետո, նա իհարկե ինքը կգարմանա, թե ինչու է երկրորդ արմատից առաջ բացասական նշան դրել: Գուցե -1 -ի մասին մտածելը, գուցե ավտոմատիզմի աստիճանի և գիտակցական առանձնակի լարում չպահանջող Վիետի թեորեմի $x_1 + x_2 = -\frac{b}{a}$ բանաձևի բացասական նշանի մասին մտածելն է հանգեցրել նրան, որ իր հաշված $x_2 = \frac{c}{ax_1}$ տրամաբանությամբ 2-րդ արմատը բացասական դարձրել, իրականում դժվար է հստակ եզրահանգում անել:

Ցավոք այսպիսի սխալները հաճախ են հանգեցնում աշակերտի մոտիվացիայի անկմանը, հատկապես, երբ ստուգման մեթոդը թեստն է, որի արդյունքները ցածր են ստացվում համանման սխալների արդյունքում, և հատկապես, երբ երեխան չի կարողանում հասկանալ իր արած սխալի բուն պատճառները: Ցավոք ուսուցիչների ճնշող մեծամասնության աչքից նույնպես վրիպում են համանման «սխալների» առաջացման

հնարավոր պատճառները, հատկապես, երբ գնահատվում է վերջնարդյունքը, այլ ոչ ճանապարհը, որ հանգեցրել է տվյալ վերջնարդյունքին:

Նշված օրինակում շատ հավանական է, որ երեխան նույնիսկ չի էլ նշի իր «հայտնագործությունը» աշխատանքում՝ նորից, ևս մեկ անգամ ավելի հանգիստ պայմաններում ինքն իրեն ստուգելու անհրաժեշտության գիտակցումից ելնելով:

Հնարավոր է նաև, որ բերված օրինակում նշված խնդիրը լուծելիս աշակերտի միտքը և ուշադրությունը տարվի ֆիզիկայի ոլորտում իր հենց նոր «հայտնաբերված» մի «նոր» առնչությամբ կամ օրինաչափությամբ, սկսի մտքում մտափորձ իրականացնել քանակական որևէ ելակետային տվյալներով, և վերոհիշյալ քառակուսի հավասարումը լուծելու համար ձեռքի ու մտքի ավտոմատիզացված, մեխանիկական աշխատանքն իրականացնելիս, որևէ թվի փոխարեն իր մտափորձում ներգրաված թվերից մեկը գրառել, ինչը պիտի հանգեցնի սխալ պատասխանի:

Իսկ եթե խոսքը երաժշտական շնորհով օժտված երեխայի մասին՝ է, չէ՞ որ նա էլ կարող է տարվել այդ թվերի երաժշտական անալոգիաներով և պատերճներով և նորից վրիպել:

Հատկապես այն դեպքերում, երբ գործ ունենք օժտվածների հետ, որոնց մոտ վերլուծական և ստեղծագործական ընդունակություններն առնվազն միջինից բարձր մակարդակի են, հարկ է հաշվի առնել վերլուծականության ու ստեղծագործականության վրա «շեղվող» բաշխվող ուշադրությունը, ինչը բավականին մեծ ռեսուրս է խլում ուշադրության ընդհանուր ծավալից՝ հաճախ թույլ չտալով, որ միանա ավտոմատ գործողությունների վերստուգման և վերահսկման ֆունկցիաները, որոնց շնորհիվ մինիմալացվում են նշված վրիպումները:

Այս և համանման երևույթների մասին խոսում է նաև Ժ. Ադամարը իր «Էսսե մաթեմատիկայի բնագավառում հայտնագործության հոգեբանության վերաբերյալ» աշխատության մեջ (Jacques Hadamard, «Essai sur la Psychologie de l'invention dans le Domaine Mathematique», Paris, 1959): Նա նշում է, որ մաթեմատիկական ընդունակությունները չեն հանգում լավ հիշողությանն ու անթերի ուշադրությանը, այդ թվում և հաշվողական գործողությունների նկատմամբ, այլապես բոլոր լավ մաթեմատիկոսները պետք է միաժամանակ լավ շախմատիստներ լինեին կամ լավ հաշվարկներ իրականացնողներ: Սակայն իր անկետավորումների միջոցով իրականացրած հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ սկսած իրենից, անվանի մաթեմատիկոսների գերակշիռ մասը շախմատի և հաշվելու հարցերում առանձնապես ուժեղ չէ: Գաուսի նման մաթեմատիկոսները (նա փայլուն երկրաչափ էր և միաժամանակ լավ հաշվելու ընդունակություն ուներ) խիստ հազվագյուտ բացառություններ են, որոնք միաժամանակ և ստեղծագործներ են և լավ հաշվողական ընդունակություններ կամ հմտություններ ունեն:

Վերոհիշյալ երևույթները հաշվի չառնելը հաճախ բերում է նրան, որ առանձին ուսուցիչը և կրթական համակարգն ընդհանուր առմամբ սկսում են «միևնույն սանրով սանրել» բոլորին՝ փորձելով ոչ թե խրախուսել ստեղծագործականությունը կամ մեծացնել աշակերտների ուշադրության ընդհանուր ծավալը, այլ ի վնաս ստեղծագործականության մեծացնել ավտոմատիզմի հասած մեխանիկական քայլերին հատկացվող ուշադրության բաժինը, օրինակ՝ հաշվելիս: Արդյո՞ք սա չէ այն հիմնական պատճառներից մեկը, որ 4-5 տարեկան երեխաների 98%-ի մոտ առկա ստեղծագործականության բարձր մակարդակը տասնամյա տարիքում իջնում 30%-ի, 15-ում՝ 12%-ի, 18-ում՝ 3-5%-ի, իսկ 25-ում՝ հասնում 2%-ի, ըստ Լենդի 20 տարուց տևած հետազոտությունների արդյունքների:

Բավարար չափով խոսելով մաթեմատիկական ուսուցման բնագավառում աշակերտների ուշադրությունից, նշենք նաև ուսուցիչների ուշադրության մասին, որ ոչ պակաս կարևոր խնդիր է: Ուսուցիչ, հատկապես մաթեմատիկայի ուսուցիչ լինելու համար չափազանց մեծ ուշադրություն և կենտրոնացում է պահանջվում, քանի որ անհրաժեշտ է միաժամանակ հետևել դասարանի յուրաքանչյուր երեխային, կենտրոնանալ մաթեմատիկական նյութի, դրա լուծման վրա, մաթեմատիկական նյութը թարգմանել աշակերտների համար միանշանակ ընկալելի և անբասիր շարադրված լեզվով և այս ամենն անելիս չմոռանալ ճիշտ պահերի, ճիշտ մանկավարժական մոտեցումներ կիրառել սեր առաջացնելու համար ուսման և կոնկրետ առարկայի նկատմամբ մի կողմից, իսկ մյուս կողմից չվնասել աշակերտների փխրուն ու խոցելի ներաշխարհը: Ուսուցչի կատարած սխալի գինը կարող է աշակերտի խեղված ճակատագիրը լինել: Հետևապես, մանկավարժական կադրեր պատրաստելիս կամ վերապատրաստելիս անհրաժեշտ է նրանց սովորեցնել, թե ինչպես բարելավել կամ ընդլայնել ուշադրության ընդհանուր ծավալը:

21 դարի մարդու ուշադրության համար անգիշտում պայքար է ծավալվում տարբեր բիզնես կառույցների և քաղաքական ուժերի կողմից: Դրան գումարած տեխնոլոգիական առաջընթացի հետ ի հայտ եկած սոցիալական ցանցերը, կապի միջոցներն ու տեղեկատվության ստացման և տարածման էլեկտրոնային միջոցներն իրենց հերթին են էլ ավելի խորացնում ուշադրության պակասի հետ կապված խնդիրները: Ասվածը ավելի խնդրահարույց է դպրոցահասակ երեխաների պարագայում, քանի որ նրանց մոտ դեռևս ձևավորված չեն հոգեկան այնիպիսի մեխանիզմներ, որոնք ունակ են պաշտպանելու նրանց տեղեկատվական «ագրեսիայից», որի նպատակը ուշադրությունն ամբողջությամբ կլանելն է:

Սմարթհեռախոսների ազդեցությունը

Ժամանակակից տեխնոլոգիաների ազդեցությունը, սմարթ հեռախոսների առկայությունը, նրանցում տարբեր հարթակներով ստացվող կարճ հաղորդագրությունները, կլիպային ընկալումների շնորհիվ դեֆորմացված

մտածողությունն էականորեն փոքրացնում են մարդու ուշադրության ազատ ծավալն ու իջեցնում զգոնությունը: Արված հետազոտությունները (Adrian F. Ward & Co) 2017թ “Journal of the Association for Consumer Research”-ում հրապարակած, ինչպես նաև (Adrian F. Ward, Kristen Duke, Ayelet Gneezy, Maarten W. Bos 2018թ.) “The University of Chicago University Journals”-ում հրապարակած “Brain Drain: The Mere Presence of One’s Own Smartphone Reduces Available Cognitive Capacity” հոդվածներում ցույց են տալիս իրենց հետազոտությունների արդյունքները: Ըստ արդյունքների, փորձարկվող համալսարանական ուսանողների մոտ ձայնը անջատած կամ նույնիսկ ընդհանրապես անջատած հեռախոսի առկայությունը սեղանին, գրպանում կամ պայուսակի մեջ էականորեն նվազեցնում է ուշադրությունը համեմատությամբ այն դեպքերի, երբ նույն փորձն անցնելու համար հեռախոսը դրվում էր հարևան սենյակում (փորձի ընթացքում ստուգվում էր նրանց աշխատանքային հիշողությունը և ոչ բարդ մաթեմատիկական խնդիրներ լուծելու ընդունակությունը): Նշված փորձերը հստակ ցույց են տալիս, որ հեռախոսի առկայությունը մոտակայքում, նույնիսկ անջատած վիճակում ուշադրության մի զգալի կտորը ստիպում է բաշխել իր վրա:

Հետևապես, սմարթհեռախոսների առկայությունը լսարանում, թե՛ ուսուցչի, և թե՛ աշակերտների մոտ հանգեցնում է նրանց ուշադրության էական նվազմանը: Հարկ է կիրառել սկզբունք, որ երեխաները հեռախոսները դասերի սկզբից տեղակայեն դրանք հատուկ այդ նպատակի համար առանձին նախատեսված պահոց-սենյակում, իսկ ուսուցիչներն իրենց հեռախոսները թողնեն օրինակ՝ ուսուցչանոցներում: Ուսուցիչների մասով ասածը հիմնավորելու համար բերենք հետևյալ հիմնավորումները

- ըստ հետազոտությունների, օգտատերերը միջինում իրենց հեռախոսներին ստանում են մեծ թվով ծանուցումներ, օրինակ՝ հաղորդագրություն ստանալու, որևէ ծրագրի կամ հավելվածի թարմացման, վճարային քարտին ստացվող կամ դրանից դուրս գրվող դրամական միջոցների վերաբերյալ,

- ըստ Rescue Time ընկերության 2019 թ. իրականացրած հետազոտության արդյունքների սմարթհեռախոսների վրա միջինում ստացված էլեկտրոնային ծանուցումների քանակը 50-60 է կազմում, ըստ որում դրանց պիկերն ընկնում են 09.00-12.00 և 16.00-18.00 ժամանակահատվածներում,

- ըստ Deoitte ընկերության 2020 թ. իրականացված հետազոտության՝ միջինում ստացվում է 45 ծանուցում,

- Apple ընկերության 2020թ. արված հետազոտություններում՝ iOS համակարգով աշխատող հեռախոսներում միջինում օրական 45 ծանուցում է ստացվում,

- Google-ի հետազոտություններում Android օպերացիոն համակարգում աշխատող հեռախոսների վրա ստացվում է 60 ծանուցում 1 օրում,

- Նոթինգեմի համալսարանի 2015 թ. իրականացված ակադեմիական հետազոտությունների արդյունքում միջինում յուրաքանչյուր օգտատեր օրական ստանում է 60-85 ծանուցում, որոնցից յուրաքանչյուրը շեղում է նրան 2-3 րոպե, այսինքն, միջինում օրական 3 ժամ ժամանակ ծախսվում էր գրեթե անհմաստ, և սա դեռևս 10 տարի առաջ, 2015 թվականին, երբ սոցիալական ցանցերն ու նրանց վարած մարքեթինգային քաղաքականությունն այնքան ագրեսիվ չէր, որքան հիմա, 2025-ին,

- ըստ որում 18-35 տարեկան երիտասարդները 30-50%-ով ավելի շատ ծանուցումներ են ստանում, քան 45 տարեկանից բարձր տարիքային խումբը,

- Ամերիկյան Հոգեբանության ասոցիացիայի (APA) տվյալներով օգտատերերի 52%-ը ծանուցումների պատճառով ուշադրության կենտրոնացման խնդիրներ են ունենում,

- Էքսպերիմենտալ հոգեբանության մասնագիտական Journal of Experimental Psychology ամսագրի հետազոտությունների տվյալներով հարցվածների 60%-ը ծանուցումների պատճառով տագնապի բարձր աստիճան են զգում:

Այնպես որ ուսուցիչների հարցում ևս կարևոր է դառնում դասապրոցեսի ընթացքում հեռախոսից հեռու լինելը և չօգտվելը, հատկապես երիտասարդ ուսուցիչների պարագայում, որոնց ստացած ծանուցումների քանակն ավելի մեծ է, և օրվա առաջին կեսին ստացվող հաղորդագրությունների պիկն ընկնում է 9.00-12.00-ն ինչը հիմնականում համընկնում է դասապրոցեսի հետ:

Հարկ է նշել, որ երեխաների մոտ էլեկտրոնային ծանուցումների քանակը վերը նշվածներից էականորեն ավելի մեծ է, հատկապես դեռահասների մոտ, ինչը հիմնավորելու համար բերենք որոշ տվյալներ.

- Common Sense Media 2021 թ. հետազոտության համաձայն **13-18 տարեկանները ստանում են օրական 100-200 ծանուցում** սոցիալական ցանցերից, մեսենջերներից, խաղերից և ուսումնական հարթակներից, իսկ **10-12 տարեկանները՝ 50-100**, հիմնականում YouTube, TikTok հարթակներից և խաղերից,

- Pew Research Center 2022թ. հետազոտության համաձայն **13-17 տարեկան երեխաները յուրաքանչյուր 5-10 րոպեն մեկ ստուգում են հեռախոսը** ծանուցումների պատճառով, իսկ նրանց 70%-ը ծանուցումներ է ստանում նաև գիշերը,

- Journal of Adolescent Health 2020 թ. հետազոտությունների տվյալներով Snapchat և TikTok օգտագործող երեխաները ստանում են ավելի քան 150 ծանուցում, հարցումներին մասնակցած երեխաների 60%-ը հաղորդել են մշտական ծանուցումների պատճառով առաջացած կենտրոնացման և քնի խանգարումների հետ կապված խնդիրների մասին,

- Ofcom (Մեծ Բրիտանիա) 8-15 տարեկան երեխաները 3 ժամից ավելի անցկացնում են սոցցանցերում՝ ստանալով 80-120 ծանուցում, ընդ որում WhatsApp-ից ստանալով դրանց 30%-ը, YouTube-ից՝ 25% և տարբեր խաղերից՝ 20%,

- Ըստ UNESCO-ի 2022 թ. հետազոտությունների ուսուցիչների 58%-ը նշում են որ աշակերտները շեղվում են դասի ընթացքում հեռախոսային ծանուցումների պատճառով,

- երեխաների մտավոր գործունեության ուսումնասիրություններով զբաղվող Child Mind Institute-ի 2023 թ. տվյալներով աշակերտների 55%-ը կարևոր մի բան բաց թողելու վախ (FOMO-Fear of missing out) դրանից բխող տագնապի զգացողություն է ունենում, եթե ծանուցումը ստանալիս անմիջապես չի ստուգում հեռախոսը,

- Ամերիկյան Մանկաբույժների Ասոցիացիայի (American Academy of Pediatrics) 2021թ. տվյալներով դեռահասների 40%-ը գիշերային ծանուցումների պատճառով 7 ժամից պակաս է քնում:

Ընդ որում հետաքրքրական է, որ միջինում 10-15 հաղորդագրություն օրական 13-18 տարեկանները ստանում են միայն կրթական հարթակներից Google Classroom, Zoom և այլն:

Կարող է թվալ, որ վերոշարադրյալն ընդամենը 21 դարի իրականության կողմնային էֆեկտ է, և անհրաժեշտ է հաշտվել որ սոցիալական շփումների էական մասը մեր օրերում տեղի է ունենում նոր եղանակներով, սակայն ստորև ներկայացվող տվյալները վկայում են կողմնային բացասական էֆեկտների մասին, որոնք ուղղակիորեն բխում են հեռախոսներից ստացվող ծանուցումներից և ընդհանրապես այդ հեռախոսների առկայությունից երեխաների մոտ, հատկապես ուսման վրա հատկացված ժամանակամիջոցի ընթացքում, լինի դա տանը, թե՛ դպրոցում:

1. 2018 թ. Նորինգեմի Տրենտ Համալսարանում իրականացվել է «Թվային Շեղումներ» հետազոտությունը: Հետազոտվողների հեռախոսներում դրվել են սմարտֆոնների ակտիվությունը ստուգող ծրագրեր, ֆիքսել են նպատակային ժամանակը, որ անհրաժեշտ էր սկզբնական նպատակի (օրինակ՝ հաղորդագրությանը կամ հեռախոսագնահին պատասխանելու) համար և դրանից հետո սոցիալական ցանցեր, կամ տեղեկատվական հարթակներ կատարած անցումների ընթացքում ծախսած ժամանակը:

Արդյունքում՝ 60% դեպքերում նպատակային գործողությունը (հաղորդագրությանը կամ զանգին պատասխանելը) կատարելուց հետո օգտատերերը մտել են կամ սոցցանցեր, կամ նորություններ, կամ խաղեր: Յուրաքանչյուր այսպիսի շեղման տևողությունը կազմել է 15-20 րոպե:

2. 2019թ. Rescue Time ընկերությունը, որ զբաղվում է թվային արտադրողականության վերլուծությամբ, մեկ այլ լայնածավալ հետազոտություն իրականացրեց ստուգելու համար հեռախոսը ձեռքը վերցնելուց հետո աննպատակ գործողությունների տոկոսը:

Արդյունքում 76% դեպքերում աննպատակ գործողությունները սկսվել են կոնկրետ նպատակից, օրինակ՝ ժամը ստուգելուց կամ հաղորդագրությանը պատասխանելուց:

3. 2020թ. «Սոցցանցերում «սահելը»» անվան տակ Ա. Լաբկեի (Anna Lembke) դեկավարմամբ հետազոտություն է իրականացրել արդեն Ստենֆորդի համալսարանում: Մասնակիցներին հանձնարարել են ստուգել իրենց էլեկտրոնային փոստը հեռախոսով, իսկ թաքնված տեսախցիկները ձայնագրել են նրանց գործողությունները:

Արդյունքում մասնակիցների 45%-ը էլ. փոստը ստուգելուց հետո անմիջապես բացել է սոցցանցերի (facebook, instagram) կամ նորությունների հավելվածները: Իսկ 30%-ը սկսել են աննպատակ թերթել էջերը «սահել» իրենց հեռախոսում:

4. 2021 թ. Քեմբրիջի մի խումբ հետազոտողներ հրապարակեցին իրենց «թվային բազմախնդրության տրիգերները» աշխատանքը «Journal of Behavioral Addictions» ամսագրում:

Արդյունքում ապացուցվել է, որ էլեկտրոնային ծանուցումներն ուշադրությունը հեռախոսի վրա շեղող հիմնական ազդակներն են, սակայն 23% դեպքերում, առանց ազդանշանի առկայության էլ հեռախոսը վերցվում է մի նպատակով, ապա օգտագործվում լրիվ այլ, հիմնականում անպիտան նշանակությամբ: Ամենահաճախակի անցումներն են 40% դեպքերում հաղորդագրություններից սոցկայքեր և 30% դեպքերում ինֆորմացիայի որոնումից անցում YouTube կամ TikTok:

5. 2008 թ. Գ. Մարքի կողմից իրականացված հետազոտության շրջանակներում լաբորատոր պայմաններում իրականացվել է գիտափորձ, որի ընթացքում մասնակիցները կատարել են համակարգչային որոշակի առաջադրանքներ, որոնց ընթացքում տեղի են ունեցել ընդհատումներ, քանի որ ստացել են էլեկտրոնային նամակներ և հաղորդագրություններ:

Արդյունքում մարդիկ մեկ ընդհատումից հետո սկզբնական առաջադրանքին վերադառնալու համար ծախսում են միջինում 23 րոպե: Նշված ժամանակը պահանջվում է «մտավոր կոնտեքստի» ամբողջական վերականգնման համար: Հաճախակի ընդհատումները հանգեցնում են աշխատանքի արագության որոշակի աճի, սակայն հանգեցնում են սխալների քանակի ավելացման և սթրեսի մակարդակի բարձրացման:

Թվում է, թե ընդամենը ժամանակի կորուստ է, ինչ կապ ունի այստեղ ուշադրությունը, բայց բերենք նաև այլ հետազոտությունների արդյունքներ, որոնք ավելի պարզ կդարձնեն ասելիքը:

6. Դեռևս 2009թ. երբ սոցիալական ցանցերն այսքան մտածված և ագրեսիվ չէին գործում, որքան հիմա, Ստենֆորդի համալսարանից Կ. Նասսը (Clifford Nass) և Է. Օֆիրը (Eyal Ophir) կատարեցին «Բազմախնդրության գինը» ուսումնասիրությունը: Մասնակիցները, որոնք տեղափոխվում էին իրենց ուշադրությունը խնդիրների միջև

(սոցցանցեր և աշխատանք) 10 թույլեանոց սեփա սոցկայքերում անցկացնելուց հետո անցնում էին ուշադրության թեստ:

Արդյունքում՝ սոցցանցում 10 թույլեանոց սեփայից հետո անալիտան ինֆորմացիան ֆիլտրելու ունակությունը նվազում էր 15-20% -ով այն խմբի համեմատությամբ, որոնք այդ ընթացքում որևէ հոդված են կարդացել: Իսկ մի խնդրից մեկ այլ խնդրի անցնելու (ուշադրությունը տեղափոխելու) արագությունը նվազում էր 10% -ով:

7. 2013թ. Ս. Շոնեբերգի և Ն. Էլիսոնի կողմից Միչիգանի համալսարանում իրականացվեց «Ֆեյսբուքի էֆեկտ» հետազոտությունը: Հետազոտվողները 5 թույլ անկացնում էին ֆեյսբուքում, որից հետ անցնում էին Ստրուպի թեստը, որով ստուգվում է ուշադրությունն ու կոգնիտիվ վերահսկողությունը:

Արդյունքում՝ 5 թույլեանոց սեփայից հետո թեստում արված սխալների քանակությունն ավելացավ 12%-ով, իսկ ռեակցիայի ժամանակը՝ 8%-ով:

8. 2021թ. լույս տեսավ Զեմբրիջի համալսարանում իրականացված հետազոտության վերաբերյալ հոդվածը «Անվերջ թերթման (endless scroll) կոգնիտիվ գինը» վերնագրով: Մասնակիցները 15 թույլ թերթում էին իրենց Instagram-ի կամ TikTok-ի էջերը, հետո աշխատանքային հիշողության ստուգման թեստ անցնում:

Արդյունքում՝ աննպատակ թերթելուց (սքրոլինգից) հետո արդյունքները վատացել են 18%-ով՝ համեմատած այլ խմբի արդյունքներին, որոնք այդ ընթացքում ուսուցողական տեսանյութ են դիտել: Էֆեկտն ավելի է ուժեղացել՝ հասնելով 22%-ի, երբ սոցկայքերի կարճ վիդեոնյութերն ավտոմատ վերանվազարկվել են ավարտվելուց հետո:

9. Արդեն հիշատակված RescueTime ընկերության 2020 թ. 50.000 օգտատերերի շրջանում իրականացրած հետազոտություն:

Արդյունքում՝ սոցկայքերում 10 թույլեանոց սեփայից հետո արտադրողականությունը հետագա 30 թույլների ընթացքում ընկել է 25-30%-ով, չափումները կատարվել են ըստ լուծված խնդիրների:

10. 2022թ «Journal of Applied Psychology» ամսագրում լույս տեսավ «Թվային հոգնածություն» հետազոտության մասին հոդվածը: Հետազոտվողները կենտրոնացման հետ կապված առաջադրանքներ են իրականացրել TikTok հարթակում 20 թույլեանոց սեփաներից առաջ և հետո:

Արդյունքում՝ առաջադրանքների կատարման ճշգրտությունը նվազել է 14%-ով, իսկ հոգնածության սուբյեկտիվ գզացողությունը՝ աճել 35%-ով: Ընդ որում էֆեկտն ավելի ուժեղ է արտահայտվել այն խմբի մոտ, որը զվարճալի բովանդակությամբ էջեր է թերթել, քան մյուս խմբի, որը կրթական բովանդակությամբ էջեր է թերթել: Ուշադրություն դարձնենք, որ կրթական կոնտեքստը սոցիալական կայքերի կարճ հոլովակներում նույնպես բացասական ազդեցություն է ունենում սուբյեկտի վրա:

Ուստի, երեխայի յուրաքանչյուր՝ հեռախոսը ձեռքը վերցնելու արդյունքում միջինում նա կորցնելու է առնվազն 15 րոպե, իսկ մինչ այդ կատարած աշխատանքի վրա ամբողջապես կենտրոնանալու համար 23 րոպե ժամանակ, արդյունքում նվազեցնելով ուշադրությունն ու մեծացնելով հոգնածությունը: Սա անպայմանորեն բացասաբար է անդրադառնում է երեխայի ուսման որակի վրա:

QR կոդերի առկայությունը դասագրքերում

Մենք՝ հայերս հաճախ ենք փորձում Հռոմի Պապից ավելի կաթոլիկ լինել, և դասագրքերում QR կոդերի տակ խնդիրների լուծումներ, թեորեմների ապացույցներ, և օժանդակ նյութեր տեղադրելն ասվածի վառ վկայությունն է: Հատկապես, եթե հաշվի առնենք, որ այդ QR-ների տակ դրված տեղեկությունները մաթեմատիկական կրթությամբ ոգևորված, և ընդհանրապես միջինից բարձր առաջադիմությամբ աշակերտներին են հետաքրքրելու, ապա պետք է անկեղծ խոստովանել, որ դա ոչ պակաս քան հանցագործություն է: Ստացվում է, որ նոր տեխնոլոգիաներով կրթության որակը բարելավելու փոխարեն մենք վնաս ենք հասցնում մեր երեխաներին՝ նպաստելով, որ նրանցից գողացվի իրենց ժամանակը, ուշադրությունն ու հոգեկան առողջությունը:

Վերոհիշյալ պատճառների հետևանքով վերջին ժամանակներս տեղի է ունենում ուշադրության ազատ ծավալի նվազում և ուշադրության դեֆիցիտի և հիպերակտիվության դեպքերի շեշտակի աճ, որը մեր կարծիքով հանդիսանում է թվային տեխնոլոգիաների լայն և անթույլատրելիորեն երկարաժամկետ կիրառման արդյունք:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմնահարցի քննարկման արդյունքում կարող ենք նշել, որ՝

- մաթեմատիկական կրթության մեջ առավելագույն չափով կարևորվում է սովորողի ուշադրության կենտրոնացումը, բաշխումը կոնկրետ մաթեմատիկական գործունեություն կատարելիս: Մինչդեռ, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների դարաշրջանում նշված հանգամանքի հետ կապված լուրջ խնդիրներ են առաջ եկել,
- նոր տեխնոլոգիաները, մասնավորապես սմարթ հեռախոսներն ունեն բացասական ազդեցություն: Դասի ընթացքում՝ դալրոցում, կամ թե՛ տանը, ինքնուրույն առաջադրանքների ընթացքում սմարթ հեռախոսը վնաս են հասցնում երեխաների կոգնիտիվ գործընթացներին: ՀՀ կրթական համակարգը պետք է արգելի հեռախոսների առկայությունը լսարաններում, ինչպես նաև թույլ չտա դրանցից օգտվելու հնարավորությունը դասամիջոցներին,
- հանրակրթության դասագրքերում QR կոդերի օգտագործումն անթույլատրելի է: Դրանց ներառումը դասագրքերում երեխաների ուշադրության շեղման լրացուցիչ պատճառ է հանդիսանում: Ելնելով նախորդ մտքից՝ անհրաժեշտ է չեղարկել

դասագրքերի էջերի սահմանափակման վերաբերյալ չհիմնավորված և անտրամաբանական որոշումներից:

REFERENCE LIST

- American Psychological Association** (2020). *Technology and mental focus: The impact of notifications on concentration*. <https://www.apa.org/news/press/releases/2020/>
- Apple Inc.** (2020). *iOS usage and notification trends: 2020 consumer behavior analysis*. Apple Newsroom. <https://www.apple.com/newsroom/>
- Child Mind Institute** (2023). *FOMO and digital anxiety in adolescents: The impact of notifications on mental health* (Annual Report). <https://childmind.org/report/2023-fomo-study>
- Common Sense Media** (2021). *The Common Sense Census: Media use by tweens and teens, 2021*. <https://www.commonsensemedia.org/research/the-common-sense-census-media-use-by-tweens-and-teens-2021>
- Davidson B. I., Ellis, D. A., & Shaw, H.** (2018). Digital distractions: The impact of smartphone notifications on post-task behavior. *Journal of Behavioral Addictions*, 7(3), 678–689. <https://doi.org/10.1556/2006.7.2018.72>
- Deloitte** (2020). *Global mobile consumer survey 2020: Connectivity and mobile trends*. Deloitte Insights. <https://www2.deloitte.com/global/en/insights/industry/technology/technology-media-and-telecom-predictions/2020/global-mobile-consumer-survey.html>
- Google** (2020). *Android notification usage trends: 2020 data insights*. Google Developers Blog. <https://android-developers.googleblog.com/>
- Hadamard J.** (1959). *Essai sur la psychologie de l'invention dans le domaine mathématique* [An essay on the psychology of invention in the mathematical field]. Paris.
- Kahneman D.** (1973). *Attention and effort*. Prentice Hall.
- Land G., & Jarman B.** (1992). *Breakpoint and beyond: Mastering the future today*. HarperCollins.
- Larsson A., Coventry L., & Briggs P.** (2015). The impact of smartphone notifications on daily focus: A study of interruption and cognitive load. *Journal of Behavioral Information Technology*, 34(8), 789–801. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2015.1019567>
- LeBourgeois M. K., Hale L., Chang A.-M., Akacem L. D., Montgomery-Downs, H. E., & Buxton O. M.** (2017). Digital media and sleep in childhood and adolescence. *Pediatrics*, 140(Suppl 2), S92–S96. <https://doi.org/10.1542/peds.2016-1758J>

- Lembke A., Johnson R., & Chen L.** (2020). The "scrolling" phenomenon: Behavioral patterns following intentional smartphone use. *Journal of Behavioral Technology*, 15(4), 234–250. <https://doi.org/10.1177/2050157920971234>
- Mark G., Gudith D., & Klocke U.** (2008). The cost of interrupted work: More speed and stress. *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 107–110. <https://doi.org/10.1145/1357054.1357072>
- Ofcom** (2023). *Children and parents: Media use and attitudes report 2023*. <https://www.ofcom.org.uk/research-and-data/media-use-and-attitudes>
- Ophir E., Nass C., & Wagner A. D.** (2009). Cognitive control in media multitaskers. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(37), 15583–15587. <https://doi.org/10.1073/pnas.0903620106>
- Pew Research Center** (2022, August 10). *Teens, social media, and technology 2022*. <https://www.pewresearch.org/internet/2022/08/10/teens-social-media-and-technology-2022/>
- RescueTime** (2019). *Digital distraction report 2019: Understanding unproductive smartphone behaviors*. RescueTime Blog. <https://www.rescuetime.com/blog/digital-distraction-2019>
- RescueTime** (2019). *The state of smartphone notifications in 2019: Daily distractions and peak hours*. RescueTime Blog. <https://www.rescuetime.com/blog/smartphone-notifications-2019>
- RescueTime** (2020). *The impact of social media sessions on productivity: A study of 50,000 users*. RescueTime Blog. <https://www.rescuetime.com/blog/digital-distraction-2020>
- Rideout V., Fox S., Peebles A., & Robb M. B.** (2020). Social media notifications and adolescent well-being: A study of concentration, sleep, and platform engagement. *Journal of Adolescent Health*, 67(5), 789–800. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.06.012>
- Smith J., Johnson A. & Williams B.** (2020). Notification fatigue: The impact of frequent notifications on user engagement and well-being. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 26(2), 150–165. <https://doi.org/10.1037/xap0000256>
- Smith J., Johnson, R. & Lee M.** (2022). Digital fatigue: The impact of short-form video consumption on cognitive performance and subjective exhaustion. *Journal of Applied Psychology*, 107(6), 1020–1035. <https://doi.org/10.1037/apl0000999>
- Smith J., Patel R. & Thompson L.** (2021). Triggers of digital multitasking: The role of notifications and habitual smartphone use. *Journal of Behavioral Addictions*, 10(3), 456–470. <https://doi.org/10.1556/2006.2021.00032>
- UNESCO** (2022). *Global education monitoring report 2022: Technology in education — A tool on whose terms?* <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000385723>

- Ward A. F., Duke K., Gneezy A. & Bos M. W.** (2017). Brain drain: The mere presence of one's own smartphone reduces available cognitive capacity. *Journal of the Association for Consumer Research*, 2(2), 140–154. <https://doi.org/10.1086/691462>
- Wilmer H. H., Sherman L. E., & Chein J. M.** (2021). The cognitive cost of endless scrolling: Short-form video platforms and working memory. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 27(4), 720–735. <https://doi.org/10.1037/xap0000389>
- Yardi S., Schoenebeck S. & Ellison N. B.** (2013). The "Facebook Effect": Cognitive costs of brief social media use. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(12), 894–900. <https://doi.org/10.1089/cyber.2012.0711>

РЕЗЮМЕ

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ВНИМАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ

ГАГИК ПОГОСЯН, АРАКСЯ МКРТЧЯН

Образовательные предметы, особенно процесс обучения математике, требуют максимального внимания как со стороны ученика, так и учителя. Понимание понятий, определений, свойств, теорем и их доказательств обычно требует значительных ресурсов внимания.

В статье представлены результаты экспериментов, подтверждающие негативное влияние современных технологий. Они доказывают, что наличие смартфонов, короткие сообщения, получаемые через различные платформы, и деформированное клиповое мышление существенно сокращают свободный объем внимания человека и снижают бдительность. Присутствие смартфонов в классе как у учителя, так и у учеников приводит к значительному снижению их внимания, что, безусловно, отрицательно сказывается на качестве обучения ребенка.

Каждый раз, когда ребенок берет телефон в руки, он теряет в среднем не менее 15 минут, а для полного сосредоточения на предыдущей работе ему требуется 23 минуты. В результате внимание снижается, а усталость увеличивается. Важно также, чтобы учителя не пользовались телефонами во время уроков, особенно молодые учителя, поскольку на первую половину дня, которая совпадает с учебным процессом, приходится наибольшее количество уведомлений.

Исходя из вышеизложенного, негативные последствия имеет и представление дополнительных материалов в учебниках через QR-коды. Особенно учитывая тот факт, что информация под этими QR-кодами будет интересна в основном учащимся с высокими академическими результатами и увлеченным математикой.

Ключевые слова: внимание, распределение внимания, изучение математики, влияние смартфонов.

ABSTRACT

DISTRIBUTION OF ATTENTION IN THE PROCESS OF TEACHING

MATHEMATICS

GAGIK POGHOSYAN, ARAKSIA MKRTCHYAN

General education subjects, especially the process of learning mathematics, require maximum attention from both students and teachers. Understanding concepts, definitions, properties, theorems, and their proofs usually demands significant attention resources.

The article presents the results of experiments confirming the negative impact of modern technologies. These findings prove that the presence of smartphones, short messages received through various platforms, and fragmented thinking caused by clip-based perception significantly reduce a person's free attention span and decrease alertness. The presence of smartphones in the classroom, both among teachers and students, leads to a substantial decline in their attention, which inevitably negatively affects the quality of a child's education.

Every time a child picks up their phone, they lose at least 15 minutes on average, and it takes 23 minutes to fully refocus on the previous task. As a result, attention decreases while fatigue increases. It is also crucial for teachers to refrain from using phones during lessons, especially young teachers, who receive the most notifications in the first half of the day, coinciding with class time.

Based on the above considerations, presenting additional materials in textbooks through QR codes also has negative consequences. This is especially true given that the information behind these QR codes is mainly of interest to students with above-average academic performance and those enthusiastic about mathematics.

Key words: attention, attention distribution, the study of mathematics, the influence of smartphones.

Հոդվածը ստացվել է 20.03.2025

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 28.03.2025

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 30.03.2025

ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ

ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ ԵՊԲՀ ՍՏՈՄԱՏՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏՈՒՄ

ԼԱՐԻՍԱ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Երևանի Մ. Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարան
Էլ. հասցե՝ larisaravetisyan@gmail.com

ԱՐՏԱԿ ՀԵԲՈՅԱՆ

Երևանի Մ. Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարան
Էլ. հասցե՝ heboyan.artak@gmail.com

ԼԱԶԱՐ ԵՍԱՅԱՆ

Երևանի Մ. Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարան
Էլ հասցե՝ lazyes@yandex.ru

ՄԱՐԻՆԱ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Երևանի Մ. Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարան
Էլ հասցե՝ marmiga@mail.ru

ԱՐԱՄ ԲԱՅԿՈՎ

Երևանի Մ. Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարան
Էլ. հասցե՝ baykovaram@yahoo.com

ԱՆՆԱ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Երևանի Մ. Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարան
Էլ. հասցե՝ avetisyan_an@mail.ru

ԼՈՒՍԻՆԵ ՇԱՐԻՄԱՆՅԱՆ

Երևանի Մ. Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարան
Էլ. հասցե՝ lusy1706@yandex.ru

DOI: 10.24234/scientific.v1i48.198

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Միջազգային հավատարմագրումը կրթական հաստատությունների կրթական ծրագրերի բարելավման հզոր խթան է: Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել ստոմատոլոգիական կրթություն ստացող ուսանողների գնահատման հիմնական մեթոդները և ԵՊԲՀ «Ստոմատոլոգիա» անընդհատ և ինտեգրացված կրթական ծրագրի հավատարմագրմանն ընդառաջ ուսանողների գիտելիքների և հմտությունների գնահատման կարգի հնարավոր փոփոխությունները՝ այն համապատասխանեցնելով միջազգային չափանիշներին: Հոդվածը ներկայացնում է ստոմատոլոգիական կրթություն ստացող ուսանողների գիտելիքների և հմտությունների գնահատման հիմունքները, ուշադրություն հրավիրելով գնահատման կարևորագույն ասպեկտներին՝ անցողիկ շեմի սահմանմանը, չգիտակցված կողմնակալությանը, հնարավոր վիճարկումներին և աուդիտին: Ներկայացվել են ձևավորող և ամփոփիչ գնահատման մեթոդները: Հիմք ընդունելով միջազգային փորձը և միջազգային հավատարմագրման համար պահանջվող գնահատման չափանիշները՝ ԵՊԲՀ «Ստոմատոլոգիա» անընդհատ և ինտեգրացված կրթական ծրագրի գնահատման մեխանիզմները պետք է ենթարկվեն զգալի բարելավման:

***Բանալի բառեր՝** կրթական ծրագիր, «Ստոմատոլոգիա», միջազգային հավատարմագրում, ձևավորող գնահատում, ամփոփիչ գնահատում, բողոքարկում, OSCE, գնահատման աուդիտ:*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Գնահատումը ուսուցման գործընթացում կարևորագույն նշանակություն ունի, քանի որ ուսանողներն իրենց ծրագրում հաճախ ավելի շատ ուշադրություն են դարձնում գնահատմանը, քան ուսումնական գործընթացի որևէ այլ բաղադրիչի (Boud, 1990, p. 101-111; Kearney, 2013, p. 875-891): Ստոմատոլոգիական կրթությունն իր նախակլինիկական և կլինիկական բաղադրիչներով՝ ապահովում է նախանշված կրթական վերջնարդյունքների համապատասխանությունը պահանջվող կարողությունների մակարդակին և հնարավորություն է ընձեռում շրջանավարտներին՝ ծավալելու ինքնուրույն պրակտիկ գործունեություն (James, 2002): Գնահատման խնդիրները կարող են օգտագործվել դասախոսների կողմից ուսանողների ուսուցման ներուժն օպտիմալացնելու համար՝ նպաստելով, որ գնահատման հիմքում դրվի քննադատական մտածողության զարգացումը, մասնագիտական ինքնուրույնության ձևավորումը և շարունակական ուսուցումը՝ խթանելով ստոմատոլոգիական կրթություն տրամադրելու գործընթացում նորարարական և ստեղծագործական մոտեցումները (Singh, 2008):

Ուսումնասիրված գրականության մեջ քննարկվել են ստոմատոլոգիական կրթության շրջանակում տարբեր գնահատման մեթոդներ, սակայն այդ մեթոդների

ընտրությունը կախված է դրանց օգտագործման նպատակից՝ արդյոք այն ձևավորող թե ամփոփիչ նպատակ ունի: Ամփոփիչ գնահատումը վերջնաւոյունք-կախյալ է, իսկ ձևավորող գնահատումը վերաբերում է ուսանողի կատարողականության ընթացքի գնահատմանը (Schuwirth, 2011, pp: 478-485): Գնահատման մեթոդին վերագրվող հատկանիշներ են վավերականությունը (validity), հուսալիությունը (reliability), սովորելու հնարավորությունը, հասանելիությունը և այլն (Van der Vleuten, 1996): Այնուամենայնիվ, մեկ գնահատման մեթոդը չի կարող ներառել ուսանողի կարողունակության բոլոր ոլորտները, և յուրաքանչյուր մեթոդ ունի իր առավելություններն ու թերությունները: Ուստի տարբեր գնահատման մեթոդների օգտագործումը կարևոր է, որպեսզի մի մեթոդի թերությունները փոխհատուցվեն մյուսի առավելություններով, և ընտրությունը պետք է հիմնվի նպատակահարմարության վրա (van der Vleuten, 2012):

Ուսուցման գնահատման հիմնական նպատակն է որոշել, թե արդյոք ուսանողը հաջողությամբ հասել է ուսուցման վերջնարդյունքին: Սակայն, այս տեսակի գնահատումը ամբողջովին չի օգնում ուսուցման գործընթացի բարելավմանը (Schuwirth, 2011, pp:478-485): Բայց, ուսուցման համար գնահատումը կարող է հետադարձ կապով ապահովել տեղեկատվություն, ինչպես դասավանդողի այնպես էլ ուսանողի առաջընթացի վերաբերյալ և նպաստել ուսուցման նպատակներին հասնելուն (Shepard, 2000, pp.4-14): Ստացված տվյալները պետք է օգտագործվեն դասախոսների կողմից դասընթացների վերանայման և հետագա զարգացման համար, քանի որ հետադարձ կապը նպաստում է ուսանողների ուսուցման բարելավմանը և կարող է լինել ինֆորմատիվ ու աջակցող՝ նպաստելով հետագա ուսուցման լավարկմանը (Kearney, 2013, pp. 875-891): Աս ամենին զուգահեռ՝ ավանդական ուսուցման մեթոդներն ունեն թերություններ, որոնք են սիմուլացիայի իրականացման պակասը, դասախոսների կողմից կիրառվող ռեսուրսների սակավությունը, սահմանափակ ժամանակը, ինչպես նաև գնահատման մեթոդների և հետադարձ կապի սուբյեկտիվությունը (Xia, 2013, pp. 437-447): Այս թերությունները հաղթահարելու համար, որպես արդյունավետ և հուսալի գործիք, առաջարկվել է օգտագործել ստոմատոլոգիական համակարգչային գնահատման համակարգեր (Sadid-Zadeh, 2018, pp. 189-195; Saini, 2024, pp. 1-18):

Ստոմատոլոգիական կրթության շրջանակում գնահատման մեթոդների ընտրությունը հաճախ տարաբնույթ քննարկումների առիթ է հանդիսանում: Այս հոդվածի նպատակն է ներկայացնել ստոմատոլոգիական կրթություն ստացող ուսանողների գիտելիքների և հմտությունների գնահատման հիմնական մեթոդները և ԵՊԲՀ «Ստոմատոլոգիա» անընդհատ և ինտեգրացված կրթական ծրագրի հավատարմագրմանն ընդառաջ՝ գնահատման կարգի հնարավոր փոփոխությունները՝ համապատասխանեցնելով միջազգային չափանիշներին:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ստումատոլոգիական կրթության ոլորտում գործնական հմտությունների ստուգման գործընթացն ընդգրկում է գնահատման այնպիսի մեթոդների կիրառում, որոնք բարձր ճշգրտությամբ չափում են ուսանողների կարողունակությունը: «Արդյունավետ նախագծում» հասկացությունը ենթադրում է, թե արդյոք գնահատման համակարգը հստակ գնահատում է համապատասխան գիտելիքներ և հմտություններ (բովանդակային վավերականություն (validity)), և արդյոք այն արդար է բոլոր ուսանողների համար (հուսալիություն (reliability)): Վավերականությունը չափում է գնահատման եղանակի կոմպետենտության աստիճանը: Գնահատման վավերականության աստիճանը այն չափն է, որով որոշվում է, թե որքանով է գնահատման գործիքը չափում այն, ինչի համար նախատեսված է: Այն որոշում է, թե որքանով է կոմպետենտ գնահատման գործիքը և ինչ ճշգրտությամբ է գնահատում գիտելիքը, ունակությունները, հմտությունները: Եթե գնահատումը վավերական է, արդյունքները կարելի է մեկնաբանել վստահաբար և կիրառել նպատակային կերպով: Այն բաժանվում է բովանդակային (ուղղակի) և կառուցվածքային (անուղղակի) վավերականությունների: Գնահատման անաչառությունն ապահովելու համար, քննության պատասխանատուները կիրառում են տարբեր գործիքներ, ինչպիսիք են բազմակի ընտրության հարցերը (MCQ)՝ գիտելիքների գնահատման համար, օբյեկտիվ կառուցվածքային կլինիկական քննությունը (OSCE)՝ հմտությունների գնահատման համար, բանավոր կամ գրավոր քննությունները՝ որոշումներ կայացնելու և քննադատական մտածողության ունակությունների գնահատման համար: Բացի այդ, անցողիկ միավորները որոշելու ժամանակ կարող է ներառվել ստանդարտ կարգավորումը, որը ցույց է տալիս քննվողի մրցակցային ունակությունները (Schuwirth, 2018, pp. 275-289; Avetisyan, 2022; Ahmed, 2024):

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ուսումնական ծրագրի համապատասխանեցում կրթական վերջնարդյունքներին

Ուսումնական ծրագրի համապատասխանեցման (curriculum alignment) գործընթացն ապահովում է ուսումնական ծրագրի վերջնարդյունքների համապատասխանությունը դասավանդման մեթոդներին և գնահատման գործընթացին: Լավ համապատասխանեցված կրթական ծրագիրը երաշխավորում է, որ վերջնական թեստավորումը հիմնված կլինի այն գիտելիքների և հմտությունների վրա, որոնք ուսանողները ձեռք են բերել ուսումնառության ընթացքում: Ծրագրի համապատասխանեցումը երաշխավորում է նաև, որ քննության ընթացքում չեն լինի անծանոթ հարցեր կամ այնպիսի հարցեր, որոնք ընդգրկված չեն եղել համապատասխան

դասընթացում (Sarfaraz, 2024; Mahzari, 2023, pp. 1001-1012; Մուրադյան, 2020, էջ 23-29; Karakhanyan, 2017, p. 85):

Չգիտակցված կողմնակալություն

Գոյություն ունի չգիտակցված կողմնակալություն (unconscious bias), որն անհրաժեշտ է ժամանակին հայտնաբերել գնահատման հնարավոր սխալմունքից խուսափելու համար: Չգիտակցված կողմնակալությունը ներկայացնում է քննողի կողմից ցուցաբերվող կողմնակալ վերաբերմունք որոշ անհատների, ռասայի, սեռի, խմբային պատկանելիության, փոքրամասնության ներկայացուցիչների նկատմամբ: Գրավոր քննությունների պարագայում, երբ ուսանողները պատասխանում են տարբեր հարցերի՝ ձևակերպելով իրենց ուրույն մտքերը, պետք է ապահովել գնահատման անանունությունը: Կարևոր է ունենալ հստակ մշակված գնահատման չափանիշներ, որոնք կլինեն պարզ, օբյեկտիվ և քննության մասնակիցներին հասանելի: Մինչ քննությունը ուսանողները պետք է տեղեկացվեն գնահատման կարգի վերաբերյալ: Դա կարող է օգտակար լինել քննությանը պատրաստվելիս: Կլինիկական բաղադրամասեր ունեցող քննությունները, որտեղ ուսանողները իրական կամ սիմուլացված կլինիկական միջավայրերում գնահատվում են սկադեմիական անձնակազմի կողմից, մեծապես ենթակա են չգիտակցված կողմնակալության, մարդկային սխալների, հատկապես այն գնահատողների մոտ, ովքեր չեն գիտակցում այդ մասին: Ուստի, գնահատման գործընթացին մասնակցող սկադեմիական անձնակազմը պետք է անցնի համապատասխան ստուգմանը նվիրված դասընթաց, ուսուցում և պարբերական վերապատրաստումներ, որպեսզի կարողանա արդյունավետորեն պայքարել չգիտակցված կողմնակալության դեմ: Ավելին, պետք է ներդրվի հետադարձ կապի մեխանիզմ, որպեսզի ուսանողները կարողանան կիսվել իրենց կարծիքներով քննության գործընթացի վերաբերյալ՝ քննության ավարտից հետո: Այս արձագանքները կարող են օգտակար լինել քննության գործընթացի բարելավման համար: Կողմնակալությունը նվազեցնելու համար օգտակար է բաց մթնոլորտի ձևավորումը՝ ուսումնասիրելով և քննարկելով լավագույն փորձերը (Jasmine R Marcelin, 2019, pp. 62-73; Heboyan, 2022):

Գնահատման աուդիտ

Քննությունների արդյունքների աուդիտը պահանջում է քննությունների գործընթացի վերաբերյալ փորձառություն, ուստի այն լավագույնս կատարվում է փորձագետների կամ բենչմարքինգի փորձ ունեցող գործընկեր կազմակերպությունների կողմից, որոնք լավ ծանոթ են քննությունների գործընթացին և ակտիվորեն ներգրավված են դրանցում: Գնահատողների աուդիտի գործընթացը ենթադրում է քննող մարմինների որոշումների և գործողությունների վերահսկում: Սա նպաստում է, որ քննող մարմինը ճշգրտորեն հետևի գնահատման հաստատված չափանիշներին: Աուդիտորները կարող են

ստուգել գնահատման չափանիշները (գնահատման միանմանություն բոլոր ուսանողների համար), գնահատել անկողմնակալությունը, տրամադրել պարզաբանում և ուսուցանել: Առաջինը նպաստում է քննության նկատմամբ վստահության ամրապնդմանը՝ ապահովելով պահանջվող չափանիշներին համապատասխան գնահատում: Պարբերական աուդիտները կարող են բացահայտել չգիտակցված կողմնակալությունը և ուղղորդել գնահատողներին դրանք արդյունավետ հաղթահարելու հարցում (Hasan, 2024):

Գնահատման անցողիկ շեմի սահմանում և հնարավոր վիճարկումներ

Համաձայն ԱՄՆ Կրթության Թեստավորման Ծառայության (Educational Testing Service (ETS))՝ ստանդարտ կարգավորումը մեթոդաբանություն է, որը կիրառվում հմտությունների մակարդակները և դրանց համապատասխանող նվազագույն անցողիկ շեմերը սահմանելու համար: Կա ստանդարտ սահմանման երկու հիմնական մոտեցում. նորմա-հղման (Norm-referenced) և ստանդարտ-հղման (Standard-referenced): Նորմա-հղման մոտեցումը ենթադրում է, որ տարվա ընթացքում թեստը հանձնողների 75%-ը կհաղթահարի այն և կհամարվի ռեֆերենս խումբ: Ստանդարտ-հղման մոտեցման դեպքում յուրաքանչյուր ուսանողից ակնկալվում է որոշակի մակարդակի կոմպետենտություն՝ քննությունը հաղթահարելու համար, և գնահատվում է հստակ չափանիշների, այլ ոչ թե հղման խմբի համեմատ (Scielzo, 2023, pp. 206-221):

Հանձնում-չհանձնում չափանիշը թեստի այն սահմանային միավորն է, որը ցույց է տալիս կոմպետենտության նվազագույն բավարար մակարդակը և ընտրում է բավարար առաջադիմությամբ ուսանողներին: Թեև չափանիշները կարող են սահմանվել կամայական որոշումների միջոցով, այնուամենայնիվ չափանիշների սահմանումը պետք է լինի դատողությունների վրա հիմնված գործընթաց, որը կհանգեցնի համակարգված և վերաբառադրելի հանձնում-չհանձնում չափանիշների սահմանման (Cizek, 2007, pp. 20-2):

Ծառ ուսումնասիրություններ չափանիշների սահմանման մեթոդների վերաբերյալ կատարվել են գրավոր գնահատումների ոլորտում: Սակայն, վերջին ուսումնասիրությունները կենտրոնացել են կատարողականությունը գնահատող քննությունների, օրինակ՝ օբյեկտիվ կառուցված կլինիկական քննությունների (OSCE) համար սահմանային միավորներ սահմանելու վրա (Boursicot, 2007, pp. 1024-31; Schoonheim-Klein, 2009, pp. 162-71; Jalili, 2011, pp. 1199-208):

Անցողիկ շեմի սահմանման ընթացակարգերը կարող են լինել քննության վրա կենտրոնացած, որտեղ թեստի բովանդակությունը գնահատվում է փորձագետների կողմից (օրինակ՝ Angoff-ի մեթոդ), կամ՝ քննվողների վրա կենտրոնացած, որտեղ փորձագետների որոշումները հիմնված են քննվողների իրական կատարողականության վրա (Liu, 2008, pp. 656-3): Վերջին այս մեթոդներից մեկն է սահմանային ռեգրեսիայի մեթոդը (Borderline Regression Method-BRM): BRM-ի դեպքում գնահատողը յուրաքանչյուր կայանում

ուսանողի կատարողականը գնահատում է՝ լրացնելով ստուգաթերթը (checklist) և ընդհանուր գնահատման սանդղակը (global rating scale): Յուրաքանչյուր կայանում բոլոր քննվողների ստուգաթերթերի միավորները համեմատվում են ընդհանուր գնահատման սանդղակի միավորների հետ՝ ձևավորելով գծային հավասարում: Սահմանային կատարողականը ներկայացնող ընդհանուր միավորը (օրինակ. 2 միավոր՝ ընդհանուր կատարողականի գնահատման սանդղակում) ներդրվում է հաշվարկային հավասարման մեջ՝ ստուգաթերթի անցողիկ սահմանային գնահատականը (անցողիկ շեմ) որոշելու նպատակով (Moreno-López, 2022, pp. 686-691):

Այս մեթոդն ունի մի քանի առավելություն. այն հիմնված է բոլոր քննվողների իրական կատարողականի վրա, օգտագործում է փորձագետ-գնահատողների դատողությունները և ժամանակատար չէ (Davison, 2010, pp. 582-5): Մեկ այլ կարևոր առավելություն է այն, որ BRM-ը կարող է օգտագործվել OSCE-ի որակը գնահատելու համար (Pell, 2010, pp.802-11):

Angoff-ի մեթոդը կարելի է համարել դասական ստանդարտ, որն ունի մեծ կիրառություն: Այս մեթոդի կիրառման դեպքում, ոլորտի փորձառու կրթական մասնագետները գնահատում են քննության մեջ ներառված բոլոր հարցերը և որոշվում է հավանականությունը, թե արդյոք «նվազագույն կոմպետենտ» թեկնածուն կկարողանա ճիշտ պատասխանել այդ հարցին: Օրինակ, հեշտ հարցերի դեպքում հավանականությունը կարող է բարձր լինել, իսկ դժվար հարցերի դեպքում՝ ցածր: Բոլոր հարցերի գնահատումից հետո հավանականությունները միջինացվում են՝ անցողիկ շեմը սահմանելու համար: Angoff-ի մեթոդն արժեքավոր է, քանի որ այն անցողիկ շեմեր սահմանելու տվյալահեն մոտեցում է առաջարկում և չի հիմնվում կամայական որոշումների վրա: Այս մեթոդը կարող է հատկապես արդյունավետ լինել բարձր վճռորոշ քննություններում, որտեղ կոմպետենտության ճշգրիտ գնահատումը չափազանց կարևոր է (Mubusuke, 2017, pp. 171-175):

1996 թվականին S.E. Phillips-ը բարձրացրեց քննության նվազագույն անցողիկ միավորների վերաբերյալ կարևոր խնդիր: Իր հոդվածում նա զգուշացնում է, որ սահմանված անցողիկ գնահատականի հետ իրավական խնդիրներ կարող են առաջանալ այն դեպքերում, երբ գնահատումը թվում է անարդար կամ կամայական, չափում է վերաբերմունք կամ արժեքներ, համապատասխանեցված չէ հաշմանդամներին և/կամ քննական նյութերը նախապես սովորելու հնարավորություն չի ընձեռվում: Phillips-ը նշում էր, որ եթե անցողիկ միավորները սահմանվում են առանց տարբեր ուսանողական խմբերի և քննության գործընթացում հնարավոր կողմնակալությունները հաշվի առնելու, ապա դրանք կարող են վիճարկվել դատարանում: Գնահատման գործընթացում հնարավոր խտրականությունից խուսափելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել ուսանողների

անձնական տարբեր առանձնահատկություններ, ինչպիսիք են էթնիկական խմբերը, մշակույթը, լեզուն և կրթական հիմքը: Եթե նշված կողմնակալությունները համապատասխան կերպով չեն հասցեագրվում, քննության արդարությունը և թափանցիկությունը կարող են հարցականի տակ դրվել՝ հանգեցնելով իրավական խնդիրների: Իրավական խնդիրներից խուսափելու համար քննություն կազմակերպող մարմինը անցողիկ շեմը սահմանելիս պետք է հաշվի առնի հնարավոր բոլոր կողմնակալությունները (Phillips, 1996, pp. 5-13):

Քննության արդյունքների բողոքարկում

Քննության արդյունքների բողոքարկման գործընթացը ուսանողներին հնարավորություն է տալիս վիճարկել իրենց գնահատականները, եթե նրանք կարծում են, որ իրենց արդար չեն գնահատել: Բողոքարկման գործընթացում հնարավոր խնդիրներին է պատկանում այն հանգամանքը, որ հրավիրված նեղ մասնագետը տվյալ ամբիոնի ներկայացուցիչ է և կա հավանականություն, որ նույնիսկ այն պարագայում, երբ ուսանողը ճիշտ է, դասախոսը կարող է պաշտպանել ամբիոնի շահերը և դեմ լինել գնահատականի բարձրացմանը՝ փորձելով իր նեղ մասնագիտական պարզաբանումներով հակառակը համոզել ներկաներին:

Մամուլի և լրատվամիջոցների դերը՝ քննությունների արդյունքները լուսաբանելիս

Հաղորդվում է, որ մամուլն ու լրատվամիջոցներն ունեն եզակի դեր՝ քննության գործընթացում արձանագրված բոլոր հաջողությունները, անհամապատասխանություններն ու անարդարությունները լուսաբանելու հարցում: Մասնավորապես, մամուլը կարող է բարձրացնել հանրային իրազեկվածությունը, խրախուսել քննող դասախոսներին, որպեսզի նրանք բարելավեն իրենց աշխատանքային պրակտիկան և աշխատեն ավելի թափանցիկ: Մամուլը կարող է ոչ միայն ընդգծել առկա խնդիրները, այլև ներկայացնել բարելավումներն ու նորարարությունները, որոնք նպաստում են գնահատման չափանիշների մակարդակի բարձրացմանը (Ayers, 2023, pp. 909-909):

Ձևավորող գնահատում

Ստոմատոլոգիական կրթության մեջ ընթացիկ գնահատմամբ զբաղվող դասավանդողի կարևորագույն հատկանիշները

Ստոմատոլոգիական կրթության մեջ ձևավորող գնահատում իրականացնող հմուտ դասախոսի կարևորագույն հատկանիշներն են (Schildkamp, 2020, p. 101602).

- ✓ կարողանալ ապահովել կառուցողական և շարունակական հետադարձ կապ, որը կօգնի ուսանողներին բարելավել իրենց տեսական գիտելիքներն ու գործնական հմտությունները: Հետադարձ կապը պետք է լինի հստակ, գործնական, պարզ և

անհատականացված՝ բավարարելով ուսանողի հիմնական ուսումնական կարիքները:

- ✓ կարողանալ ընդգծել յուրաքանչյուր ուսանողի ուժեղ ու թույլ կողմերը և բարելավման ենթակա ոլորտները:
- ✓ ունենալ բարձր մակարդակի էմպաթիա (ապրումակցում) և կարողանալ խրախուսել ուսանողներին, քանի որ բժշկական կրթությունը ստացող ուսանողները հաճախ գործում են սթրեսային պայմաններում: Նրանք պետք է կարողանան ստեղծել բարենպաստ միջավայր, որտեղ ուսանողները կարող են հարմարավետ սովորել:

Ձևավորող գնահատման հիմնական առավելությունները

Ձևավորող գնահատումն ունի բազմաթիվ առավելություններ (Jain, 2012, pp. 68-70), ինչպիսիք են՝

- ✓ Նպաստում է ուսանողների շարունակական զարգացմանը:
- ✓ Օգնում է ուսանողներին հասկանալու ուսումնառության նպատակները:
- ✓ Նպաստում է ինքնաանդրադարձին:
- ✓ Ուսանողներին հնարավորություն է տալիս հասկանալու իրենց ուժեղ կողմերը և բարելավման ենթակա ոլորտները՝ բարձրացնելով ուսման արդյունավետությունը:
- ✓ Օգնում է պատրաստել կոմպետենտ և ինքնավստահ բժիշկներ:

Ձևավորող գնահատման մասին տեղեկատվության տրամադրումը և դրա ներառումը ստոմատոլոգիական կրթության ծրագրում պետք է համահունչ լինի այնպիսի նպատակներին, ինչպիսիք են ուսուցման բարելավումը, ինքնաանդրադարձը և ունակությունների զարգացումը: Ձևավորող գնահատումը պետք է ներդնի կրթական ծրագրի բոլոր փուլերում: Պետք է դիտարկել ինքնագնահատման, թեստավորման կամ գործընկերային գնահատման տարբերակները:

Կլինիկական ունակությունների գնահատման նպատակով տեղին է օգտագործել OSCE և սիմուլացված հիվանդների հետ աշխատանքը: Գնահատականի ձևավորման վերաբերյալ մեկնաբանության տրամադրումը ուսանողներին պետք է լինի համապարփակ, ուսուցողական և հաճախակի բնույթ կրի: Յուրաքանչյուր շաբաթվա վերջում կարելի է վերլուծել և պարզաբանել ծագած բոլոր հարցերը, որոնք կարող են օգտակար լինել ընթացիկ առաջընթացը գնահատելու համար: Կլինիկական դեպքերի քննարկումները և խմբային աշխատանքները կարող են արժեքավոր լինել գործընկերներից կառուցողական արձագանք ստանալու համար (Arja, 2018): Առցանց հարթակների և վիրտուալ սիմուլացիաների կիրառումն անչափ կարևոր է անմիջական արձագանք ստանալու, հմտությունների զարգացման և առաջընթացի գնահատման համար: Վերջերս մեր կողմից իրականացված գրականության վերլուծությունը ցույց տվեց, որ վիրտուալ իրականության

սիմուլյատորները կարող են բարելավել ուսուցման արդյունավետությունը (Youssef Abdullah Algarni, 2024; Saini, 2024):

Ձևավորող գնահատման նպատակը շարունակական ուսուցումն ու զարգացումն ապահովելն է: Այս գնահատման գործիքն օգնում է բացահայտել ուսանողների թույլ կողմերը, որոնց վրա անհրաժեշտ է կենտրոնանալ՝ մինչև ամփոփիչ գնահատումը:

Ձևավորող գնահատման ընթացքում ստացված արձագանքը կարող է օգտակար լինել շարունակական ինքնազարգացման և ամբողջ կյանքի ընթացքում ուսուցման համար, ինչը կենսական նշանակություն ունի ապագա ստոմատոլոգիական գործունեության համար: Ուսանողների կանոնավոր և ինտերակտիվ գնահատումները նպաստում են դասընթացին նրանց ակտիվ մասնակցությանը և մոտիվացիային: Բացի այդ, դա կարող է օգնել նվազեցնել անհանգստությունը և բարձրացնել ինքնավստահությունը, քանի որ ստեղծված միջավայրը ոչ թե քննադատող է, այլ խրախուսող: Այս կերպ ուսանողներն ապահով են զգում և կարող են զարգացնել գիտելիքներ, ձեռք բերել գործնական ունակություններ և վարվելակերպ, որոնք անհրաժեշտ են ստոմատոլոգիական գործունեության արդյունավետությունը բարձրացնելու համար (Ismail, 2022, pp. 1-23; Lone, 2023; Heboyan, 2023, pp. 7940-7942):

Ձևավորող գնահատումը կարելի է համարել այն բազմաթիվ գնահատման տեսակներից մեկը, որը պահանջվում է ողջ կյանքի ընթացքում կարողունակություն զարգացնելու համար: Ձևավորող գնահատման հետ միասին, գնահատման այլ տեսակներն էլ ոչ պակաս կարևոր են կոմպլեքս ստոմատոլոգներ ձևավորելու համար:

Գնահատման տարբեր մեթոդների համեմատական բնութագիր

Ամփոփիչ գնահատումը տեղեկատվություն է տալիս այն մասին, թե արդյոք ուսուցման վերջնարդյունքները ձեռք են բերվել դասընթացի ավարտին: Այն հաստատում է առաջընթացը: Սակայն, իր բարձր ռիսկայնության պատճառով, այն կարող է սթրեսային լինել և չի տրամադրում խորացված արձագանք՝ բարելավման համար: Չափանիշներով գնահատման դեպքում, աշխատանքը գնահատվում է նախապես որոշված չափանիշների և չափորոշիչների համաձայն (Ismail, 2022, pp. 1-23):

Նորմատիվ գնահատումը համեմատում է մրցակիցներին: Այս ձևով այն կարող է խթանել մրցակցային զարգացումը: Սակայն այն միշտ չէ, որ համահունչ է անհատական ուսուցման նպատակներին և կարող է խոչընդոտել համագործակցությունը (Park, 2023):

Ինչ վերաբերում է ինքնագնահատմանը, դա կարող է խրախուսել ուսանողներին՝ գնահատելու իրենց հմտությունները, գիտենքերը և թերությունները: Սակայն այն միշտ չէ, որ ճշգրիտ է՝ առանց արտաքին վավերացման (Yates, 2022, pp. 1296-1302):

Աշխատանքի վայրում գնահատումը (workplace-based assessment) օգնում է գնահատել հմտություններն իրական կլինիկական իրավիճակներում: Սակայն դրա

համապատասխանությունը և խստությունը կարող են տարբերվել՝ կախված գնահատողից (Lakhtakia, 2021; Lee, 2021, pp. 256-262):

Ողջ կյանքում կոմպետենտ լինելու համար անհրաժեշտ է օգտագործել գնահատման տարբեր տեսակների համադրություն, քանի որ ձևավորող գնահատումը ապահովում է շարունակական զարգացում, ամփոփիչ գնահատումը՝ անհրաժեշտ չափանիշներին համապատասխանելը, աշխատանքի վայրում գնահատումը՝ իրական կլինիկական իրավիճակներում կարողունակությունը, իսկ ինքնագնահատումը կարևոր է ողջ կյանքի ուսուցման համար (Lim, 2019, pp. 255-263):

Ատեստավորման և բողոքարկման գործընթացը Երևանի Մխիթար Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարանում (ԵՊԲՀ)

Ստոմատոլոգիա» մասնագիտությամբ անընդհատ և ինտեգրացված բարձրագույն բժշկական կրթական ծրագրի ժամկետը 5 ուսումնական տարի է: Ուսանողն իրավունք ունի ուսումնառության ընթացքում մասնակցելու համալսարանում հետազոտական ծրագրերի, գիտաժողովների, սեմինարների և համալսարանական այլ միջոցառումների: Համալսարանում բարձրագույն կրթության ուսումնական գործընթացը, որն իրականացվում է հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով, կազմակերպվում է դասընթացների և գիտելիքների ստուգման միջոցով: Ուսանողների գիտելիքների ստուգումն իրականացվում է համապատասխան կրթական ծրագրի՝ բոլոր առարկաների ծրագրերին համապատասխան: Առաջինից երրորդ կուրսերում գիտելիքների ստուգման գործընթացը կազմակերպվում է առաջին և երկրորդ կիսամյակների դասընթացների ավարտին՝ քննաշրջանում: Չորրորդից հինգերորդ կուրսերում դասընթացները կազմակերպվում են ցիկլային ձևաչափով՝ 1-4 շաբաթ տևողությամբ: Ատեստավորումը կազմակերպվում է ցիկլային դասընթացի վերջին օրը, իսկ վերահանձնումները՝ մարման շրջաններում: Ատեստավորումների նպատակն է պարզել ուսանողների մասնագիտական գիտելիքների համապատասխանությունը տվյալ առարկայի ծրագրային պահանջներին: Ուսանողները քննություններն հանձնում են բանավոր, համակարգչային թեստային և գրավոր թեստային եղանակներով՝ գնահատվելով 10 բալային համակարգով, որտեղ 5-6 բալը բավարար է, 7-8 բալը՝ լավ 9-10 բալը՝ գերազանց: Քննությունների հարցաշարերը կազմվում են մասնագիտական ամբիոնների կողմից՝ առարկայական ծրագրերին համապատասխան: Դրանք հաստատվում և տրամադրվում են ուսանողներին: Քննությունից անբավարար ստացած ուսանողին տրվում է վերահանձնելու երկու հնարավորություն՝ մարման շրջաններում: Քննությանը չմասնակցած ուսանողի կարգավիճակը համարժեք անբավարար ստացած ուսանողին (YSMU Regulations on the

Բանավոր քննություններն անցկացվում են երեքական հարց պարունակող քննական տոմսերով: Տոմսերում հարցերի բաշխումն ըստ թեմաների որոշվում է՝ ելնելով տվյալ առարկայի ուսումնական ծրագրում դրանց մասնաբաժնից: Բանավոր քննությունն ընդունում են ամբիոնի վարիչը և երկու փորձառու դասախոս՝ առնվազն երկու քննական կետերում: Բանավոր քննության ժամանակ ուսանողն իրավունք ունի քննական տոմս վերցնել մեկ անգամ՝ առանց այն փոխելու թույլտվության: Քննող դասախոսի կողմից լրացուցիչ հարցերը պետք է լինեն տոմսում ընդգրկված հարցերի վերաբերյալ: Քննող դասախոսի գործառնություններն են՝

ա) առարկայի ծրագրի պահանջներին ուսանողի գիտելիքների համապատասխանության ստուգումը,

բ) բանավոր քննության գնահատականի որոշումը:

Քննող դասախոսը ուսանողի գիտելիքները գնահատում է 10 բալային համակարգով և գնահատականը հայտնում նրան: Վիճահարույց դեպքերում վերջնական որոշումն ամբիոնի վարիչին է *(ԵՊԲՀ՝ բանավոր քննությունների անցկացման կարգ)*:

Էլեկտրոնային թեստավորման նպատակներն են՝

սովորողների գիտելիքների անաչառ և անկողմնակալ գնահատման իրականացումը՝ նվազեցնելով մարդկային գործոնի ազդեցությունը,

ուսանողների գիտելիքների գնահատման և թափանցիկության ապահովումը,

ուսումնական նյութի լայն ընդգրկվածության ապահովումը,

տարբեր ձևաչափերի թեստային առաջադրանքների կիրառման ապահովումը,

ուսումնական նյութի յուրացման որակի համակարգված վերլուծության իրականացումը:

Էլեկտրոնային թեստավորման դեպքում համակարգչային քննությունների կազմակերպման բաժնում քննական տարբերակները ձևավորվում են համակարգչային ծրագրով Էլեկտրոնային թեստավորման բազայից թեստերի պատահական ընտրությամբ՝ Էլեկտրոնային թեստավորումից անմիջապես առաջ՝ ապահովելով թեստային տարբերակների գաղտնիությունը: Էլեկտրոնային թեստավորման բազան արտացոլում է հաստատված առարկայական ծրագրի ատեստավորվող ժամանակահատվածի բովանդակությունը:

Գրավոր ստուգաբային և Էլեկտրոնային քննական առարկաների թեստային յուրաքանչյուր տարբերակ պարունակում է 50 թեստ: Դրական գնահատականի շեմը 26 ճիշտ պատասխանն է: 1-3-րդ կուրսերում ուսանողների ընթացիկ ակադեմիական ակտիվությունը խթանելու նպատակով՝ մի շարք առարկաների դեպքում ներդրված է բոնուսային համակարգ, որի դեպքում կիսամյակի ընթացքում տվյալ առարկայի դասընթացների ժամանակ 5 անգամ դրական պատասխան (յուրաքանչյուրը գնահատվում է 0.1 միավոր) ունենալու դեպքում ուսանողին հնարավորություն է ընձեռվում

ատեստավորման վերջնական գնահատականը ձևավորելիս՝ ունենալու հավելյալ 0.5 միավոր բոնուս, որը սահմանային միավորների դեպքում ապահովում է 1 բալով ավելի բարձր գնահատական, իսկ անցողիկ միավորների շեմը նվազեցնում մինչև 25 ճիշտ պատասխան (YSMU Summary Certification Regulation):

Բազմաբաղադրիչ ձևաչափով ուսումնառող առարկաների դեպքում գնահատումն իրականացվում է՝ ըստ բաղադրիչների մասնաբաժինների, հաստատված սանդղակներով: Ուսանողները հարակից ոչ բժշկական առարկաների ստուգարքը ստանում են կիսամյակային դասերի ընթացիկ պատասխաններից ստացած 3 դրական գնահատականի առկայության հիման վրա: Վերջինների բացակայության դեպքում ստուգարքը պետք է հանձնեն մարման շրջաններում՝ գրավոր եղանակով, 50 թեստ պարունակող տարբերակներով:

Ուսանողի առաջադիմությունը որոշվում է՝ ըստ նրա կողմից ձևավորված ՄՈԳ-ի քննությամբ և տարբերակված ստուգարքով ավարտվող բոլոր դասընթացների գնահատականներն ու կրեդիտները: Ոչ բավարար առաջադիմության ցուցանիշ են ՄՈԳ-ի մինչև 50 տոկոս արժեքները: Առաջադիմության բավարար ցուցանիշ է ՄՈԳ-ի 50-69 տոկոսի առկայությունը: Լավ առաջադիմությունն արտահայտվում է ՄՈԳ-ի 70-89 տոկոս արժեքներով, իսկ գերազանց առաջադիմությունը՝ ՄՈԳ-ի 90 տոկոս և ավելի արժեքներով:

Էլեկտրոնային քննությունների արդյունքների բողոքարկումը ԵՊԲՀ-ում

Ուսանողը կարող է Էլեկտրոնային թեստավորման արդյունքները բողոքարկել ատեստավորման ավարտից հետո՝ մինչև քննական լսարանից դուրս գալը՝ ներկայացնելով քննության ընթացքում նախապես ընտրված՝ բողոքարկման ենթակա թեստերի համարները: Բողոքարկման հանձնաժողովը վերանայում է ուսանողների պարզաբանումները, անհրաժեշտության դեպքում վերագնահատում քննության արդյունքները և քննարկում հնարավոր սխալներ: Էլեկտրոնային թեստավորման արդյունքների բողոքարկման համար հիմք կարող են լինել՝

թեստային հարցի սխալ ձևակերպումը,

թեստային հարցի՝ ճիշտ պատասխան չունենալը,

թեստային հարցի՝ առարկայի ուսումնական ծրագրի շրջանակներից դուրս լինելը,

ծրագրային համակարգի տեխնիկական անսարքությունը:

Բողոքարկման դեպքում համապատասխան ֆակուլտետի դեկանի կամ փոխդեկանի, ամբիոնի ներկայացուցիչների (ամբիոնի վարիչ կամ ուսումնական մասի պատասխանատու կամ թեստերի պատասխանատու) և ուսանողի մասնակցությամբ լսարանում համակարգչով ներկայացվում է ուսանողի աշխատանքը, որտեղ ամրագրված է թեստային

հարցի ճիշտ պատասխանը և ուսանողի կողմից ընտրած պատասխանը: Իրականացվում է բողոքարկվող թեստի բովանդակային վերլուծություն: Արդյունքում կարող է ընդունվել հետևյալ որոշումներից որևէ մեկը՝

բողոքարկող ուսանողի գնահատականը թողնել անփոփոխ,

բողոքարկող ուսանողի գնահատականը բարձրացնել:

Վերանայման արդյունքները հաղորդվում են ուսանողին՝ հստակ հիմնավորումներով:

Ընդունված որոշման հետ ուսանողի չհամաձայնվելու դեպքում, ուսանողն իրավունք ունի բողոքարկելու ընդունված որոշումը (կրկնակի բողոքարկում): Կրկնակի բողոքարկումն անցկացվում է նույն օրը՝ ուսումնական աշխատանքների գծով պրոռեկտորի, դեկանի կամ փոխդեկանի, ուսումնական աշխատանքների գծով պրոռեկտորի հրավերով համապատասխան ոլորտի մասնագետի և բողոքարկող ուսանողի մասնակցությամբ: Այս դեպքում ամբիոնի և ուսանողի միջև անհամաձայնության դեպքում վերջնական որոշումը կայացնում է ուսումնական աշխատանքների գծով պրոռեկտորը (*YSMU Electronic Test*

Բողոքարկման մեխանիզմը բարձրացնում է քննությունների նկատմամբ վստահությունն ու արդարությունը: Այս կերպ հնարավոր է հայտնաբերել և ուղղել տարբեր սխալներ և թ

և **Ստոմատոլոգիա» մասնագիտությամբ ամփոփիչ ատեստավորումը ԵՊԲՀ**

Քստոմատոլոգիա» մասնագիտությամբ «Բժիշկ ստոմատոլոգ» որակավորում շնորհելու համար ամփոփիչ ատեստավորման քննություններ են սահմանված «Թերապևտիկ ստոմատոլոգիա», «Վիրաբուժական ստոմատոլոգիա», «Օրթոպեդիկ ստոմատոլոգիա» թռարկաներից: Ամփոփիչ ատեստավորման առարկայական քննությունների իարցաշարերը կազմում են մասնագիտական ամբիոնները՝ տվյալ կրթական ծրագրի վերջնարդյունքների հիման վրա մշակված առարկայական ծրագրերին համապատասխան: Բրանք հաստատվում և շրջանավարտներին են տրամադրվում ամփոփիչ ատեստավորումից 3 ամիս առաջ:

Ամփոփիչ ատեստավորումը բաղկացած է հետևյալ 3 փուլերից.

Կործնական ունակությունների գնահատում, որն իրականացվում է համապատասխան թարժասարքերի վրա աշխատանքի արդյունքում (համաձայն յուրաքանչյուր ուսանողի կողմից պատահականորեն ընտրված տոմսում ընդգրկված հարցերի): Առաջիկայում նախատեսվում է այս փուլը կազմակերպել Օբյեկտիվ կառուցված կլինիկական քննության, կրնատ՝ ՕԿԿԶ (Objective Structured Clinical Examination, կրնատ՝ OSCE ձևաչափով), գռարկայական համակարգչային թեստավորում, նռարկայական բանավոր քննություն:

Ֆվյալ առարկայի ատեստավորման յուրաքանչյուր փուլի դրական արդյունքը ապահովում

Է հաջորդ փուլին ուսանողի մասնակցության իրավունքը: Յուրաքանչյուր առարկայի վերջնական գնահատականը ձևավորվում է երեք փուլերի դրական արդյունքների առկայության դեպքում: Ստոմատոլոգիական ֆակուլտետի «Ստոմատոլոգիա» մասնագիտության դեպքում յուրաքանչյուր առարկայի վերջնական գնահատականը (10 բալային համակարգով) ձևավորվում է ատեստավորման փուլերին հատկացված հետևյալ համամասնությամբ՝

գործնական ունակությունների գնահատում՝ 10 տոկոս,

առարկայական համակարգչային թեստավորում՝ 40 տոկոս,

առարկայական բանավոր քննություն՝ 50 տոկոս:

Ամփոփիչ ատեստավորման որևէ փուլում անբավարար գնահատական ստացած կամ քննության չներկայացած շրջանավարտին չի թույլատրվում մասնակցել տվյալ առարկայի քննության հաջորդ փուլերին: Ամփոփիչ ատեստավորման ընթացքում որևէ առարկայի ատեստավորման ցանկացած փուլում անբավարար գնահատական ստանալը կամ քննությանը չներկայանալը շրջանավարտին չի զրկում մյուս առարկաների քննությունները հանձնելու իրավունքից:

Ամփոփիչ ատեստավորման ժամանակ «անբավարար» գնահատական ստացած կամ չներկայացած շրջանավարտին թույլատրվում է համապատասխան առարկայի չհանձնված փուլերի վերահանձնում՝ հաջորդ ուսումնական տարվա ավարտին կամ հետագա տարիներին, համալսարանի կողմից սահմանած կարգով և ժամկետներում՝ տվյալ շրջանավարտի ավարտական ուսումնական տարում գործող ամփոփիչ ատեստավորման կանոնակարգին համապատասխան (*YSMU Summary Certification Regulation*):

Ամփոփիչ ատեստավորման բողոքարկում

Թեստային քննության արդյունքների բողոքարկումն իրականացվում է համակարգչային լսարանում, ուսումնական աշխատանքների գծով պրոռեկտորի ղեկավարությամբ՝ Էլեկտրոնային քննության բողոքարկման վերը շարադրված ընթացակարգով:

Բանավոր քննությունների բողոքարկման դեպքում բողոքարկման հանձնաժողովը, բողոքարկող շրջանավարտի ներկայությամբ դիտում է բանավոր քննության տեսաձայնագրությունը և քննարկում շրջանավարտի հետ: Բողոքարկման հանձնաժողովը բաց քվեարկությամբ, հանձնաժողովի անդամների ձայների մեծամասնությամբ ընդունում է հետևյալ որոշումներից մեկը՝

գնահատականը թողնել անփոփոխ,

գնահատականը բարձրացնել (*YSMU Summary Certification Regulation*):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմք ընդունելով միջազգային փորձը և միջազգային հավատարմագրման համար պահանջվող գնահատման չափանիշները՝ «Ստոմատոլոգիա» անընդհատ և ինտեգրացված կրթական ծրագրի գնահատման մեխանիզմները կարող են ենթարկվել որոշ փոփոխությունների ու բարելավման: Մեր դիտարկմամբ կարող են իրականացվել հնարավոր հետևյալ փոփոխությունները.

- ✓ Մեծ չափով ներառել ձևավորող գնահատման բաղադրիչներ, որոնք թույլ կտան ոչ միայն գնահատել ուսանողներին, այլև հետադարձ կապի սկզբունքով բացատրել նրանց սխալները՝ պատրաստելով ամփոփիչ գնահատմանը:
- ✓ Գործնական ունակությունների կատարողականությունը գնահատել OSCE քննության միջոցով:
- ✓ Լրամշակել ընթացիկ բանավոր քննությունների բողոքարկման գործընթացի իրականացման մեխանիզմը:

REFERENCE LIST

- Avetisyan L., Yessayan L., Heboyen A., Avetisyan A.** (2022) Dentistry education peculiarities and teaching methodology in COVID-19 pandemic. *Scientific Bulletin*, 1(43).
- Ahmed N., Aziz S., Jouhar R. et al.** (2024). Analysis of satisfaction levels and perceptions of clinical competency: a mixed method study on objective structured clinical examinations in undergraduate dental students. *BMC Med Educ*, 24, 673.
- Boud D.** (1990). Assessment and the promotion of academic values. *Studies in Higher Education*. 15(1).101–111. doi: 10.1080/03075079012331377621.
- Boursicot K. A., Roberts T. E., Pell G.** (2007). Using borderline methods to compare passing standards for OSCEs at graduation across three medical schools. *Med Educ*. 41, doi: 10.1111/j.1365-2923.2007. 02857. x.
- Cizek G. J., Bunch M. B.** (2007). Thousand Oaks. *A guide to establishing and evaluating performance standards for tests*.
- Hasan, A. and Jones, B.** (2024). Assessing the assessors: investigating the process of marking essays. *Frontiers in Oral Health*, 5. doi:<https://doi.org/10.3389/froh.2024.1272692>.
- Heboyen A.** (2022). Teaching peculiarities of facial examination and complete denture fabrication in dental education for students and clinical residents. *Scientific Bulletin*, 1(43).
- Jasmine R. Marcelin, Dawd S Siraj, Robert Victor, Shaila Kotadia, Yvonne A Maldonado** (2019). The Impact of Unconscious Bias in Healthcare: How to Recognize and Mitigate It, *The Journal of Infectious Diseases*, 220(2).

- James R.** (2002). *Assessing Learning in Australian Universities: Ideas, Strategies and Resources for Quality in Student Assessment Melbourne*. Canberra: Centre for the Study of Higher Education. Victoria, Australia: Australian Universities Teaching Committee.
- Karakhanyan S., Militosyan L., Topchyan R., Soghikyan K., Baykov A., Ayvazyan M., Khachatryan R., Gyulazyan V., Mazmanyany A.** (2017). A guideline for aligning academic programmes to the Armenian national qualifications framework, 85, 107.
- Kearney S.** (2013). Improving engagement: the use of “Authentic self-and peer-assessment for learning” to enhance the student learning experience. *Assessment & Evaluation in Higher Education*. 38(7), 875–891. doi: 10.1080/02602938.2012.751963.
- Mahzari M., AlNahedh T., Ahmed A.A., Rumyyan A.A., Shaban S. & Magzoub, M.E.** (2023). Practical Guide to Undergraduate Medical Curriculum Alignment and Mapping. *Advances in Medical Education and Practice*, 14, 1001–1012. doi:https://doi.org/10.2147/AMEP.S424815.
- Muradyan A.A., Avetisyan L.R., Baykov A.V., Avetisyan G.A., Baroyan K.M.** (2020). The process of aligning educational programs at Yerevan State Medical University after M. Heratsi. *Medicine, Science and Education*, No. 30, Yerevan, 23-29.
- Sadid-Zadeh R., D’Angelo E. H., Gambacorta J.** (2018). Comparing feedback from faculty interactions and virtual assessment software in the development of psychomotor skills in preclinical fixed prosthodontics. *Clinical and Experimental Dental Research*. 4(5), 189–195. doi: 10.1002/cre2.129.
- Saini R. S., Alarcón-Sánchez M. A. Ahmed N., Heboyan A.** (2024). Revitalizing Dental Diagnostics: A Bibliometric Analysis of the Rising Impact of 3D Imaging in Dentistry . *J Basic Clin Dent* (1), 1-18.
- Sarfaraz S., Surti A., Ali R. et al.** (2024). Faculty application and perceived effectiveness of cognitive psychology principles in medical education. A mixed method study. *BMC Med Educ* 24, 911
- Singh K., Terry J.** (2008). Fostering students’ self-assessment skills for sustainable learning. *Proceedings of the Sustainability in Higher Education: Direction for Change*. Edu-Com International Conference. Khon Kaen, Thailand.
- Schuwirth, L.W.T. and Van der Vleuten, C.P.M.** (2018). How to Design a Useful Test. *Understanding Medical Education*, 30(5), 275–289. doi:https://doi.org/10.1002/9781119373780.ch20.
- Schuwirth L. W. T., Van der Vleuten C. P. M.** (2011). Programmatic assessment: from assessment of learning to assessment for learning. *Medical Teacher*. 33(6), 478–485. doi: 10.3109/0142159x.2011.565828.

- Scielzo S. A., Abdelfattah K., Ryder H. F.** (2023). Is It All About the Form? Norm- vs Criterion-Referenced Ratings and Faculty Inter-Rater Reliability. *Ochsner J.* 23(3), 206-221. doi: 10.31486/toj.23.0014. PMID: 37711480; PMCID: PMC10498947.
- Shepard L. A.** (2000). The role of assessment in a learning culture. *Educational Researcher.* 29(7), 4–14. doi: 10.3102/0013189x029007004.
- Van der Vleuten C. P. M.** (1996). The assessment of professional competence: developments, research and practical implications. *Advances in Health Sciences Education.* 1(1). 41–67. doi: 10.1007/bf00596229.
- Van der Vleuten C. P. M., Schuwirth L. W. T., Driessen E. W., et al.** (2012). A model for programmatic assessment fit for purpose. *Medical Teacher.* 34(3), 205–214. doi: 10.3109/0142159x.2012.652239.
- Xia P., Lopes A. M., Restivo M. T.** (2013). Virtual reality and haptics for dental surgery: a personal review. *The Visual Computer.* 29(5), 433–447. doi: 10.1007/s00371-012-0748-2.
- YSMU Regulations on the Organization of Higher Education**
<https://ysmu.am/v2/wpcontent/uploads-/2023/04/%D4%B2%D5%A1%D6%80%D5%B1%D6%80%D5%A1%D5%A3%D5%B8%D6%82%D5%B5%D5%B6-%D5%AF%D6%80%D5%A9.-%D5%AF%D5%A1%D5%A6%D5%B4%D5%A1%D5%AF%D5%A5%D6%80%D5%BA.pdf>
- YSMU Oral Exams Procedure** (2012). <https://ysmu.am/v2/wp-content/uploads/2023/04/b6fc5c38.pdf>

РЕЗЮМЕ

МОДЕРНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ ОЦЕНИВАНИЯ НА СТОМАТОЛОГИЧЕСКОМ ФАКУЛЬТЕТЕ ЕГМУ

**ЛАРИСА АВETИСЯН, АРТАК ГЕБОЯН, ЛАЗАРЬ ЕСАЯН, МАРИНА МАРКАРЯН,
АРАМ БАЙКОВ, АННА АВETИСЯН, ЛУСИНЕ ШАРИМАНЯН**

Международная аккредитация является мощным стимулом для совершенствования образовательных программ учебных заведений. Цель данной статьи – представить основные методы оценки студентов, обучающихся стоматологии, а также возможные изменения в экзаменационной системе в преддверии аккредитации непрерывной и интегрированной образовательной программы «Стоматология» Ереванского государственного медицинского университета (ЕГМУ) с приведением ее в соответствие с международными стандартами. В статье рассматриваются основные принципы оценки

студентов-стоматологов, акцентируется внимание на таких важных аспектах, как установление проходного порога, бессознательной предвзятости, возможных апелляциях и аудите. Представлены методы формирующего и итогового оценивания. Основываясь на международном опыте и критериях оценки, необходимых для международной аккредитации, механизмы оценки в образовательной программе «Стоматология» ЕГМУ должны быть значительно усовершенствованы.

Ключевые слова: образовательная программа, «Стоматология», международная аккредитация, формирующее оценивание, суммативное оценивание, апелляция, OSCE, аудит.

ABSTRACT

MODERNIZATION OF THE ASSESSMENT SYSTEM AT THE YSMU FACULTY OF STOMATOLOGY

LARISA AVETISYAN, ARTAK HEBOYAN, LAZAR YESSAYAN, MARINA MARKARYAN, ARAM BAYKOV, ANNA AVETISYAN, LUSINE SHARIMANYAN

International accreditation serves as a powerful catalyst for improving educational programs in academic institutions. The purpose of this article is to present the primary assessment methods for students pursuing dental education and to outline potential changes in examination procedures within the YSMU Continuous and Integrated “Stomatology” Educational Program in preparation for accreditation, aligning them with international standards. The article discusses the fundamental principles of student assessment in dental education, highlighting key aspects such as the determination of passing thresholds, unconscious bias, potential disputes, and auditing. It presents both formative and summative assessment methods. Based on international experience and the evaluation criteria required for international accreditation, the assessment mechanisms of the YSMU Continuous and Integrated “Stomatology” Educational Program should undergo significant improvements.

Key words: educational program, "Stomatology", international accreditation, formative assessment, summative assessment, appeal, OSCE, assessment audit.

Հոդվածը ստացվել է 26.03.2025

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 02.04.2025

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 05.05.2025

ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

ПРАКТИКО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ПРОЦЕССУ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ДЛЯ УЧРЕЖДЕНИЙ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

ЕЛЕНА РУБЛЕВСКАЯ

Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка, Минск,
Республика Беларусь

E-mail: strecha.elena@mail.ru

ЕЛЕНА ГОРБАТОВА

Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка, Минск,
Республика Беларусь

E-mail: gorbilen@yandex.ru

DOI: [10.24234/scientific.v1i48.199](https://doi.org/10.24234/scientific.v1i48.199)

АННОТАЦИЯ

В настоящее время практико-ориентированное обучение развивается в соответствии с потребностями государства и общества, так как современный рынок труда нуждается в специалистах, способных к активной профессиональной деятельности с первых дней работы и умеющих оперативно реагировать на постоянно изменяющиеся условия. Социальная и практическая значимость практико-ориентированной подготовки будущих специалистов в учреждениях высшего образования обусловила интерес к данной проблеме.

Анализ литературы показал, что авторами разрабатывались разные аспекты проблемы реализации практико-ориентированного подхода в учреждениях высшего образования. Однако вопрос о возможностях реализации практико-ориентированного подхода к подготовке будущих педагогов детского сада в процессе взаимодействия университета и учреждения дошкольного образования относится к числу наименее разработанных.

Целью статьи является обсуждение результатов исследования, направленного на определение возможностей использования филиала кафедры на базе детского сада в практико-ориентированной подготовке специалистов на уровне высшего образования.

Методы исследования, такие как анализ государственных документов, педагогической литературы, педагогический эксперимент, позволили определить и апробировать

направления и формы организации работы филиала кафедры методик дошкольного образования.

В результате исследования были разработаны и апробированы направления работы филиала кафедры методик дошкольного образования по реализации практико-ориентированной подготовки специалистов для учреждений дошкольного образования; определены и реализованы формы организации работы по совершенствованию профессионализма, личностного роста профессорско-преподавательского состава кафедры университета и педагогического коллектива учреждения дошкольного образования; организован мониторинг требований к профессиональным компетенциям специалистов в области дошкольного образования.

***Ключевые слова:** практико-ориентированный подход, подготовка специалистов для дошкольного образования, университет, филиал кафедры, учреждение дошкольного образования.*

ВВЕДЕНИЕ

Повышение качества высшего педагогического образования, обеспечение его практико-ориентированности актуализируют задачу расширения взаимодействия с организациями-заказчиками кадров. На необходимость интеграции учреждений высшего образования с организациями-заказчиками акцентируется внимание рядом официальных документов:

– Государственная программа «Образование и молодежная политика» на 2021 – 2025 годы». В главе 10 «Подпрограмма 5 «Высшее образование» перед учреждениями высшего образования поставлены задачи: обновление содержания образовательных программ высшего образования с учетом мирового опыта, достижение баланса фундаментальности и практической направленности образовательных программ; интеграция учреждений высшего образования с организациями-заказчиками кадров, научными организациями и бизнес-сообществом в рамках реализации проекта «Университет 3.0»;

– «Концептуальные подходы к развитию системы образования Республики Беларусь до 2020 года и на перспективу до 2030 года». В документе подчеркивается, что в системе высшего образования необходимо повышать качество и эффективность подготовки специалистов посредством углубления взаимодействия с организациями-заказчиками кадров. Одним из механизмов, обеспечивающих практико-ориентированный подход к подготовке кадров, является создание в университетах филиалов кафедр на базе учреждений, организаций, предприятий.

МЕТОДОЛОГИЯ

Анализ педагогической литературы показал, что исследователями разрабатывались разные аспекты проблемы реализации практико-ориентированного подхода в процессе подготовки будущих специалистов в учреждениях высшего образования:

- особенности практико-ориентированного обучения в вузе (Акулич Е.М., Бондарчук Д.А., 2021; Асташова Е.А. Погребцова Е.А., 2017; Буткевич В.Г., Дубаневич Д.Т., Куландин А.С., 2020; Гопиенко О.Е., 2022; Кадес И.Р., Мубараков А.М., 2021 et al.);

- использование разных методов, обеспечивающих практико-ориентированное обучение (Егорова Е.Н., 2018; Ваганова О.И., Булаева М.Н., Шагалова О.Г., 2019; Вяткина И.В., Вьюгина С.В., 2018; Егорова Е.Н., Бахметова Ю.Н., 2018; Кудрявцева И.В., 2017 et al.);

- особенности взаимодействия организаций-партнеров в процессе практико-ориентированного обучения студентов (Акамова Н.В., 2020; Железко Б.А., Синявская О.А., Мироненко В.А., 2015 et al.).

На данный момент в педагогической науке вопрос о возможностях реализации практико-ориентированного подхода к подготовке студентов в процессе взаимодействия университета и учреждения дошкольного образования относится к числу наименее разработанных.

Целью нашего исследования стало определение направлений и форм организации работы филиала кафедры методик дошкольного образования, обеспечивающих практико-ориентированную подготовку специалистов на уровне высшего образования.

Задачи исследования:

1. Организовать мониторинг требований к профессиональным компетенциям специалистов в области дошкольного образования.
2. Разработать направления работы филиала кафедры методик дошкольного образования по реализации практико-ориентированной подготовки специалистов для учреждений дошкольного образования.
3. Определить формы работы по совершенствованию профессионализма, личностного роста профессорско-преподавательского состава кафедры университета и педагогического коллектива учреждения дошкольного образования.

Филиал кафедры методик дошкольного образования был создан на базе государственного учреждения образования «Детский сад № 138 г. Минска» в 2021 году. В состав филиала кафедры входят как преподаватели кафедры методик дошкольного образования, так и ведущие специалисты данного учреждения дошкольного образования.

В процессе решения первой задачи для организации мониторинга требований к профессиональным компетенциям будущих специалистов в области дошкольного образования привлекались педагогические работники детского сада, на базе которого функционирует филиал кафедры. Перед ними ставились такие задачи, как:

- проанализировать учебные программы по всем учебным дисциплинам кафедры и программы практик, оценить соответствие целей, задач и содержания учебных программ современным требованиям к подготовке будущих специалистов;

- оценить уровень подготовки выпускников факультета дошкольного образования с точки зрения организаций-заказчиков кадров. Данная задача решается в процессе работы государственной экзаменационной комиссии (ГЭК) на выпускных экзаменах на факультете. В качестве членов или председателя ГЭК приглашаются педагогические работники учреждений дошкольного образования.

В процессе решения второй задачи исследования нами были разработаны и апробированы следующие направления работы филиала кафедры методик дошкольного образования по реализации практико-ориентированной подготовки специалистов для учреждений дошкольного образования:

1 направление – обеспечение взаимодействия студентов с профессиональной средой. На базе филиала кафедры осуществляется организация и проведение:

- лабораторных занятий, в рамках которых студенты анализируют опыт работы учреждения дошкольного образования, выполняют практико-ориентированные задания;

- учебных конференций по учебным дисциплинам кафедры. В процессе подготовки к данным мероприятиям студенты изучают литературу по обозначенной проблеме, анализируют подходы к осуществлению образовательной работы с детьми дошкольного возраста, разрабатывают мультимедийные презентации, позволяющие четко структурировать учебный материал, а также продемонстрировать наглядность. Тщательная подготовка студентов стимулируется участием педагогических работников учреждения дошкольного образования, которые проявляют интерес к представляемой студентами информации, задают вопросы и предлагают новые аспекты для рассмотрения вопросов;

- олимпиады по методикам дошкольного образования, в процессе которой студенты выполняют задания, уровень выполнения которых оценивается педагогическими работниками учреждения дошкольного образования.

2 направление - закрепление студентами на практике знаний, умений и навыков, полученных в ходе образовательного процесса на факультете. На базе филиала кафедры организуется проведение всех видов учебных и производственных практик, руководителями которых являются педагогические работники детского сада.

3 направление - координация учебной работы студентов при подготовке ими курсовых работ, дипломных работ, магистерских диссертаций, основанных на практическом опыте. Реализация работы в данном направлении предполагает, что филиал кафедры является:

во-первых, заказчиком на выполнение тем исследовательских работ студентов. Ежегодно детским садом оформляются заявки на выполнение тем дипломных работ, магистерских диссертаций. Традиционно количество тем, выполняемых по заявкам организаций-заказчиков кадров составляет 1/3 от общего числа утверждаемых тем;

во-вторых, базой проведения исследовательской работы, которая проводится студентами в процессе выполнения курсовых, дипломных работ и магистерских диссертаций;

в-третьих, базой апробации результатов исследований по темам магистерских и кандидатских диссертаций, проводимых магистрантами и аспирантами кафедры методик дошкольного образования в других учреждениях дошкольного образования. Для этого на базе филиала кафедры была организована работа «Педагогической студии». Заседания студии проводятся на постоянной основе в течение всего учебного года. В процессе интерактивного взаимодействия с педагогическими работниками филиала магистранты и аспиранты представляют результаты своих исследований по актуальным проблемам современного дошкольного образования, обмениваются мнениями с педагогами-практиками, уточняют возможности широкого распространения данного педагогического опыта. Например, в процессе заседания педагогической студии на тему «Возможности реализации идей образования в интересах устойчивого развития в учреждении дошкольного образования», которое провела магистрант Карпученко И.П. (научный руководитель – доцент Е.А. Рублевская) слушатели смогли ознакомиться с понятиями «устойчивое развитие», «Цели устойчивого развития»; рассмотреть, как в содержании учебной программы дошкольного образования нашли отражение Цели устойчивого развития; определить, что детский сад является уникальным в своем роде учреждением для реализации стратегии образования для устойчивого развития на практике. Заседание студии на тему «Развитие творческих способностей детей дошкольного возраста в дизайн-деятельности» провела магистрант Перевезенцева Д.В. (научный руководитель – доцент Е. В. Горбатова). В процессе встречи с воспитателями старших групп была показана значимость включения воспитанников в дизайн-деятельность, обозначены условия успешного развития ребенка в этом виде продуктивной деятельности, уточнены методы и приемы, используемые в процессе организации дизайн-деятельности, продемонстрированы методические наработки из собственного педагогического опыта, используемые в

образовательной работе с детьми старшего дошкольного возраста. Заседание педагогической студии на тему «Развивающая предметно-пространственная среда как условие математического развития детей старшего дошкольного возраста» (провела магистрант Короткова Я.Э. (научный руководитель – доцент Т.М. Соценко) позволило показать важность правильной организации предметно-пространственной среды в учреждении дошкольного образования для развития воспитанника. Магистрант предложила педагогическим работникам заполнить листы самооценки развивающей предметно-пространственной среды с целью выделения положительных и отрицательных аспектов в ее организации. После заполнения анкет совместно были определены варианты решения проблемных моментов. Также воспитатели создавали 3D модель группового пространства, с максимально идеальной, с их точки зрения, развивающей предметно-пространственной средой для старшей возрастной группы.

Аспирант А.В. Мленик (научный руководитель – доцент Е.А. Рублевская) провела заседание педагогической студии на тему «Методика формирования экодружественного поведения у детей старшего дошкольного возраста» и познакомила педагогических работников с понятием «экодружественное поведение», методикой его формирования у детей старшего дошкольного возраста. После представления материала состоялось обсуждение актуальных форм и методов формирования экодружественного поведения у детей старшего дошкольного возраста, которые были представлены в методике.

Воспитатели филиала кафедры, принимающие участие в заседаниях педагогической студии, оценивали практико-ориентированную направленность представленных результатов исследований.

В процессе решения третьей задачи, направленной на определение форм организации работы по совершенствованию профессионального мастерства профессорско-преподавательского состава кафедры университета и педагогического коллектива учреждения дошкольного образования, мы пришли к выводу, что наиболее эффективными формами являются следующие:

- консультация для педагогических работников учреждения дошкольного образования. Например, старшим преподавателем Л.Б. Богданович и студенткой-дипломницей Н.П. Изофатовой была проведена консультация на тему «Развитие связной речи и коммуникативных умений в процессе создания информационно-компьютерной среды» для воспитателей дошкольного образования. В процессе консультации слушателей познакомили с новыми компьютерными программами, которые рассчитаны на целевое развитие и закрепление отдельных речевых компонентов: расширение лексического запаса, формирование грамматического строя речи, развитие связной речи. Была обоснована

целесообразность включения в процесс обучения связной речи детей старшего дошкольного возраста Scratch-программирования. Данная визуальная событийно-ориентированная среда программирования предполагает коллективное создание мультфильмов, использование различных способов коммуникации со сверстниками и воспитателем в процессе этой деятельности. Наиболее активную речевую практику воспитанники получают в процессе организации высказываний за персонажей, выстраивания диалогов игровых персонажей. Присутствующие на консультации воспитатели дошкольного образования высказали мнение, что сегодня информационные средства обучения можно считать тем новым способом передачи знаний, которые соответствуют качественно новому содержанию обучения и развития ребенка, в том числе развитию его связной речи. Магистрант Е.В. Катичева, участник студенческой научно-исследовательской лаборатории «Зеленая планета» (научный руководитель – доцент Е.А. Рублевская) провела консультацию для педагогических работников на тему «Использование метода проектов как средства экологического воспитания детей дошкольного возраста: ознакомление с космосом». В процессе проведения консультации Е.В. Катичева раскрыла сущность метода проектов, этапы реализации проекта, современные подходы к использованию метода проектов в организации деятельности детей дошкольного возраста; описала ход проведения педагогического эксперимента, который заключался в использовании метода проектов как средства формирования представлений о космосе у детей старшего дошкольного возраста; привела примеры из опыта реализации ею информационно-исследовательского проекта «Путешествие в космос», который был разработан в рамках подготовки магистерской диссертации; ответила на вопросы педагогических работников. Проведенная консультация позволила педагогическим работникам углубить теоретические знания о методе проектов, специфике его использования в процессе экологического воспитания детей дошкольного возраста;

- семинары для педагогических работников учреждения дошкольного образования. Например, доцент Д.Н. Дубинина провела семинар по теме «Краеведение в учреждении дошкольного образования». В теоретической части семинара было отмечено, что краеведческое образование – это неотъемлемая часть педагогического процесса современного учреждения дошкольного образования. Краеведение включает совокупность знаний об истории, экономике, природе, быте, культуре края. Это наследство, оставленное нам предками, которое нужно беречь, развивая и распространяя среди потомков. В практической части Д.Н. Дубинина привела примеры организованной образовательной деятельности по краеведению с детьми старшего дошкольного возраста, ориентируясь на

содержание учебного пособия «Мая родная старонка» (авторы Н.С. Старжинская, Д.Н. Дубинина);

- семинары-практикумы для педагогических работников учреждения дошкольного образования. Например, на постоянной основе доцент Е.В. Горбатова совместно с заместителем заведующего по основной деятельности ГУО «Детский сад № 138 г. Минска» проводит семинар-практикум для заместителей заведующих по основной деятельности учреждений дошкольного образования Фрунзенского района г. Минска. В процессе проведения семинара-практикума рассматривались аспекты развития изобразительного творчества детей дошкольного возраста, важность освоения детьми дошкольного возраста художественных техник, использования изобразительных и дополнительных материалов с целью стимулирования творческой активности воспитанников. В практической части семинара-практикума педагогические работники осваивают разные художественные техники, применяют нетрадиционные способы создания образов;

- мастер-класс. Данная форма предполагает демонстрацию преподавателями факультета, разработанных ими авторских методик дошкольного образования. Например, старший преподаватель кафедры методик дошкольного образования, член союза мастеров народного творчества Республики Беларусь и автор конспектов цикла занятий на тему «Золото соломки» Е.Л. Папковская провела мастер-класс на тему «Обучение соломоплетению детей дошкольного возраста», рассказала об особенностях соломоплетения, технике и материалах для работы мастера, экспериментальной программе по обучению детей дошкольного возраста соломоплетению. У участников мастер-класса была возможность освоить разные техники плетения изделий из соломы, выполнить спиральную, прямую, плоскую и объемную плетенки. Старший преподаватель кафедры Е.Н. Цубер совместно со студентами познакомила педагогов с методикой обучения детей кукловодению и озвучению персонажей с учетом специфики театра народного белорусского батлеечного типа, оформлением спектакля (свет, музыка, декорации). Во время мастер-класса была показана авторская пьеса «Царь Ирод» для педагогических работников, воспитанников и их родителей. Старший преподаватель Е.Е. Калошкина – автор методики обучения детей дошкольного возраста ручному ткачеству, на мастер-классе рассказала об особенностях этого вида декоративно-прикладного искусства, технике и материалах для изготовления изделий, истории возникновения и развития ткачества на территории Беларуси. Участники мастер-класса проявили большой интерес к процессу этой декоративной деятельности и смогли освоить плетение поясов разными способами;

- реализация инновационных, экспериментальных и социально-значимых проектов. Например, на базе филиала кафедры реализовывался экспериментальный проект на тему

«Апробация дидактических материалов, направленных на логико-математическое развитие воспитанников старшего дошкольного возраста (от 5 до 7 лет)» (научный руководитель проекта – доцент М.С. Мельникова). В рамках проекта впервые были апробированы дидактические материалы (настольные логические игры, упражнения, образовательные ситуации) разработанные с учетом особенностей развития логического мышления воспитанников старшего дошкольного возраста и способствующие освоению элементарных математических представлений. В настоящее время на базе филиала кафедры реализуется экспериментальный проект на тему «Апробация методического обеспечения по выявлению и развитию одаренности воспитанников», который позволит апробировать диагностический инструментарий по выявлению психомоторной, социальной, изобразительной, музыкальной и технической одаренности воспитанников, а также определить эффективность разработанных индивидуальных учебных планов и индивидуальных учебных программ для воспитанников с особыми индивидуальными образовательными потребностями;

- выставки. Например, организованная выставка творческих работ студентов дневной и заочной форм получения образования, позволила продемонстрировать сформированность у будущих педагогов умений выполнять работы с использованием разных материалов и техник (живопись, алмазная живопись, художественная роспись, текстильная игрушка, оригами и др.). Тематика представленных в экспозиции работ определялась авторскими идеями студентов, отображала в том числе и особенности декоративно-прикладного искусства Беларуси. В работах были видны оригинальные замыслы и любовь авторов к своим произведениям, желание поделиться творческими идеями. Так же проводились выставки дидактических пособий: настольно-печатных игр и лэпбуков, разработанных и оформленных студентами. Все представленные на выставках работы традиционно передаются филиалу кафедры для использования воспитателями дошкольного образования в образовательной работе с воспитанниками или для оформления холлов, коридоров и других помещений детского сада;

- совместные педсоветы и заседания кафедры. Например, совместное заседание кафедры и филиала кафедры «Двигательные способности и психомоторная одаренность детей дошкольного возраста», на котором с докладом выступила профессор В.Н. Шебеко. Она определила значимость решения задач развития двигательных способностей и психомоторной одаренности детей дошкольного возраста в соответствии с социальным запросом на одаренную и талантливую личность, дала трактовку обозначенных понятий, уточнила компоненты двигательных способностей и психомоторной одаренности, привела примеры некоторых диагностических методик, позволяющих определить уровень

двигательных способностей и психомоторной одаренности воспитанников. В процессе дискуссии преподавателей кафедры и педагогических работников филиала были обсуждены вопросы, связанные с организацией образовательной работы с одаренными детьми, подготовкой студентов к работе с воспитанниками с признаками психомоторной одаренности. На совместном заседании кафедры и филиала на тему «Влияние образовательной среды на психологическое благополучие детей старшего дошкольного возраста» были рассмотрены актуальные проблемы психологического благополучия детей старшего дошкольного возраста в контексте средовой детерминации и инновационных подходов к организации взаимодействия с филиалом кафедры. С докладом выступила доцент А.В. Елупахина, которая рассказала о реализации исследования психологического благополучия детей старшего дошкольного возраста, уточнила показатели проявления психологического благополучия воспитанников в образовательной среде учреждения дошкольного образования и типологии детского благополучия. Также были представлены результаты разработки и апробации программы оптимизации образовательной среды учреждения дошкольного образования;

- вебинары. Например, доцентом Е.В. Горбатовой был проведен научно-методический вебинар для педагогических работников филиала и детского сада «Рыым» (г. Маарду, Эстонская Республика) на тему «Формирование выразительного образа в изобразительной деятельности детей дошкольного возраста». В рамках вебинара была раскрыта сущность выразительности - главного признака художественного образа, показателя творчества, характеризующего качество продукции изобразительной деятельности воспитанников, представлена характеристика средств художественной выразительности образов (цвета, линии, ритма, композиции, динамики и т.д.), на конкретных примерах работ детей была показана возможность использования художественных средств для передачи эмоционального состояния, характера образа, своего отношения к нему, совместно с педагогическими работниками были определены возможные методические ошибки, которые затрудняют освоение детьми средств создания выразительных образов и возможные меры по их устранению. Е.В. Горбатова раскрыла наиболее важные условия успешного развития выразительности образов, которые включают необходимость вариативности видов художественной деятельности, материалов, техник, используемых при создании изображения, разных форм работы с воспитанниками, учета индивидуальных способностей и возможностей детей, обозначила приоритетное направление в работе по формированию выразительного образа детей дошкольного возраста - развитие самостоятельности, интереса к творчеству, процессу овладения средствами и способами создания художественных образов;

- конференции, круглые столы. Например, представители филиала кафедры (заведующий О.С. Ярмошук и заместитель заведующего Л.В. Кубарская) в рамках работы секции международной научно-практической конференции «Дошкольное образование: стратегии развития в современных условиях» выступили с докладом «Использование метода проектов в процессе организации патриотического воспитания детей дошкольного возраста в учреждении дошкольного образования». В выступлении была определена значимость патриотического воспитания детей дошкольного возраста на современном этапе, дана характеристика основным направлениям и формам методической работы с воспитанниками, педагогическими работниками, родителями воспитанников. Особое внимание было уделено результатам проводимого тематического проекта «Маленькие граждане большой страны», участниками которого являются педагогические работники, воспитанники, родители воспитанников. Была представлена модель адаптивной образовательной среды ГУО «Детский сад № 138 г. Минска», подробно изложены методы, используемые на каждом этапе проекта;

- интерактивные досуговые программы. Например, интерактивная информационно-развлекательная программа «Победа нашего народа в Великой Отечественной войне», которая была проведена старшим преподавателем И.М. Ивановской совместно со студентами факультета в филиале кафедры. Студенты организовали настоящее военное представление, в котором смогли принять активное участие воспитанники. В программу входили игры «Защитники отечества», «Аллея - Эхо памяти», «Марш военной техники», «Проводник через болото», «Танковый биатлон», танцевальная композиция «Катюша». Спортивный праздник «Беларусиада» - проект, направленный на популяризацию белорусских народных игр. Сценарий праздника разрабатывают студенты, которые проходят практику на базе филиала кафедры. Воспитанники принимают в нем участие вместе со студентами-практикантами и родителями. Команды на каждом этапе конкурсной программы сражаются самоотверженно, с желанием победить. Все участники получают отличный заряд бодрости, положительные эмоции и замечательные призы;

- совместная подготовка статей научного и практического характера по результатам совместной научно-исследовательской работы преподавателей факультета и педагогических работников учреждения дошкольного образования. Например, за последние два года были опубликованы статьи на такие темы, как: «Использование информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе учреждения дошкольного образования»; «Организация развивающей предметно-пространственной среды как условие обеспечения качества образовательного процесса в учреждении дошкольного образования»; «Использование возможностей национального искусства в

процессе патриотического воспитания детей дошкольного возраста»; «Формирование безопасности жизнедеятельности у воспитанников старшего дошкольного возраста в условиях межведомственного взаимодействия посредством программируемого мини-робота «Bee-bot» и др.

ВЫВОДЫ

Таким образом, опыт организации и функционирования филиала кафедры методик дошкольного образования БГПУ показал, что такое взаимодействие кафедры университета с учреждением дошкольного образования способствует актуализации содержания подготовки будущих специалистов, адаптации студентов к условиям реальной профессиональной деятельности, привлечению высококвалифицированных специалистов учреждений дошкольного образования к проведению занятий, оказанию помощи факультету в организации учебных и производственных практик, проведению на базе филиала кафедры научных исследований студентов, магистрантов, аспирантов и преподавателей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- Акамова Н. В.** (2020). *Особенности взаимодействия организаций-партнеров фирмы “IC” и вузов в области практико-ориентированного обучения. Новые информационные технологии в образовании.*
https://www.elibrary.ru/download/elibrary_41807372_14560372.pdf
- Акулич Е. М., Бондарчук Д. А.** (2021). Особенности практико-ориентированного обучения в Вузе. *Педагогика В Теории И На Практике: Актуальные Вопросы И Современные Аспекты*, 163–166. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_45618172_21624581.pdf (21.12. 2024).
- Асташова Е. А. Погребцова Е. А.** (2017). Практико-ориентированное обучение при подготовке менеджеров. *Электронный Научно-методический Журнал Омского ГАУ*, 3, 1–3. <https://cyberleninka.ru/article/n/praktikoorientirovannoe-obuchenie-pri-podgotovke-menedzherov/viewer> (21.12. 2024).
- Буткевич В. Г., Дубаневич Д. Т., Куландин А. С.** (2020). *Практико-ориентированная подготовка специалистов в техническом университете.* Могилев: МГУП. <https://elibrary.ru/item.asp?edn=cqlriv> (21.12. 2024).
- Ваганова О. И., Булаева М. Н., Шагалова О. Г.** (2019). Методы и технологии образования в условиях практико-ориентированного обучения. *Азимут Научных Исследований:*

Педагогика *И* *Психология*, 1(26), 289–292.
https://www.elibrary.ru/download/elibrary_37130054_51648843.pdf

Вяткина И. В., Вьюгина С. В. (2018). Возможности использования инновационных технологий в учебном процессе университета. *Труды Международного Симпозиума Надежность И Качество*, 1, 274–288.
https://www.elibrary.ru/download/elibrary_35655808_91338326.pdf

Гопиенко О. Е. (2022). Повышение уровня образования – важный фактор успешности общества. *Raising the Level of Education Is an Important Factor in the Success of Society*, 1, 3–8. <https://elib.bsu.by/handle/123456789/279023>

Егорова Е. Н., Бахметова Ю. Н. (2018). Метод проектов как составляющая практикоориентированного обучения в ВУЗЕ. *Евразийское Научное Объединение*, 3(39), 165–167. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_35124366_78969094.pdf

Кадес И. Р., Мубараков А. М. (2021). Практико-ориентированное обучение. *Труды Международного Симпозиума Надежность И Качество*, 2, 348–349.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=47610463>.

Образование и молодежная политика. (2021). Постановление Совета Министров Республики Беларусь От 29 Января 2021, № 57. Retrieved December 21, 2024, from <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=C22100057> (21.12. 2024).

Об утверждении Концептуальных подходов к развитию системы образования Республики Беларусь до 2020 года и на перспективу до 2030 года. (2017). Приказ Министра Образования Республики Беларусь От 29 Ноября 2017, №742. Retrieved December 21, 2024, from <https://etalonline.by/document/?regnum=u617e2847>

Роль филиалов кафедр университетов в интеграции образования, науки, производства. (2015). Минск, Колорград. <https://www.polessu.by/sites/default/files/files/10-bibl/04/05-rol.pdf>

REFERENCE LIST

Akamova N. V. (2020). Osobennosti vzaimodejstviya organizacij-partnerov firmy “1S” i vuzov v oblasti praktiko-orientirovannogo obucheniya (*Peculiarities of interaction between partner organizations of the 1C company and universities in the field of practice-oriented training*). *Novye informacionnye tekhnologii v obrazovanii*.
https://www.elibrary.ru/download/elibrary_41807372_14560372.pdf

Akulich E. M., Bondarchuk D. A. (2021). Osobennosti praktiko-orientirovannogo obucheniya v Vuze (*Features of practice-oriented education at the University*). *Pedagogika V Teorii I Na*

- Praktike: Aktual'nye Voprosy I Sovremennye Aspekty, 163–166.
https://www.elibrary.ru/download/elibrary_45618172_21624581.pdf (21.12. 2024).
- Astashova E. A. Pogrebkova E. A.** (2017). Praktiko-orientirovannoe obuchenie pri podgotovke menedzherov (*Practice-oriented training in the preparation of managers*). Elektronnyj Nauchno-metodicheskij ZHurnal Omskogo GAU, 3, 1–3.
<https://cyberleninka.ru/article/n/praktikoorientirovannoe-obuchenie-pri-podgotovke-menedzherov/viewer> (21.12. 2024).
- Butkevich V. G., Dubanevich D. T., Kulandin A. S.** (2020). Praktiko-orientirovannaya podgotovka specialistov v tekhnicheskoy universitete (*Practice-oriented training of specialists at a technical university*). Mogilev: MGUP.
<https://elibrary.ru/item.asp?edn=cqlriv> (21.12. 2024).
- Vaganova O. I., Bulaeva M. N., SHagalova O. G.** (2019). Metody i tekhnologii obrazovaniya v usloviyakh praktiko-orientirovannogo obucheniya (*Methods and technologies of education in the context of practice-oriented learning*). Azimut Nauchnyh Issledovaniy: Pedagogika I Psihologiya, 1(26), 289–292.
https://www.elibrary.ru/download/elibrary_37130054_51648843.pdf
- Vyatkina I. V., V'yugina S. V.** (2018). Vozmozhnosti ispol'zovaniya innovacionnykh tekhnologiy v uchebnom processe universiteta (*Possibilities of using innovative technologies in the educational process of the university*). Trudy Mezhdunarodnogo Simpoziuma Nadezhnost' I Kachestvo, 1, 274–288.
https://www.elibrary.ru/download/elibrary_35655808_91338326.pdf
- Gopienko O. E.** (2022). Povyshenie urovnya obrazovaniya – vazhnyj faktor uspekhov obshchestva (*Improving the level of education is an important factor in the success of society*). Raising the Level of Education Is an Important Factor in the Success of Society, 1, 3–8. <https://elib.bsu.by/handle/123456789/279023>
- Egorova E. N., Bahmetova YU. N.** (2018). Metod proektov kak sostavlyayushchaya praktikoorientirovannogo obucheniya v VUZE (*Project Method as a Component of Practice-Oriented Learning in a University*). Evrazijskoe Nauchnoe Ob"edinenie, 3(39), 165–167. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_35124366_78969094.pdf
- Kades I. R., Mubarakov A. M.** (2021). Praktiko-orientirovannoe obuchenie (*Practice-oriented learning*). Trudy Mezhdunarodnogo Simpoziuma Nadezhnost' I Kachestvo, 2, 348–349.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=47610463>.
- Obrazovanie i molodezhnaya politika (Education and youth policy).** (2021). Postanovlenie Soveta Ministrov Respubliki Belarus' Ot 29 Yanvarya 2021, № 57. Retrieved December 21, 2024, from <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=C22100057> (21.12. 2024).

Ob utverzhdenii Konceptual'nyh podhodov k razvitiyu sistemy obrazovaniya Respubliki Belarus' (*On approval of the Conceptual approaches to the development of the education system of the Republic of Belarus*). do 2020 goda i na perspektivu do 2030 goda. (2017). Prikaz Ministra Obrazovaniya Respubliki Belarus' Ot 29 Noyabrya 2017, №742. Retrieved December 21, 2024, from <https://etalonline.by/document/?regnum=u617e2847>

Rol' filialov kafedr universitetov v integracii obrazovaniya, nauki, proizvodstva (*The role of university department branches in the integration of education, science, and production*). (2015). Minsk, Kolorgrad. <https://www.polessu.by/sites/default/files/files/10-bibl/04/05-rol.pdf>

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԳՈՐԾԱ-ԿՈՂՄՆՈՐՈՇԻՉ ՄՈՏԵՑՈՒՄԸ ՆԱԽԱԴԴՐՈՑԱԿԱՆ ՈւՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ ԵԼԵՆԱ ՌՈՒԲԼԵՎՍԿԱՅԱ, ԵԼԵՆԱ ԳՈՐԲԱՏՈՎԱ

Ներկայումս պրակտիկայի վրա հիմնված ուսուցումը զարգանում է պետության և հասարակության կարիքներին համապատասխան, քանի որ ժամանակակից աշխատաշուկան պահանջում է այնպիսի մասնագետներ, ովքեր ունակ են ակտիվ մասնագիտական գործունեություն ծավալել աշխատանքի առաջին իսկ օրերից և արագ արձագանքել անընդհատ փոփոխվող պայմաններին: Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ապագա մասնագետների՝ պրակտիկայի վրա հիմնված պատրաստման սոցիալական և գործնական նշանակությունը բարձրացնում է սույն խնդրի նկատմամբ հետաքրքրությունը: Գրականության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տարբեր հետազոտողներ անդրադարձել են բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում պրակտիկային առնչվող տարբեր խնդիրներին: Այնուամենայնիվ, բուհի և նախադպրոցական ուսումնական հաստատության փոխգործակցության գործընթացում ապագա մանկավարժական աշխատողի՝ պրակտիկայի հիման վրա պատրաստման գործընթացն ամենաքիչ ուսումնասիրված հարցերից է: Հոդվածի նպատակն է բարձրագույն կրթության շրջանակներում քննարկել և վերլուծել հետազոտության արդյունքները՝ միտվա պրակտիկայի հենքի վրա մասնագետների պատրաստման գործընթացում մանկապարտեզի բազայի վրա գործող ամբիոնի մասնաճյուղի հնարավորությունների հստակեցմանը: Հետազոտության մեթոդները՝ պետական փաստաթղթերի և մանկավարժական գրականության վերլուծությունը, մանկավարժական փորձարարությունը, հնարավորություն տվեցին բացահայտել և փորձարկել նախադպրոցական կրթության մեթոդիկայի ամբիոնի մասնաճյուղի

աշխատանքի կազմակերպման ուղղություններն ու ձևերը: Հետազոտության արդյունքում մշակվել և փորձարկվել են նախադպրոցական կրթության մեթոդիկայի ամբիոնի մասնաճյուղի աշխատանքի ուղղությունները՝ մասնագետների՝ պրակտիկայի վրա հենված պատրաստման գործընթացը կազմակերպելու նպատակով նախադպրոցական հաստատությունների համար: Սահմանվել և իրագործվել են աշխատանքի կազմակերպման ձևերը, որոնք նպաստում են համալսարանի ամբիոնի պրոֆեսորադասախոսական կազմի և նախադպրոցական հաստատության մանկավարժական անձնակազմի մասնագիտական հմտությունների կատարելագործմանը և անձնային աճին: Կազմակերպվել է նաև նախադպրոցական կրթության ոլորտի մասնագետների մասնագիտական կարողությունների կարիքների բացահայտման մոնիթորինգ:

***Բանալի բառեր՝** պրակտիկայի վրա հենված մոտեցում, նախադպրոցական կրթության մասնագետների պատրաստում, համալսարան, ամբիոնի մասնաճյուղ, նախադպրոցական կրթական հաստատություն:*

ABSTRACT

PRACTICE-ORIENTED APPROACH TO THE PROCESS OF PREPARING SPECIALISTS FOR PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

ELENA RUBLEVSKAYA, ELENA GORBATOVA

Currently, practice-oriented training is developing in line with the needs of the state and society, as the modern labor market requires specialists who are capable of engaging in professional activities from the very first days of work and can respond quickly to constantly changing conditions. The social and practical significance of practice-oriented training of future specialists in institutions of higher education has generated interest in this issue.

An analysis of the literature has shown that various authors have addressed different aspects of implementing a practice-oriented approach in higher education institutions. However, the issue of implementing a practice-oriented approach to training future preschool teachers through cooperation between universities and preschool institutions remains one of the least explored.

The purpose of this article is to discuss the results of a study aimed at identifying the possibilities of using a university department branch based in a preschool institution for practice-oriented training of specialists at the higher education level. Research methods such as analysis of government documents, pedagogical literature, and a pedagogical experiment made it possible to identify and test directions and forms of organizing the work of the branch of the Department of

Preschool Education Methodology. As a result of the study, directions of the department branch's work aimed at implementing practice-oriented training for preschool education specialists were developed and tested; forms of work organization aimed at enhancing the professionalism and personal growth of university faculty members and the teaching staff of the preschool institution were defined and implemented; and monitoring of requirements for the professional competencies of specialists in the field of preschool education was organized.

Keywords: *practice-oriented approach, training of specialists for preschool education, university, department branch, preschool education institution.*

Հոդվածը ստացվել է՝ 18.04.2025

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 20.04.2025

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 15.05.2025

ՀԱՏՈՒԿ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

ԶԱՅՆԻ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄ. ԼՈԳՈՊԵԴԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ ՀԵՏԱԴԱՐՁ ՆՅԱՐԴԻ ՎՆԱՍՄԱՆ ԴԵՊՔՈՒՄ

ՄԵՐԻ ՃԱԲՈՅԱՆ

Խաչատուր Արուստի անվան ՀՊՄՀ

ԵՊԲՀ «Հերացի» թիվ 1 ՀՀ Նյարդավիրաբուժության և կաթվածի կենտրոն, «Հերացի» թիվ 1 համալսարանական պոլիկլինիկա

Էլ.huuugk` shaboyanmery56@aspu.am

ՆԱԶԵԼԻ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Խաչատուր Արուստի անվան ՀՊՄՀ

«Աշտարակի տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոն»

Էլ. huugk` nazeli.avetisyan.02@mail.ru

DOI: 10.24234/scientific.v1i48.200

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածի նպատակն է՝ վերլուծել հետադարձ նյարդի վնասման դեպքում ձայնալարերի լուծանքի և թերլուծանքի հետևանքները, ախտաբանական ազդեցությունը ձայնի ակուստիկական բնութագրիչների և շնչառության վրա:

Հոդվածում պարզաբանված են ձայնալարերի լուծանք, թերլուծանք ունեցող անձանց բնորոշ ախտանշանները՝ բացասական հետևանքները, ձայնով հաղորդակցման դժվարությունները: Ներկայացված է նաև ձայնի խանգարումների հաղթահարման լոգոպեդական աշխատանքի դրվածքը, որի հիմքում նկարագրված են շտկողական աշխատանքների հաջորդական փուլերը, առավել հաճախ կիրառվող վարժությունները (այդ թվում նաև՝ պարանոցային մկանների մերսումը), որոնք միտված են շնչառության բարելավմանը, ձայնալարերի գործառույթների և ձայնի վերականգնմանը:

Հոդվածում քննարկվում են տարբեր ժամանակներում տարբեր գիտնականների ու մասնագետների կողմից ներկայացված մեթոդները՝ ձայնի հետազոտման և վերականգնման, հնարավոր խանգարումների կանխարգելման ուղղությամբ, որտեղ առանձնահատուկ կարևորություն է տրվում ֆիզիոլոգիական շնչառության

կարգավորմանը, ձայնային վարժությունների և պարանոցի շրջանում մերսումների կատարմանը:

Քանալի բառեր` ձայն, ձայնի խանգարում, ձայնալարերի լուծանք, թերլուծանք, ռացիոնալ հոգեթերապիա, ֆիզիոլոգիական շնչառություն, շնչառական վարժություններ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հնագույն ժամանակներում մեծագույն բժիշկ, փիլիսոփա Ավիցենան ձայնառաջացման ուսումնասիրման մեջ հատուկ նշանակություն է տվել ձայնային հանգույցներին` ընդգրկելով նրա ակտիվ և որոշիչ դերը ձայնի արտաբերման ժամանակ: Նա ցույց է տվել գլխուղեղի և ձայնային ապարատի գործառույթների փոխկապվածությունը (Селиверстов В. И., 2020; Лаврова Е.В., Уклонская Д.В., Минаева О.Д., 2021):

Ձայնը մարդու հաղորդակցման հիմնական միջոցներից մեկն է, որն էական նշանակություն ունի սոցիալական հարաբերությունների, մասնագիտական գործունեության և կյանքի որակի վրա: Ձայնի ձևավորման գործընթացը պայմանավորված է կոկորդի բարդ անատոմիաֆիզիոլոգիական կառուցվածքով, որն էլ նյարդավորում է ստանում թափառող նյարդի երկու ճյուղերով` վերին կոկորդային նյարդի (n. laryngeus superior) և կոկորդային ստորին կամ հետադարձ նյարդի (n. laryngeus inferiores recurrenc) միջոցով (Froma P. Roth, PhD Colleen K. Worthington, MS., Treatment., 2021; Минаева О. Д. и Лаврова Е. В., 2017; Даймон Теодор, 2024):

Անդրադառնալով այս խնդրին` Ե. Լավրովան, (ՌԴ առաջատար մասնագետներից մեկն է, հայտնի ֆոնոպեդիայի և լոգոպեդիայի ոլորտում), ընդգծում է, որ վերը նշված նյարդերի վնասման դեպքում հաճախ զարգանում են ձայնի տարբեր խանգարումներ, ուստի ըստ հեղինակի` հետադարձ նյարդի վնասումը, որը կարող է առաջանալ տարբեր պատճառներով, հաճախ հանգեցնում է ձայնի անհատական բնութագրիչների խանգարման (ուժ, բարձրություն, տեմբր, դիապազոն) (Лаврова Е.В., 2016):

Միևնույն ժամանակ բժշկական ուսումնասիրությունները փաստում են, որ ձայնային խանգարումները, պայմանավորված ձայնալարերի լուծանքներով և թերլուծանքներով, առաջանում են հետադարձ նյարդի վնասման, վիրահատական միջամտությունների (ինչպիսիք են` սրտի, վահանաձև գեղձի, քրի միջնապատի), ինչպես նաև` կոկորդի ինֆեկցիոն, վիրուսային ախտահարումների հետևանքով: Ձայնալարերի լուծանքները և թերլուծանքները դրսևորվում են ձայնալարերի շարժողականության գործառույթի ամբողջական կամ մասնակի խանգարմամբ (Алмазова Е. С., 2006; Т. В. Готовяхина, Ю. Е.

Степанова, Е. Е., 2022; Lechien JR, Chiesa-Estomba CM, Cabaraux P, Mat Q, Huet K, Harmegnies B, et al., 2020; Bertone F, Robiolio E, Gervasio CF., 2020):

Այսպիսով, կարելի է նշել, որ ձայնալարերի լուծանք կամ թերլուծանք ունեցող անձանց բնորոշ են՝ ձայնի մասնակի խանգարում կամ ամբողջական բացակայություն, ձայնի խոպոտ երանգ, խոսելիս հոգնածության զգացում, ռեֆլեկտոր հագ, շնչահեղձություն՝ մասնավորապես քնած ժամանակ, այցելուն ունենում է աղմկոտ շնչառություն, լսվում են սուլոցներ, որոնք այս կամ այն չափով դժվարացնում են խոսքային հաղորդակցման գործընթացը, իսկ առավել բարդ դեպքերում՝ անձին գրկում ձայնից, և հետևապես՝ բանավոր խոսքով հաղորդակցվելու կարողությունից, որն էլ բացասաբար է անդրադառնում ձայնի խանգարում ունեցող անձի կյանքի որակի վրա (Лаврова Е.В., 2016):

Եվ, ի վերջո, ակներև է այն պնդումը, որ ձայնալարերի լուծանքի և թերլուծանքի դեպքում ի հայտ են գալիս տարատեսակ դժվարություններ ցանկացած անձի մոտ, ցանկացած տարիքում, որն էլ հանգեցնում է առողջական, հոգեբանական, սոցիալական լուրջ խնդիրների՝ խիստ սահմանափակվում է շփումների շրջանակը, գրկվում կամ ինքնական հրաժարվում են աշխատանքից՝ գիտակցելով սեփական անլիարժեքությունը՝ պայմանավորված ձայնի խանգարմամբ կամ բացակայությամբ, ինչն էլ փոխում է հասարակության մեջ անձի դերը:

Այսպիսով, կարելի է ընդգծել, որ ձայնալարերի լուծանք կամ թերլուծանք ունեցող անձանց ձայնային խանգարումների ախտորոշման, բուժման աշխատանքները պահանջում են **բժշկական** միջամտություն: Մինչդեռ տվյալ անձանց **հոգեբանական** խնդիրների կանխարգելման, բացահայտման և մասնագիտական աջակցության աշխատանքները գտնվում են հոգեբանների մասնագիտական տիրույթում: Եվ, իհարկե, ներկայումս անհնար է պատկերացնել ձայնալարերի լուծանքների, թերլուծանքների հաղթահարումն՝ առանց լոգոպեդի անմիջական մասնակցության, որը պահանջում է **մանկավարժական** շտկողական աշխատանք:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Լոգոպեդական աշխատանքի ուղղությունները:

Հետադարձ նյարդի վնասման արդյունքում դրսևորվում են ձայնի խանգարումներ, որի հետևանքով անձը բախվում է շնչառական և խոսքային դժվարությունների:

Անգնահատելի է գերմանացի բժիշկ Հերման Գուցմանի (19-րդ դար) դերը ձայնի վերականգնման գործընթացում, ով առաջինն էր, որ առաջարկեց «Ձայնի վերականգնման համալիր մեթոդը», որը ներառում է ձայնի վերականգնման հաջորդական փուլեր՝ ֆիզիոլոգիական, հոգեբանական և մանկավարժական (շնչառական, ձայնային,

արտաբերական վարժություններ) (Лаврова Е.В., 2016; Шашкина Г.Р., Журавлева Ж.И., Агаева В.Е., Золотврева И.В., 2024):

Համադրելով մասնագիտական գիտամեթոդական գրականության տվյալները՝ կարող ենք փաստել, որ հետազայում է. Ալմագովայի աշխատություններում նույնպես հանդիպում ենք «Ձայնի վերականգնման համալիր մեթոդին»: Հերման Գուտցմանի կողմից առաջադրված մեթոդը լոգոպեդական պրակտիկայում լայն տարածում գտավ: «Ձայնի վերականգնման համալիր մեթոդը» ենթադրում է աշխատանքի չորս փուլ, որոնցից յուրաքանչյուրում դրվում և լուծվում են ձայնալարերի լուծանք ունեցող անձանց հետ ձայնի վերականգնմանն ուղղված լոգոպեդական աշխատանքի ստույգ խնդիրներ՝

- ռացիոնալ հոգեթերապիա,
- ֆիզիոլոգիական և խոսքային շնչառության կարգավորում,
- ձայնային, արտաբերական վարժություններ,
- վերականգնված ձայնի ավտոմատիզացիա:

Առաջին փուլ՝ նախապատրաստական, որի ընթացքում անհրաժեշտ է բացահայտել ձայնի խանգարում ունեցող անձի դիրքորոշումը սեփական ձայնի վերաբերյալ, և այդ նպատակով իրականացվում է բացատրական գրույց, մեկնաբանելով՝

- ի՞նչ վարժություն պետք է կատարել,
- ինչպե՞ս է պետք կատարել,
- ինչո՞ւ է անհրաժեշտ կատարել:

Երկրորդ փուլ՝ շնչառության կարգավորմանն ուղղված պարապմունքներ, որի ընթացքում իրականացվում են պարանոցի մկանունքի, ստոծանու վերին բաժնի մարզումներ շնչառական վարժությունների միջոցով: Կարևոր է նշել այն, որ ձայնի վերականգնման երկրորդ փուլում լայնորեն կիրառվում է «շրթհարմոնի» վարժությունը. այն պետք է փչել դանդաղ՝ երկարացնելով ներշնչումը և արտաշնչումը:

Երրորդ փուլ՝ ներառում է ձայնային վարժություններ, որոնց դեպքում լայնորեն կիրառվում են թե՛ ձայնավոր հնչյունները, թե՛ բաղաձայնները: Այս փուլում նաև կատարում են վանկերի զուգորդումներ:

Չորրորդ փուլ՝ ձայնի ձեռքբերված կարողությունների ամրապնդման փուլն է, որից հետո անցում է կատարվում ֆրազային խոսքին, բանաստեղծությունների և արձակի ընթերցմանը:

Վերլուծելով մասնագիտական գիտամեթոդական գրականության տվյալները՝ կարող ենք փաստել, որ Հերման Գուտցմանի կողմից առաջադրված մեթոդը լայնորեն կիրառվում է այսօր՝ ապահովելով ձայնի վերականգնման բարձր արդյունավետություն (Шашкина Г.Р., Журавлева Ж.И., Агаева В.Е., Золотврева И.В., 2024):

Անդրադառնալով ձայնի ձևավորման մեխանիզմներին՝ պետք է փաստել, որ այդ գործընթացում միաժամանակ ներգրավված են շնչառական համակարգը, կոկորդը, ռեզոնատորային համակարգերը և արտաբերական ապարատը (Ե. Վ. Լավրովա, 2016; Ե. Ե. Շևցովա, 2017; Օ. Գուտցման, 2019 և այլք)։ Ըստ էության, ձայնի վերականգնման գործընթացում մեծ է շնչառական համակարգի դերը։

Շնչառության կարգավորմանն ուղղված լոգոպեդական պարապմունքներ իրականացնելիս կատարվում են հետևյալ վարժությունները՝ «փչել բամբակի վրա», «փչել մոմը», «ձողիկի միջից քաշել հեղուկը», «ներշնչում և արտաշնչում քթով», «ներշնչում քթով, արտաշնչում բերանով»։ ՌԴ առաջատար մասնագետներից Ս.Լ. Տապտապովայի (1984, հայտնի է ֆոնոպեդիայի և լոգոպեդիայի ոլորտում), ընդգծում է, որ «փչել շրթհարմոնը» վարժությունը, օրինակ, նպաստում է կոկորդի առողջ հատվածի շարժունակության բարելավմանը և ձայնավարերի ակտիվացմանը։

Վարժությունները կատարելիս անհրաժեշտ է պահպանել հետևյալ կանոնները. նստել ուղիղ դիրքով, փչել դանդաղ և երկարատև։ Այս վարժությունները սկզբնական շրջանում կատարվում են օրը 4-6 անգամ 1 րոպե տևողությամբ, աստիճանաբար վարժությունները կարելի է կատարել արդեն 1 օրվա ընթացքում՝ մինչև 15 անգամ 2 րոպե տևողությամբ (Даймон Т., 2024)։ Աստիճանաբար պետք է հասնել նրան, որ ձայնի խանգարում ունեցող անձը կարողանա «շրթհարմոնը փչել» և՛ արտաշնչելիս, և՛ ներշնչելիս։ Եթե շնչառական վարժությունները գլխապտույտ են առաջացնում, ապա վարժության տևողությունը պետք է կրճատել՝ հասցնելով 15-20 վայրկյանի։ Անհրաժեշտ է նշել, որ շնչառական վարժությունները սկսելուց 7-10 օր անց ավելացվում են նաև պարանոցի, կոկորդի արտաքին և ներքին մկանների ակտիվացմանն ուղղված վարժություններ (Лаврова Е.В., 2016)։

Որոշք են այդ վարժությունները։

- Ձեռքերը խաչված են ծոծրակին, գլխի թեքում դեպի հետ՝ ձեռքերի թեթև դիմադրությամբ,
- բռունցք արված դաստակները հենվում են կզակին, գլխի թեքում դեպի առաջ՝ ձեռքերի թեթև դիմադրությամբ,
- ձեռքերի ափերով ծածկում ենք ականջները, գլխի թեքում դեպի աջ, այնուհետև՝ ձախ՝ ձեռքերի դիմադրությամբ (Лаврова Е.В., 2016; Минаева О. Д. и Лаврова Е. В., 2017)։

Ձայնային վարժությունների կատարման փուլ (ձայնային կարողությունների տիրապետում)։ Ձայնային վարժությունները իրականացվում են ձայնառաջացման մեխանիզմի վրա տարբեր հնչյունների ազդեցությամբ։ Ձայնային վարժությունները սկսվում են «Մ» հնչյունի արտաբերմամբ։ Այս հնչյունն է ընտրվում, քանի որ այն ձայնավարերի հատվածում ուժգին թրթռոց է առաջացնում։

Վարժություն 1: Արտասանել «Մ» հնչյունը (այնպես պետք է արտասանել, կարծես թե «հարվածում է» փափուկ քիմքին), ինչպես նաև ձայնային հանգույցների շրջանում պետք է թրթռոց առաջացնել: Ձայնային վարժությունը կատարելիս հրահանգ է տրվել՝ «*Խորը ներշնչե՛ք և արտաշնչե՛ք՝ արտաբերելով «Մ» հնչյունը՝ հնարավորինս երկար՝ «Մմմմմմ»:* Հաջորդիվ առաջարկվել է կատարել հետևյալ վարժությունը՝ «Սկսե՛ք ցածր տոնից և աստիճանաբար բարձրացրե՛ք ձայնի տոնը, այնուհետև կրկնե՛ք հակառակը: Օրինակ՝ «Մմմմմ»՝ ցածր տոնից դեպի բարձր:

Լոգոպեդական պարապմունքի ընթացքում յուրաքանչյուր վարժություն կատարվել է 5-10 անգամ: Երբ ձայնի խանգարում ունեցող անձն առանց դժվարությունների կարողանում է կատարել այս վարժությունը, անցնում ենք հաջորդին, որը կատարվում է բաց վանկերում:

Վարժություն 2: «Մ» հնչյունի երկարատև արտաբերումից հետո միևնույն հնչյունն արտաբերում են ձայնավոր հնչյունների հետ մեկտեղ՝ կտրուկ իջեցնելով ստորին ծնոտը (մա, մո, մու, մի, մէ): Վարժությունը կատարվում է բոլոր ձայնավոր հնչյուններով:

Վարժություն 3: Այս ամենից հետո արտասանվում են վանկեր, վանկային համադրություններ, բառեր.

ՄԱ	ՄՈ	ՄՈՒ	ՄԻ	ՄԷ	ՄԸ
ՄԱՄ	ՄՈՄ	ՄՈՒՄ	ՄԻՄ	ՄԵՄ	ՄԸՄ
ՄԱՄԱ	ՄՈՒՄՈՒ	ՄԻՄԻ	ՄՈՒՄԻ	ՄԵՄԵ	ՄԸՄԸ
ՄԱՅՐ	ՄՈՒԿ	ՄԻԾՏ	ՄՈՒՐ	ՄՈՒԹ	ՄՈՒԳ

Վարժություն 4: Կոկորդի շարժողական գործառույթի ակտիվացման նպատակով արտասանվում են վանկեր, վանկային համադրություններ և բառեր.

ԿՌԱ	ԿՌՈ	ԿՌՈՒ	ԿՌԻ	ԿՌԷ	ԿՌԸ
ԳՌԱ	ԳՌՈ	ԳՌՈՒ	ԳՌԻ	ԳՌԷ	ԳՌԸ
ՄՌԱ	ՄՌՈ	ՄՌՈՒ	ՄՌԻ	ՄՌԵ	ՄՌԸ
ԳԱՌ	ԲԱՌ	ՆՌՈՒ	ԴՌՈՒ	ՉԱՌ	ՓՈՒՌ

Վերականգնված ձայնի ավտոմատիզացիա: Ձայնի վերականգնման ավտոմատացման (ամրապնդման) փուլը ենթադրում է բանաստեղծությունների և արձակի ընթերցում: Մեր կողմից մեծ ուշադրություն է դարձվել հատկապես երկխոսությունների միջոցով շփման ակտիվացմանը: Կարևոր է նշել, որ լոգոպեդական աշխատանքների ընթացքում ձայնային բոլոր վարժություններն արտասանվում են նախ լոգոպեդի կողմից, ապա՝ ինքնուրույն, և ուշադրություն է դարձվում նաև ձայնի անհատական բնութագրիչներին, մասնավորապես՝ ուժին, դիապազոնին, բարձրությանը:

Այսպիսով, լոգոպեդական աշխատանքն սկսելիս նախ և առաջ ընտրվում է նյութը, որը նախատեսված է ձայնի խանգարում ունեցող անձի ոչ միայն ձայնի ամրապնդմանը, այլև

համապատասխանում է նրա հետաքրքրություններին և տարիքային առանձնահատկություններին: Լոգոպեդական պարապմունքների տևողությունը կախված է խնդրի ծանրության աստիճանից (սովորաբար տևողությունը կազմում է 2-4 ամիս):

Ձայնի վերականգնման մեթոդների ուսումնասիրությունը հետագայում շարունակվել է ակտիվորեն՝ նպատակ ունենալով հայտնաբերել նորարարական և արդյունավետ լուծումներ, որոնք կարող են աջակցել ձայնային խանգարումների հաղթահարմանը: Այս համատեքստում Է. Ա. Դյակովայի ուսումնասիրությունները առանձնահատուկ ուշադրության արժանացան, քանի որ նա կարևորում էր մերսման դերը ձայնի վերականգնման գործընթացում: Հեղինակը նշում է, որ այն ոչ միայն բարելավում է անձի ինքնագգացողությունը, այլև նպաստում է ձայնի խանգարման հաղթահարմանը: Պարանոցը մերսելիս Է. Ա. Դյակովան նշում է շոյելու և վիբրացիոն մերսման ձևերը: Մերսման այս տեխնիկան կատարվում է հետևյալ կերպ՝ մի կողմից բթամատով զգուշորեն բռնելով կոկորդը, մյուս կողմից՝ ցուցամատով, կատարելով ռիթմիկ տատանողական շարժումներով՝ աջից ձախ, վերևից ներքև, այնուհետև՝ ձախից աջ և ներքևից վերև:

Մերսում կատարվում է նաև վերին կոկորդային նյարդի շրջանում (ռ. laryngeus superior), որը կոկորդի հիմնական զգայուն նյարդն է, մերսում են հետևյալ կերպ՝ բթամատի և ցուցամատի ծայրերով, վահանաձև գեղձի աճառի հետին մասում կատարվում է զգուշորեն՝ ռիթմիկ, վիբրացիոն շարժումներ, որոնք հաջորդում են մեկը մյուսին (Է. Ա. Дьякова, 2005):

Այսպես, մերսումների դեպքում կան հատուկ ցուցիչներ:

1. Համագործակցություն քիթ-կոկորդ-ականջաբանի հետ:
2. Կարգավորել այցելուի շնչառությունը: Անկանոն շնչառության դեպքում անհամատեղելի են մերսումները:
3. Պարանոցը մերսելիս անթույլատրելի է ճնշում գործադրել անոթների վրա, քանի որ այդ ճնշումը կարող է ուշագնացության, սրտխառնոցի, փսխման պատճառ հանդիսանալ:
4. Մերսման ժամանակ անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել այցելուի սուբյեկտիվ զգացողություններին, եթե նա զգում է տհաճություն (ցավ կոկորդում, գլխի կծկման զգացում, քրտինք), մերսումը անմիջապես պետք է ընդհատել:
5. Պարանոցի մերսման ընթացքում կամ դրանից հետո այցելուի մոտ չպետք է առաջանա մկանների լարվածություն կամ ցավի զգացողություն:

6. Սրտային հիվանդությունների և հատկապես ուղեղի անոթների ծանր աթերոսկլերոզի դեպքում չպետք է կատարվեն գլխի շարժումներ, որոնք առաջացնում են սրտի ակտիվության բարձրացում, և արյան հոսք դեպի գլխուղեղ (Է. Ա. Дьякова, 2005):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ուսումնասիրելով ձայնի վերականգմանն ուղղված լոգոպեդական աշխատանքի մոտեցումները հետադարձ նյարդի վնասման դեպքում, եկանք հետևյալ եզրահանգման.

1. Ձայնալարերի լուծանքների, թերլուծանքների հաղթահարումն անհնար է պատկերացնել առանց լոգոպեդի անմիջական մասնակցության, որը պահանջում է մանկավարժական շտկողական աշխատանք:
2. Հետադարձ նյարդի վնասման հետևանքով առաջացած ձայնի խանգարումը կարող է հանդիպել ցանկացած տարիքում՝ թե՛ երեխաների (երեխաների դեպքում հազվադեպ է տվյալ խնդիրը և պայմանավորված է պապիլոմատոզների ժամանակ իրականացվող վիրաբուժական միջամտությունների հետ), թե՛ մեծահասակների շրջանում (պայմանավորված է պարանոցի կամ կրծքավանդակի շրջանում կատարված վիրահատությունների հետևանքով, ինչպիսիք են՝ վահանաձև գեղձի կամ սրտի վիրահատությունը):
3. Ընդհանրացնելով ձայնալարերի լուծանք կամ թերլուծանք ունեցող անձանց վերականգնողական գործընթացի մոտեցումները՝ պետք է փաստել, որ այս բարդ գործընթացում կարևոր օղակ է համարվում ձայնի ձևավորումը, ֆիզիոլոգիական և խոսքային շնչառության վերականգնումը, ինչը կնպաստի հիվանդի սոցիալական շփման ընդլայնմանը, աշխատանքային գործունեության կարգավորմանը, հասարակության մեջ լիարժեք ներառմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Алмазова Е. С.** (2005) *Логопедическая работа по восстановлению голоса у детей. Практическое пособие, под общ. ред. Г. В. Чиркиной. М.: Айрис-пресс.*
- Готовяхина Т. В., Степанова Ю. Е., Корень Е. Е.** (2022) Влияние пандемии COVID-19 на заболеваемость гортани. *Санкт-Петербургский Научно-исследовательский Институт Уха Горла Носа И Речи. Российская Оториноларингология/Russian Otorhinolaryngology*.21 (4). 29-34.
- Дьякова, Е. А.** (2005). *Логопедический Массаж*. Москва, АСАДЕМ.
- Даймон Теодор** (2024) *Анатомия голоса. Иллюстрированное руководство для певцов, преподавателей по вокалу и логопедов.*
- Лаврова Е.В., Уклонская Д.В., Минаева О.Д.** (2021) *Нарушения Голоса: Диагностика, Коррекция, Профилактика. Издательство ЛОГОМАГ. Москва.*
- Лаврова Е.В.** (2016) *Логопедия. Основы фонетики. Учебное пособие для студентов вызов. Москва.*
- Максимов И.** (1987) *Фониатрия: Пер. с болг. М. Медицина.*

- Минаева О. Д., Лаврова Е. В.** (2017). Дисфункция голосовых связок: диагностика и пути лечения. *Европейский Журнал Патологии Речи*, 13(4), 112–121.
- Орлова О.С.** (2008) *Нарушения голоса. учебное пособие. М. Астрель.*
- Селиверстов, В. И.** (2020). *История логопедии. Медико педагогические основы. Учебное пособие для вузов. Академический Проект.*
- Шашкина Г.Р., Журавлева Ж.И., Агаева В.Е., Золотврева И.В.** (2024) *Технологии фонопедической работы при нарушениях голоса.*
- Bertone F, Robiolio E, Gervasio CF.** (2020) Vocal cord ulcer following endotracheal intubation for mechanical ventilation in COVID-19 pneumonia: A case report from northern Italy. *Am J Case Rep.*21. 1-4.
- Christine Sapienza, Bari Hoffman,** (2022) Voice Disorders. *FOURTH EDITION.*
- Froma P. Roth, PhD Colleen K. Worthington, MS.** (2021) Treatment Resource Manual for Speech-Language Pathology. (n.d.). *Sixth Edition.*
- Lechien JR, Chiesa-Estomba CM, Cabaraux P, Mat Q, Huet K, Harmegnies B,** (2020) et al. Features of mild-to-moderate COVID-19 patients with dysphonia. *J Voice.*

REFERENCE LIST

- Almazova E. S.** (2005) Logopedicheskaya rabota po vosstanovleniyu golosa u detej. Prakticheskoe posobie (*Speech therapy work on voice restoration in children*). pod obshch. red. G. V. CHirkinoj. M.: Ajris-press.
- Gotovyahina T. V., Stepanova YU. E., Koren' E. E.** (2022) Vliyanie pandemii COVID-19 na zabolevaemost' gortani (*Impact of the COVID-19 pandemic on laryngeal morbidity*). Sankt-Peterburgskij Nauchno-issledovatel'skij Institut Uha Gorla Nosa I Rechi. Rossijskaya Otorinolaringologiya/Russian Otorhinolaryngology.21 (4). 29-34.
- D'yakova, E. A.** (2005). Logopedicheskij Massazh (*Massage of Speech Therapy*). Moskva, ACADEM.
- Dajmon Teodor** (2024) Anatomiya golosa (*Anatomy of the voice*). Illyustrirovannoe rukovodstvo dlya pevcov, prepodavatelej po vokalu i logopedov.
- Lavrova E.V., Uklonskaya D.V., Minaeva O.D.** (2021) Narusheniya Golosa: Diagnostika, Korrekciya, Profilaktika (*Voice Disorders: Diagnosis, Correction, Prevention*). Izdatelstvo LOGOMAG. Moskva.
- Lavrova E.V.** (2016) Logopediya. Osnovy fonopedii (*Speech therapy. Fundamentals of phonopedics*). Uchebnoe posobie dlya studentov vyzov. Moskva.
- Maksimov I.** (1987) Foniatriya (*Phoniatics*). Per. s bolg. M. Medicina.

- Minaeva O. D., Lavrova E. V.** (2017). Disfunkciya golosovyh svyazok: diagnostika i puti lecheniya (*Vocal Cord Dysfunction: Diagnosis and Treatment Options*). Evropejskij Zhurnal Patologii Rechi, 13(4), 112–121.
- Orlova O.S.** (2008) Narusheniya golosa (*Voice disorders*). uchebnoe posobie. M. Astrel'.
- Seliverstov, V. I.** (2020). Istoriya logopedii. Mediko pedagogicheskie osnovy (*History of speech therapy. Medical and pedagogical foundations*). Uchebnoe posobie dlya vuzov. Akademicheskij Proekt.
- SHashkina G.R., ZHuravleva ZH.I., Agaeva V.E., Zolotvrevva I.V.** (2024) Tekhnologii fonopedicheskoy raboty pri narusheniyah golosa (*Technologies of phonopedic work for voice disorders*).
- Bertone F, Robiolio E, Gervasio CF.** (2020) Vocal cord ulcer following endotracheal intubation for mechanical ventilation in COVID-19 pneumonia: A case report from northern Italy. *Am J Case Rep.*21. 1-4.
- Christine Sapienza, Bari Hoffman,** (2022) Voice Disorders. *FOURTH EDITION*.
- Froma P. Roth, PhD Colleen K. Worthington, MS.** (2021) Treatment Resource Manual for Speech-Language Pathology. (n.d.). *Sixth Edition*.
- Lechien JR, Chiesa-Estomba CM, Cabaraux P, Mat Q, Huet K, Harmegnies B,** (2020) et al. Features of mild-to-moderate COVID-19 patients with dysphonia. *J Voice*.

РЕЗЮМЕ

ВОССТАНОВЛЕНИЕ ГОЛОСА: ЛОГОПЕДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ПРИ ПОВРЕЖДЕНИИ ВОЗВРАТНОГО НЕРВА МЕРИ ШАБОЯН, НАЗЕЛИ АВЕТИСЯН

Цель статьи - проанализировать последствия дисфункции голосовых связок при возвратном повреждении нерва, уделяя внимание патологическому воздействию на акустические характеристики голоса и дыхания. В статье описаны типичные симптомы, наблюдаемые у людей с дисфункцией голосовых связок, подчеркнуты негативные последствия и трудности в вербальном общении. Также рассматриваются принципы логопедической помощи в восстановлении расстройств голоса с подробным описанием последовательных этапов коррекционной терапии.

В статье приводятся наиболее часто используемые упражнения, включая массаж шейных мышц, направленные на улучшение дыхательной функции, восстановление активности голосовых связок и реабилитацию голоса.

Ключевые слова: *голос, расстройства голоса, дисфункция голосовых связок, дисфония, рациональная психотерапия, физиологическое дыхание, дыхательные упражнения.*

ABSTRACT

VOICE REHABILITATION: SPEECH THERAPY APPROACHES FOR RECURRENT NERVE DAMAGE

MERI SHABOYAN, NAZELI AVETISYAN

This article aims to analyze the consequences of vocal cord dysfunction caused by recurrent nerve damage, with a focus on its pathological impact on the acoustic characteristics of the voice and respiration. It outlines the typical symptoms observed in individuals with vocal cord dysfunction, emphasizing the negative effects on verbal communication and the associated challenges.

The principles of speech therapy (logopedic) intervention for managing voice disorders are discussed, including the sequential stages of corrective therapy. The article also highlights commonly used therapeutic exercises, such as neck muscle massage, which aim to improve respiratory function, restore vocal cord activity, and rehabilitate the voice.

Keywords: *voice, voice disorders, vocal cord dysfunction, dysphonia, rational psychotherapy, physiological respiration, respiratory exercises.*

Հոդվածը ստացվել է՝ 04.03.2025

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 10.03.2025

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 30.04.2025

**SOCIAL-PSYCHOLOGICAL REFLECTIONS OF THE EFFECTIVE USE OF
EDUCATIONAL TECHNOLOGIES**

VLADIMIR KARAPETYAN

Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University

E-mail: vskarapetyan@mail.ru

MARIANNA AMIRAGHYAN

Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University

E-mail: amiraghyan.80@mail.ru

DOI: [10.24234/scientific.v1i48.201](https://doi.org/10.24234/scientific.v1i48.201)

ABSTRACT

In the context of technological advancement, educational systems face new challenges arising from both unprecedented growth of information and increasing diversity of learners' needs and expectations. The goal of the article is to analyze the effective possibilities for investing and implementing educational technologies in the context of learners' individual, cognitive, and social-psychological characteristics giving special attention to synergistic and algorithmic approaches, as well as emphasizing moral and value-based aspects in the educational process.

Research methodology: 1) theoretical analyses related to the issue; 2) consideration of the ideas of synergetics and Karpman's Drama Triangle model within the educational process; 3) observation conducted through the analysis of Nar-Dos's work *"The Murdered Dove"*, aimed at identifying learners' moral positions and perceived roles.

The research revealed the following results: 1) despite their practical applications, technologies do not ensure a fully comprehensive educational and developmental process; 2) learners' perception types (visual, auditory, cognitive) require individualized approaches, which are not always taken into account in the educational process; 3) the synergistic approach is effective only when groups have relatively similar abilities; 4) the algorithmic structure of technologies must be understandable to the learners so that they can think in logical steps rather than relying on memorization.

Key words: *educational technologies, self-organized learning, algorithmic thinking.*

Introduction

The 21st century is an era of integration and advancement of technologies in the fields of science and education. Educational technologies are not only an effective model for implementing learning activities, but also encompass psychological assessment, organizational, spiritual, humanistic, and managerial components - whether at the individual or group level. These are achieved through time efficiency, optimal use of learners' resources, accessibility, availability, and more. In this context, the use of educational technologies is viewed not merely as a supportive tool for the learning process, but also as a vital component in ensuring holistic personal development, self-organization, and socialization. Regardless of the subject being taught, educational technologies broadly expand various spheres of human activity.

They enhance the effectiveness of these activities and, facilitate individuals' cognitive, emotional, and behavioral orientation within vast volumes of information - enabling them to make choices and find effective solutions. All of this, if not entirely, then at least partially, meets societal demands, where individual interests are aligned with the social environment. Nevertheless, certain contradictions are observed worldwide, which are reflected in the concept of the education crisis (Coombs, 1974) and in discussions among various experts. These contradictions relate to the mismatch between labor market demands and educational programs, the overload of teaching staff, the level of educational motivation among learners, technological changes, the inconsistency of education with modern requirements, and many other related issues. Let us note that the modern learner significantly differs from their peers of the 1950s–60s, primarily in terms of information processing and the use of technological processes. It is also well known that the volume of information is growing at an unprecedented rate, labor market demands are changing, development is progressing more rapidly, whereas the pace of effectively organizing educational processes - particularly in higher and professional education institutions - is relatively slow. It should also be noted that the educational system does not always take into account the learner's spiritual needs or the satisfaction they derive from the educational process. This is partly due to low level of educational motivation among learners, which is often hindered by traditional technologies. As a result, the learner tends to reproduce the learning material mechanically, without any significant progressive development being observed. One of the challenges faced by universities is the identification and development of new talents during the years of study, as well as in the processes of continuing education. Professional higher education institutions have not yet fully transformed into innovation centers to the extent necessary to respond to potential labor market changes through reskilling. This is especially concerning given projections that by 2050, the labor market may experience up to a 25%

reduction in human potential, and the independence of educational technologies may come into question. As for general education, it can be observed that the deepening crises within modern families also have an impact on the learner's educational process, regardless of the technologies used in the teaching process. Moreover, the process of professional development for specialists is not planned in all countries based on the cognitive needs of teaching staff. For example, in the Republic of Armenia, a recent graduate still faces the issue of retraining. Furthermore, not all schools are equipped with the necessary devices. Despite the rapid advancement of technology, learning difficulties have always existed and will continue to exist, along with unequal access to technology.

These challenges are perhaps linked to the psychological profiles of both learners and educators, as well as to the core priorities of education. Shaping a thinking child or specialist is one thing; the technologies being used are another. These technologies are generalized and do not always take into account each learner's educational needs based on their interests, aspirations, and educational expectations. From this arises the issue of continuously studying each learner's educational needs and personal growth. Considering individual characteristics, for example, in the process of perceiving information, it is evident that individuals with a visual learning style perceive and understand information better through images, diagrams, and illustrations. Auditory-type individuals focus on the structure of words and sentences - everything related to hearing. Cognitive-type individuals pay attention to the evidential aspect of information - how well the arguments, viewpoints, and statements are substantiated. Specialists often respond to this by saying that the material is presented both verbally and through video. However, in reality, the learners focus on their own way of perceiving information - they create their own cognitive schema (Piaget). Although both individual and group courses are used in the teaching process - and are often combined with each other - the psychological aspect still remains debatable. This becomes even more evident when we take into account the varying speeds of comprehension and different types of thinking among learners within the same class (Thurstone, 1924), which can differ significantly. The speed of response is also important. For example, students with slower thinking may be capable of choosing the right learning technology, but the teacher moves on too quickly. If there isn't sufficient comprehension, the material is not understood, which in turn complicates the process of perception. Learning difficulties arise, particularly in middle school, especially in science subjects.

This issue can partly be solved by using the concept of synergy (from the Greek meaning "activity"), which is implemented through self-organization in human activity (since in this case, the individual takes into account their own personal characteristics). Therefore, technologies should also be directed towards the self-organization of the individual's activity, working together, collaborating, as well as making correct and timely decisions, which is a modern requirement in contemporary society, where personal and professional capabilities are developed. On the other hand, for years, we

have been discussing interdisciplinary connections and attempting to prepare future specialists for conducting interdisciplinary research. However, the question arises: how well is a specialist in a certain field informed about other areas and equipped with sufficient knowledge related to the phenomena of those fields? However, it should be noted that synergy in general is beneficial, but it is limited in that the same group may consist of learners with similar abilities, which does not lead to development. On the other hand, if learners at different levels (strong, weak) are placed together, it again proves ineffective, as the more capable children tend to move ahead. Therefore, the question arises: how should the groups be formed to ensure that synergy is effective? It is important to create conditions where working together is productive and leads to the best possible outcome. Thus, it is essential that the differences within the groups are not too big when they are formed.

Discussion

Technologies pursue a clear goal, but they intersect with other educational objectives. However, the question arises: how can these technologies be integrated to ensure that the entire phenomenon functions as an educational and developmental process? For example, the analysis of a literary work is not just a description or mechanical reproduction of historical material (although it may seem like that is what is being evaluated), but rather, it is about shaping moral qualities and values in a person through that analysis. Therefore, the analysis of a literary hero's character and the moral examination of their actions is crucial. This should serve as a guide for the learner to apply in practical life. As a result, we use technologies to assimilate the material, but in essence, it does not lead to technologies that promote the development of moral, humanitarian principles, as well as the shaping of a model of behavior for a citizen of that country (devotion to their country).

In connection with the above-mentioned, during our experiments, we analyzed the novella *"The Murdered Dove"* by Armenian writer Nar-Dos. Our aim was to identify all the possible roles described in the story. As a result, we recorded several participants' responses to the question of how they themselves would act in certain situations (for example, how to deal with a deceitful person). The adolescents, nonetheless, believe that each person is a unique individual and pointed out aspects that, to some extent, are reflected in Karpman's Drama Triangle model - sometimes in the role of the "victim", sometimes the "persecutor", and other times the "rescuer". Perhaps this, too, can be seen as a kind of original technology - demonstrating the possibility of role changes in various social situations (Karpman, 2014).

During our studies, it became clear that an experienced teacher was able to accurately guide the adolescent's role interpretation in response to questions such as: *If the character is a "victim" in this situation, how might they become a "rescuer"? What was the cause of their emotional suffering?* When teenagers are able to go beyond the boundaries of the story and express their own attitude toward the event, they begin to acquire new qualities in understanding complex human relationships.

In addition, it is essential to take into account the characteristics of algorithmic thinking when selecting technologies—for instance, how technologies are structured according to specific algorithms so that they are purposeful and effective. For example, to find similarities in a technological sense, a specific algorithm is applied.

Examples:

1. $126 : 2 :: 64 : ?$
2. 9, 4, 16, 6, 36, 9, 81, ?

In this direction as well, research based on algorithm construction has been conducted among students across various subjects. A typical example is the problem-solving process, where each solution involves applying either a linear or a branched algorithm. These should not be viewed as isolated problems, but rather as opportunities to identify a typical solution algorithm built on the foundation of applying technology.

Conclusions

Based on the research, we can conclude that:

- Educational and scientific technologies can significantly enhance the learning process, provided that they are appropriately elected and compatible with the logic of constructing clear algorithms.
- It is necessary to take into account learners' individual characteristics, as well as psychological and cognitive factors, in order to improve learning outcomes.
- As for the peculiarities of perceiving works of artistic nature, the application of algorithms in this field can also contribute to the development of value-based orientations. As revealed by our study, adolescents are capable of independently forming attitudes toward moral issues by perceiving various social roles ("victim" "persecutor" "rescuer") in a wide range of situations.
- Educational technologies can promote the development of learners' self-organization skills by enabling them to manage their learning process more effectively. In this context, the synergetic approach takes into account individual differences and self-organizational capacities, which can serve as a foundation for identifying and appropriately applying effective methodological approaches.
- Although educational technologies are primarily aimed at content acquisition, it is essential to use them for the development of moral and value-based aspects as well. Technologies should contribute not only to intellectual growth but also to social and moral education, making the educational process more balanced and comprehensive.

- Learners' logic in applying educational technologies stems from their awareness of the socio-psychological aspects of the learning material. This includes not only the different styles through which learners perceive content (visual, auditory, cognitive), but also the nature of their thinking (individual or group-oriented approaches) in order to ensure effective learning.

REFERENCES

- Coombs P.** (1968). *The World Educational Crisis: A Systems Analyses*. USA, Oxford University Press.
- Coombs P., Manzoor, A.** (1974). *Attacking Rural Poverty: How Non-formal Education Can Help*. USA, World Bank.
- Coombs P.** (1985). *The World Crisis in Education: The View from the Eighties*. USA.
- Jarvis M.** (2023). *The EdTech Handbook: A Comprehensive Guide to Educational Technology*. UK, Routledge.
- Jones C.** (2022). *Designing for Learning in a Networked World*. UK, Routledge.
- Karpman S.** (2014). *A Game Free Life*. USA.
- Karpman S.** (1968). *Fairy tales and script drama analysis*. USA.
- Peaget J.** (2011). *Psychology of Intelligence*. Switzerland, Routledge.
- Peaget J.** (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. Switzerland, International Universities Press.
- Peaget J.** (1959). *The Language and Thought of the Child*. Switzerland, Routledge & Kegan Paul.
- Sawyer K.** (2023). *The Cambridge Handbook of Learning Sciences*. USA, Cambridge University Press.
- Thurstone L.** (1924). *The Nature of Intelligence*. USA, Routledge.
- Thurstone L., Thurstone T.** (1941). *The Vectors of Mind*. USA, University of Chicago Press.
- West C.** (2020). *The Karpman Drama Triangle Explained*. UK, CWTK.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ
**ԿՐԹԱԿԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-
ՀՈԳԵՐԱՆԱԿԱՆ ԱՐՏԱՑՈԼՈՒՄՆԵՐԸ**
ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, ՄԱՐԻԱՆՆԱ ԱՄԻՐԱԳՅԱՆ

Տեխնոլոգիական առաջընթացի համատեքստում կրթական համակարգերը բախվում են նոր մարտահրավերների, որոնք բխում են ինչպես տեղեկատվության աննախադեպ աճից, այնպես էլ սովորողների կարիքների և սպասումների բազմազանությունից: Հոդվածի նպատակն է վերլուծել կրթական տեխնոլոգիաներ ներդնելու և իրականացնելու արդյունավետ հնարավորությունները սովորողների անհատական, ճանաչողական և սոցիալ-հոգեբանական բնութագրերի համատեքստում՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով սիներգետիկ և ալգորիթմական մոտեցումներին, ինչպես նաև շեշտը դնելով բարոյական և արժեքային ասպեկտների վրա կրթական գործընթացում:

Հետազոտության մեթոդաբանություն. 1) խնդրին վերաբերող տեսական վերլուծություններ, 2) սիներգետիկայի գաղափարների և Կարպմանի դրամատիկական եռանկյունու մոդելի քննարկումը կրթական գործընթացում, 3) Նար-Դոսի «Սպանված աղավնին» աշխատության վերլուծության միջոցով իրականացված դիտարկում՝ ուղղված սովորողների բարոյական դիրքերի և ընկալվող դերերի բացահայտմանը:

Հետազոտությունը բացահայտել է հետևյալ արդյունքները. 1) չնայած իրենց գործնական կիրառություններին, տեխնոլոգիաները չեն ապահովում լիարժեք համապարփակ կրթական և զարգացման գործընթաց, 2) սովորողների ընկալման տեսակները (տեսողական, լսողական, ճանաչողական) պահանջում են անհատականացված մոտեցումներ, որոնք միշտ չէ, որ հաշվի են առնվում կրթական գործընթացում, 3) սիներգետիկական մոտեցումն արդյունավետ է միայն այն դեպքում, երբ խմբերն ունեն համեմատաբար նման կարողություններ, 4) տեխնոլոգիաների ալգորիթմական կառուցվածքը պետք է հասկանալի լինի սովորողների համար, որպեսզի նրանք կարողանան մտածել տրամաբանական քայլերով, այլ ոչ թե նյութն անգիր վերարտադրելով:

Բանալի բառեր՝ կրթական տեխնոլոգիաներ, ինքնակազմակերպված ուսուցում, ալգորիթմական մտածողություն:

РЕЗЮМЕ

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

ВЛАДИМИР КАРАПЕТЯН, МАРИАННА АМИРАГЯН

В условиях технологического прогресса образовательные системы сталкиваются с новыми вызовами, которые обусловлены как беспрецедентным ростом объема информации, так и растущим разнообразием потребностей и ожиданий учащихся. Целью статьи является анализ эффективных возможностей внедрения и реализации образовательных технологий в контексте индивидуальных, когнитивных и социально-психологических особенностей обучающихся, уделяя особое внимание синергетическому и алгоритмическому подходам, а также подчеркивая нравственно-ценностные аспекты в образовательном процессе. Методология исследования: 1) теоретический анализ проблемы; 2) Обсуждение идей синергетики и модели драматического треугольника Карпмана в образовательном процессе. 3) Наблюдение, проведенное посредством анализа произведения Нар-Доса «Убитый голубь», направленное на выявление моральных позиций и воспринимаемых ролей учащихся. Исследование выявило следующие результаты: 1) Несмотря на практическое применение, технологии не обеспечивают в полной мере комплексный образовательный и развивающий процесс. 2) типы восприятия обучающихся (зрительное, слуховое, когнитивное) требуют индивидуализированных подходов, что не всегда учитывается в образовательном процессе; 3) синергетический подход эффективен только тогда, когда группы имеют относительно схожие возможности; 4) Алгоритмическая структура технологий должна быть понятна учащимся, чтобы они могли мыслить логически, а не полагаться на механическое заучивание.

Ключевые слова: образовательные технологии, самоорганизованное обучение, алгоритмическое мышление.

Հորիզոն ամսագիր է՝ 02.02.2025

Հորիզոն տիրույթ է գրի հիմնին՝ 10.02.2025

Հորիզոն երիշխանի տիրույթ է ամսագրից հետո՝ 20.03.2025

CHARACTERISTICS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE OF TEACHERS IN LEBANESE PEDAGOGICAL INSTITUTIONS

GHAZARIAN M. Y.

Armenian State Pedagogical University after Khachatur Abovyan

Lebanon, Beirut

E-mail: marygurunlian@gmail.com

DOI: [10.24234/scientific.v1i48.202](https://doi.org/10.24234/scientific.v1i48.202)

ABSTRACT

The article presents the results of a comparative analysis of a study conducted in Lebanese educational institutions. The purpose of this article is to explore the level of emotional intelligence, empathy, and social stereotypes among teachers, to highlight the importance of emotional intelligence in contemporary schools, teaching strategies, and the training of future teachers. The paper includes a survey conducted with 104 participants in Lebanon through focus groups, individual meetings, and Google Forms, along with the retesting results before and after the training. The study involved teachers from various age groups and regions throughout Lebanon, who taught in different subject areas and cycles. Based on the statistical analysis of the research results, the article provides recommendations and guidelines for policy makers, for school leaders and educators, aimed at effectively incorporating emotional intelligence teaching in classrooms and professional workgroups.

Keywords: *emotional intelligence, social stereotypes, mental health, pedagogical institutions, psychological training.*

INTRODUCTION

Schools prepare learners for the future and for tomorrow. The type of future that we aim to create dictates the type of education that we need to offer our learners. Tomorrow's workforce, schools, leaders, and citizens need to be prepared through today's curricula, teaching and learning strategies, and overall interactions that take place in the pedagogical institutions. The Harvard Review, in its 2021 research, states that emotional intelligence is an essential skill for individuals to succeed in 21st century life and the workforce. Nevertheless, social-emotional learning is a skill that is absent in the school national curricula in Lebanon. It is not found in the university courses that prepare teachers to be ready to educate the 3rd millennium changemakers.

If a skill is an essential requirement for life success and an imperative component in the global citizens of tomorrow, and yet absent in school curricula and teacher preparatory courses and programs, then how are our learners having the opportunity to acquire these skills and increase their chances of life success? We need to have policies set to have clear guidelines, roadmaps, and best practices in this matter to allow nationwide implementation of such programs.

Social skills the tool to resolve many of the problems in the community, offering adolescents the chance to move beyond egocentrism to build and maintain social skills with others. They elaborate that personality, culture, age, and neurological conditions affect social skills, and some have innate traits. Yet, there are methods that help improve and nurture these skills inside classrooms, such as role-playing, modeling, cooperative learning. Adolescents, at the stage of building their identity and becoming self-aware, need these skills to become the citizens of tomorrow and help create a more empathetic and tolerant world. Children and youth are our biggest capital, and we need to create sustainable societies for them and offer quality, inclusive, and equitable education (SDG4), along with promoting health and well-being for all (SDGS3).

Research Problem

A growing body of social science research is offering evidence that emotional intelligence plays a crucial role in life success and personal happiness. Life pre- and post-COVID offered an opportunity to the world, to try and test the social skills theory in the social and education context as well. Understanding oneself, relating to others, facing challenges with a positive outlook, and resilience were all put to the test when learners and educators were physically apart. Educational systems underwent this same test to assess the learning, development, effective relationship, and survival skills that teachers offered to learners to face challenging times. Forbes magazine considered social skills a vital requirement for the leaders of the future.

Successful changemakers possess emotional intelligence, and these social skills give them an edge over other peers. Learners need to acquire skills that can support them in times of conflicts and challenges. These human capitals need to shed light on their strengths and emphasize them as tools to face life and its challenges. They need competencies that can allow them to move through hardship and pandemics while maintaining their mental health and emotional well-being. These life skills of self-knowledge, management, and motivation fall under the umbrella of Social Emotional Learning (SEL). SEL, according to CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning), is an educational approach that helps people develop social skills and awareness of themselves and others. School-based planned SEL programs can help students improve their academic and interpersonal performance.

SEL programs nurture growth mindset and positive solution-oriented culture within the school. SEL programs help set school-wide policies that nurture individual differences and allow

learners to reach their maximum potential. SEL supports learners, parents, teachers, administrators, and the community at the large, as all stakeholders in the education system. Implementation of SEL curricula in schools promises hope on the larger scale of preparing lifelong learners, competent learners, who know themselves well, are aware of their strengths and weaknesses, and are empathetic citizens in their society (CASEL, 2021).

Developing social and emotional skills can have many benefits for learners, improving mental health and well-being, reducing disruptive behaviors, and also positively affecting academic performance. Studies have shown that these skills help protect students from becoming targets of bullying and lower the risk of someone being bullied or even bullying others. Through SEL, students can develop empathy and resolve conflicts better. (Farrington, D; Ttofi, M; Zych, I.2019)

This research sheds light on the knowledge and awareness of social skills among teachers in Lebanon. It aims to investigate whether teachers possess emotional intelligence awareness which is the basis of social-emotional learning. It highlights the benefits of social-emotional learning programs in terms of combating social stereotypes and increasing tolerance in schools. The paper offers a sample of a teacher training module on emotional well-being and social-emotional learning that includes self-awareness, self-regulation, motivation, empathy, and social skills. These best practices aim to teach learners skills such as emotional awareness, impulse control, stress management, adaptability, initiative-taking, and happiness. These life skills aim to future proof learners, giving them tools for a better quality of life as individuals, schools, and communities. The paper offers recommendations and guidelines for school leadership teams and policymakers that would aim to create more equity and tolerance inside their classrooms.

The Research Significance

Research on emotional intelligence and social skills has revealed various definitions and competencies, ranging from “self-awareness” to “leading one’s self” to understanding and leading others. Mayer and Salovey elaborate that emotion regulation follows emotional self-awareness. It is the ability to regulate emotions by understanding them, perceiving them, and also reasoning through them. Emotional self-awareness, along with self-regulation, creates a harmony in the mind and heart of the individual.

According to Mayer and Salovey (1993;1997), the first branch of emotional intelligence is perceiving emotions. It is the ability to identify and understand emotions from facial expressions, vocal cues, and even visual stimuli such as pictures. This branch also encompasses the capacity for individuals to recognize and interpret their own emotions. Labeling and understanding emotions serve as the foundation for utilizing this emotional "data" and taking appropriate action.

The second branch involves using emotions. This entails employing perceived emotions in decision-making, critical thinking, and problem-solving. When individuals harness their positive energy and motivation to enhance performance, they leverage their emotional state to benefit their personal and professional lives. Being aware of emotions and utilizing them effectively facilitates cognitive processes and enables better decision-making. The third branch of emotional intelligence involves the ability to understand emotions, including their causes, nature, and patterns. By identifying and labeling different emotions and discerning even subtle differences among them, individuals can better recognize how emotions evolve, what triggers them, and the factors that influence them. Consequently, they can more effectively channel their emotions towards constructive outcomes and implications.

The fourth branch entails a higher level of skill in managing emotions. Individuals at this stage can take control of their emotions and regulate them, allowing themselves to master the emotion rather than allowing emotions to dictate their decisions and behaviors. At this stage, individuals can direct emotions such as anger and disappointment towards more positive emotions such as motivation, thereby setting a framework for more productive outputs (Mayer, J. & Salovey, P., 1993, 1997).

Daniel Goleman explains that there's a new way of being intelligent beyond traditional IQ, which involves gaining self-awareness, self-management, social awareness, and relationship management. Richard Boyatzis, in his Intentional Change Theory, emphasizes the importance of change, suggesting that when individuals, teams, and communities undergo intentional change, sustainable transformations occur, impacting organizations, countries, and the global community. Drawing from two decades of research, Goleman and Boyatzis provide evidence that emotional intelligence is essential for leaders and professionals in leadership roles to effectively navigate change and foster growth with a positive mindset (Boyatzis, Goleman, 1999).

Training and development emerge as crucial areas for further exploration when discussing emotional intelligence. Cherniss and Goleman advocate that EI competencies can be taught through the creation of supportive environments and sustained commitment and support. If emotional intelligence is considered a skill, then, akin to other skills and competencies, training becomes pivotal in amplifying the impact of these skills (Cherniss, Goleman, 2001).

In general, individuals aspire to create and live happy lives filled with satisfaction and joy. Social psychology research endeavors to understand how individuals are influenced in their thoughts, feelings, and behaviors by their surroundings and the communities in which they exist. Just as employers seek the "right" employee suited to the role, task, and work culture, schools also strive to prepare the "right" citizens for the community and cultivate future leaders for the 21st century.

Research Objectives

SEL programs target learners, parents, teachers, administrators, and the broader community, encompassing all stakeholders within the education system. The implementation of SEL curricula in schools holds promise on a larger scale, aiming to prepare lifelong learners who are competent, self-aware, and empathetic citizens in their society. (CASEL, 2021)

SEL plays a crucial role in fostering equity within the community, providing a safe environment for all learners regardless of their abilities or background. By promoting collaboration and effective communication, these programs contribute to a supportive learning environment. Moreover, SEL initiatives enhance academic performance, boost learners' self-esteem, and improve their ability to form lasting, meaningful relationships. This interdisciplinary approach, which integrates academic content with essential life skills, offers a framework for investigating and understanding its profound implications.

It is imperative to examine emotional intelligence through the perspectives of both education and psychology, at both national and international levels. Developing social and emotional skills has the potential to foster greater equity in education, while also improving mental health and well-being, increasing tolerance levels, reducing disruptive behaviors, and positively impacting academic performance. Studies have demonstrated that these skills serve as protective factors, reducing the likelihood of students becoming targets of bullying and decreasing the risk of either being bullied or engaging in bullying behaviors themselves. Through Social and Emotional Learning (SEL), students can cultivate empathy and enhance their ability to resolve conflicts effectively (Farrington, D; Ttofi, M; Zych, I, 2019).

The study provides a sample of a teacher training module on emotional well-being and social-emotional learning, encompassing skills such as self-awareness, self-regulation, motivation, empathy, and social skills. The current research seeks to explore the awareness and preparedness of teachers regarding social-emotional learning and to propose an effective program to assist teachers in introducing these essential skills into classrooms and school cultures.

METHODOLOGY

The survey tool was shared across various social media networks of teachers, who voluntarily filled the form. The initial section of the Google Form distributed to all participants focused on collecting demographic information. A total of 87 females and 17 males participated in the study. The participants' ages were diverse, as were their years of experience in teaching. The second section of the study consisted of N. Hall's tool that's used for assessing "emotional intelligence" (EQ questionnaire) 09.02.2017 Irina Andreeva 9 N. Hall's method for assessing "emotional intelligence" (EQ questionnaire) // E.I. Ilyin. Emotions and feelings. – St. Petersburg: Peter, 2001. – S. 633-634. N.

Hall's technique is proposed to identify the ability to understand the relationship of the individual, represented in emotions and manage the emotional sphere on the basis of decision-making. It consists of 30 statements and contains 5 scales: 1) emotional awareness, 2) management of emotions (rather it is emotional outgoing, emotional non-rigidity), 3) self-motivation (rather, it is just arbitrary control of one's emotions, excluding paragraph 14), 4) empathy, 5) recognition of emotions of other people (rather – the ability to influence the emotional state of others). Participants wrote a number to the right of each statement Completely disagree – (-3 points); Mostly disagree — (-2 points); Partially disagree — (-1 point); Partially agree – (+ 1 point); Mostly agree – (+2 points); Completely agree – (+ 3 points).

The second tool used in Social Skills section was Boyko Empathy test-questionnaire. Methodology for diagnosing the level of empathic abilities. instructions. It allowed them to identify the type or empathy presence whether low, medium or high in various domains.

The diagnostic methodology of "**Empathic ability level**" **proposed by V. Boyko** aims to assess an individual's empathic abilities. Empathy refers to the ability to understand and share the feelings of others, and it plays a crucial role in human social interactions and relationships. Boyko's diagnostic methodology involves a comprehensive assessment process that combines self-report measures, behavioral observations, and physiological measurements. The goal is to provide a holistic understanding of an individual's empathic abilities across different dimensions.

FINDINGS

The Hall's tool was utilized to measure the emotional awareness of the participants. Upon comparison between males and females, it was found that females exhibited higher levels of self-awareness compared to males, who scored lower on this aspect. Female teachers exhibited a higher level of self-awareness compared to male teachers. However, across the entire population, whether male or female, a majority (67%) demonstrated high levels of self-awareness and self-knowledge, with 15% exhibiting medium levels, and only 18% displaying low self-awareness.

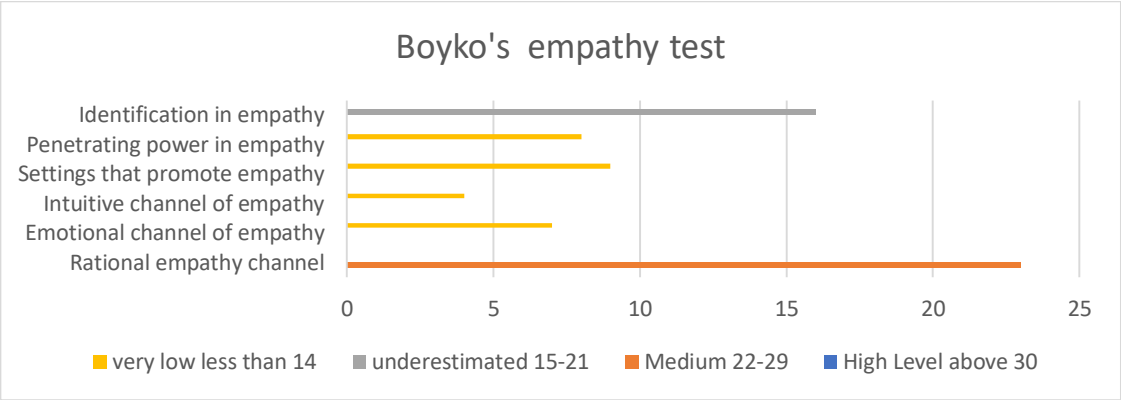
Similarly, in terms of emotion management, women tended to have higher levels of emotion control and regulation compared to men. Overall, the analysis of emotion management skills revealed that 59% of participants demonstrated high levels of emotion regulation, 22% exhibited medium levels, and the remaining 19% displayed low emotion regulation skills.

The third aspect measured by Hall's tool was self-motivation. The results remained consistent with the previous components. The majority of teachers demonstrated high levels of motivation (56%), with 16% exhibiting medium levels, and 28% displaying low motivation.

The next section of the Hall's tool measured the social skills and interpersonal capabilities. The results differed from those of the first section, which focused on intrapersonal skills and personal attributes. Forty-three percent of females and 64% of males scored low on empathy, while

the overall scores were consistent with the detailed description. On average, 53% of the general population scored low on empathy. Specifically, 46% of the participants scored low on empathy, 32% scored medium, and only 22% scored high. The final component aimed to evaluate individuals' capacity to recognize emotions in others. The results indicated that 59% of females and 53% of males scored low in their ability to recognize and interpret emotions in others. Overall, 56% of participants demonstrated a low score in these skills. Fifty six percent of overall participants showed the low score in these skills.

Boyko's diagnostic methodology broke down the empathy into more measurable terms such as rational empathy, emotional, intuitive. It elaborated on the source such as availability of settings that promote empathy, penetrating power or identification in empathy.

Graph 1: Boyko's Empath levels

The survey showed further evidence on the overall low level of empathy found in the total participants. The intuitive and emotional empathy was the lowest, next penetrating power and settings available, followed highest by identification of empathy and scored highly on rational empathy.

The Boyko's empathy assessment showed overall very low to underestimated to medium level of empathy found in the 104 participants.

These findings raised concerns about the current situation. In response, a new training course was developed by the researcher, drawing upon various research in the field, including resources from CASEL and Daniel Goleman's theory. The training module was based on a literature review and the researcher's teaching and training experience. It was then offered to a group of participants to enhance their emotional intelligence. These givens highlighted the need for a training to teachers to help elevate the level of empathy. Empathy is the skill needed for teachers to be able to bond with learners and help elevate the level and the quality of teaching learning experiences.

	High Level above 30	Medium 22-29	underestimated 15-21	very low less than 14
<i>Rational empathy channel</i>		23		
<i>Emotional channel of empathy</i>				7
<i>Intuitive channel of empathy</i>				4
Settings that promote empathy				9
<i>Penetrating power in empathy</i>				8
<i>Identification in empathy</i>			16	

Table 2. *Empathy detailed levels of participants using Boyko's tool*

Second data were collected post-training after three months to compare results and assess the potential benefits of such training modules for teachers. The participants in the training were all females with varying years of experience in teaching.

Post training analysis of the results were as follows: The Hall's tool

Pre training Self-Awareness		Post training Self-Awareness
High	67	68.5
Medium	15	15.5
Low	18	16

Table 3. *Self-awareness levels of participants pre and post training using Hall's tool*

Management of emotions showed slight improvement as well.

Management of emotions		Post training Management of emotions
High	59	61
Medium	22	22
Low	19	17

Table 4. *Self-management levels of participants pre and post training using Hall's tool*

Nevertheless, the interesting part was about motivation.

Motivation		Post training Motivation
High	56	27.4
Medium	16	53
Low	28	19.6

Table 5. *Motivation levels of participants pre and post training using Hall's tool*

Next, empathy was measured. The analysis revealed that prior to training, 46% of teachers scored low on empathy. However, following the training, only 3.9% scored low on empathy. Additionally, the percentages of medium and high levels of empathy increased from 32% and 22% respectively before training to 49% and 47.1% post-training.

Empathy		Post training Empathy
High	22	47.1
Medium	32	49
Low	46	3.9

Table 6. *Empathy levels of participants pre and post training using Hall's tool*

The next section provided insight into recognizing emotions in others, also known as "reading" emotions, as an additional competency in emotional intelligence.

Recognizing emotions in others		Post training Recognizing emotions in others
High	23	41.3
Medium	32	50.9
Low	45	7.8

Table 7. *Recognizing emotions in others levels of participants pre and post training using Hall's tool*

The low levels decreased from 45% to 7.8%, while the medium and high levels increased. Boyko's tool offered an in-depth insight about the change in the empathy level.

Rational empathy and intuitive empath were elevated after the training, along with identification of empathy.

	High Level above 30	Medium 22-29	underestimated 15-21	very low less than 14
<i>Rational empathy channel</i>	65			
<i>Emotional channel of empathy</i>				7
<i>Intuitive channel of empathy</i>	92			
Settings that promote empathy				5
<i>Penetrating power in empathy</i>				6
<i>Identification in empathy</i>	79			

Table 8. *Boyko's in-depth analysis of empathy post training*

DISCUSSION

Evidence shows that teachers are self-aware and have effective skills to manage and regulate their emotions. This is in terms of personal competencies of knowing the self and regulating themselves where they can lead and motivate themselves.

However, their empathy level and their ability to understand and read emotions of others is a very significant and indispensable skill. This is a huge area of concerns because teaching and learning processes have empathy and understanding the other at their core. If schools aim to improve the academic performance and offer learners the boost and head start of social skills, then teachers are the agents to make that come true. If teachers are to lead by example, then they have to possess the ability to put themselves in others' shoes and read them emotions to show empathy and kindness.

The post training documented decrease in the motivation level was another alarming finding. This could be explained by the burnout that teachers are facing in Lebanon. That would also mean that they are currently in an exhausted situation, had to show resilience for so long to survive the pandemic, the war and Beirut explosion. Teachers are demotivated, losing interest in

their jobs and that resulted in huge number of teachers leaving the profession. They are unable to show empathy towards others, unless they are offered trainings and workshops to become more alert about this situation and then, do their best to show empathy.

Teacher burnout according to the National Education “is often a more temporary condition in which an educator has exhausted the personal and professional resources necessary to do the job. Demoralization occurs when an educator believes she is unable to perform the work in ways that uphold the high standards of the profession.” (Walker, 2021)

According to the Executive Magazine, due the extreme depreciation of the Lebanese pound, teachers have watched the value of their salaries go down by 98% since 2019 and that is demotivating teachers and pushing them away from teaching. It is estimated that three quarters of teachers are planning to Lebanon.

It is important to identify the teachers need for these skills in pre-teaching and in-service teaching tracks. It is vital to offer teachers trainings and professional development opportunities to improve social emotional and emotional intelligence skills so that they are ready to implement any curricula and nationwide framework. It is also very important to introduce social emotional learning and emotional intelligence into teacher preparatory courses and programs to ensure that empathetic teachers are ready to enter classrooms and show empathy towards learners and initiate teaching strategies and relationships that aim to plan structure and implement emotional wellbeing improvement techniques.

Social Emotional Learning curriculum and framework are being currently prepared by the ministry of education for the national level, however it is not yet disseminated to all schools in Lebanon. When these curricula reach teachers, then they will need unique courses to prepare them for effective implementation.

The research showed that training such as the one administered throughout the research, is able to improve teachers’ empathy level and allow them to build and maintain healthy social skills.

Therefore, teachers who are already inside classrooms, will need training to implement these skills in forms of trainings, workshops, courses. As for student-teachers, these courses need to be in their teaching diploma courses, where they learn about philosophy and psychology of education and then they are equipped with lesson planning and classroom management skills to implement effective teaching that is fit for the 21st century learner.

Targeting pre service and in service teachers is an effective way to train teachers on emotional intelligence and empathy so that they can cater to the de-motivated learners, the emotionally unbalanced youth and help the whole society heal, recover and move forward.

Appendix 1- Course Outline

MODULE 1: Introduction to Emotional Intelligence

- What is Emotional Intelligence? Effects of Emotions in our life
- Benefits of Emotional Intelligence at a workplace

MODULE 2: Self Awareness

- Know Yourself : Identify dreams, passion, values and beliefs
- Performa SWOT analysis to identify strengths, weaknesses, opportunities and threats

MODULE 3: Self-Regulation

- Science of Emotions and how it works
- Self-Control and Managing Emotions Techniques

MODULE 4: Motivation

- Self-Motivation: Understanding Optimism and Pessimism
- How to motivate others as a teacher-leader?

MODULE 5- Empathy

- Importance of Empathy as a teacher
- Developing your Empathy and that of your learners

MODULE 6- Social Skills

- What are social skills? Making a powerful impact

REFERENCES

- Boyatzis R. E.** (2009). A behavioral approach to emotional intelligence. *Journal of Management Development*, 29(7), 749-770. <https://doi.org/10.1108/0261710910987647>
- Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL).** (n.d.). *CASEL: The Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning*. Retrieved February 7, 2025, from <https://casel.org/>
- Chernis C., & Goleman D.** (2001). *The emotionally intelligent workplace: How to select for, measure, and improve emotional intelligence in individuals, groups, and organizations*. Wiley.
- Farrington D., Ttofi M. & Zych I.** (2019). Protective factors against bullying and cyberbullying: A systematic review of meta-analyses. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 4-19. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.06.008>
- Goleman D.** (1995). *Emotional intelligence*. Bantam Books.
- Goleman D.** (1998). *Working with emotional intelligence*. Bantam Books.
- Harvard Business Review.** (n.d.). *Harvard Business Review*. Retrieved February 7, 2025, from <https://hbr.org/>

- Mayer J. & Salovey P.** (1993). Editorial: The intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*, 17(4), 433-442.
- Mayer J., & Salovey P.** (1997). What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Implications for educators* (pp. 3-31). Basic Books.
- Walker N.** (2021). Practical pedagogy to better prepare preservice teachers for inclusive teaching: Attitudes, knowledge, and skills. *International Journal of Whole Schooling*, 17(1), 131–167.
- United Nations Development Programme.** (n.d.). *Sustainable Development Goals*. Retrieved February 7, 2025, from <https://www.undp.org/sustainable-development-goals>

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ՀՈՒՉԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԵԿՏԻ ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԼԻՔԱՆԱՆՅԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ ԴԱՍԱՎԱՆԴՈՂ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՆԵՐԻ ՄՈՏ ՂԱՉԱՐԵԱՆ Մ. Ե.

Հոդվածում ներկայացվում է Լիբանանյան մանկավարժական հաստատություններում իրականացրած հետազոտության համեմատական վերլուծության արդյունքները: Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել ուսուցիչների հուզական ինտելեկտի, կարեկցանքի, և սոցիալական կարծրատիպերի դրսևորման մակարդակը, ներկայացնել հուզական ինտելեկտի կարևորությունը ժամանակակից դպրոցներում, ուսուցման ռազմավարություններում և ապագա ուսուցիչների պատրաստման գործում: Աշխատանքում ներկայացվում է Լիբանանում՝ ֆոկլուս խմբերի, անհատական հանդիպումների և Google Forms-ի միջոցով 104 մասնակիցների հարցումը, և նրանց հետ իրականացրած հետազոտության ռեֆլեքտիվորման արդյունքները՝ թրեյնինգից առաջ և թրեյնինգի իրականացումից հետո: Հետազոտությանը մասնակցել են տարբեր տարիքային խմբերի և տարբեր շրջանների ուսուցիչներ, ովքեր դասավանդում էին տարբեր առարկաներ: Հետազոտության վիճակագրական վերլուծության արդյունքների հիման վրա հոդվածում ներկայացվում են առաջարկություններ և ուղեցույցներ դպրոցների համար, որոնք նպատակ ունեն արդյունավետ կերպով ներկայացնել հուզական ինտելեկտի ուսուցումը դասարաններում, մասնագիտական աշխատախմբերում:

***Բանալի բառեր՝** հուզական ինտելեկտ, սոցիալական կարծրատիպեր, հոգեկան առողջություն, մանկավարժական հաստատություններ, հոգեբանական թրեյնինգ:*

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПЕДАГОГОВ ПРЕПОДАЮЩИХ В СИСТЕМАХ ОБРАЗОВАНИЯ ЛИВАНА

КАЗАРЕАН М. Е.

В статье представлены результаты сравнительного анализа исследования, проведенного в педагогических учреждениях Ливана. Целью данной статьи является изучение уровня эмоционального интеллекта, эмпатии и социальных стереотипов, проявляемых учителями, а также представление важности эмоционального интеллекта в современных школах, стратегиях обучения и подготовке будущих учителей. В статье представлен опрос 104 участников в Ливане, проведенный с помощью фокус-групп, индивидуальных встреч и Google-форм, а также результаты повторного тестирования опроса, проведенного с ними до и после обучения. В исследовании приняли участие учителя разных возрастных групп и регионов, преподававшие разные предметы. На основе результатов статистического анализа исследования в статье представлены рекомендации и руководства для школ, направленные на эффективное внедрение обучения эмоциональному интеллекту в классы и профессиональные рабочие группы.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, социальные стереотипы, психологическое здоровье, педагогические учреждения, психологический тренинг.

Հորիզոն ամսագիր է՝ 02.04.2025

Հորիզոն տարիգիր է գրախոսման՝ 06.04.2025

Հորիզոն երաշխավորներ է տպագրության՝ 15.05.2025

THE ROLE OF MUSIC EDUCATION IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF CHILDREN'S PERSONALITY

TRAN DUY TOAN

University of Khanh Hoa, Nha Trang City, Khanh Hoa, Vietnam

E-mail: tranduytoan@ukh.edu.vn

LE NU NHU QUYNH

University of Khanh Hoa, Nha Trang City, Khanh Hoa, Vietnam

DOI: 10.24234/scientific.v1i48.203

ABSTRACT

The purpose of the study is to analyze the role of music education in the process of forming and developing children's personality. The hypothesis is whether music has a positive impact on children's personality development, including emotional intelligence, moral values and creativity? Does bringing music into the educational curriculum promote children's comprehensive development? To clarify the purpose and hypothesis, we conduct a research to clarify the following contents: Theoretical basis of music education and children's personality development; The role of music in developing emotions, morality, creativity and social skills; Current status of music education in schools and families in Vietnam; Proposed solutions to improve the effectiveness of music education. The main research method used is the qualitative method, in addition, we also use a number of other research methods.

Keywords: *music education, personality, children.*

INTRODUCTION

Character education plays a core role in the comprehensive development of children, because it not only shapes moral values but also builds the foundation for intellectual, emotional and social maturity. Personality is a set of qualities, attitudes, behaviors and values that help people shape the way they interact with the world around them. For children, this is an important stage in personality formation, when they quickly absorb from their family, school and social environment. Character education not only helps children understand and comply with social norms but also encourages the development of compassion, honesty and responsibility. A good personality is a solid foundation for children to develop comprehensively. When properly educated in character, children not only learn to respect others but also become aware of their own values, thereby

developing self-confidence and the ability to face challenges in life. In addition, the combination of personality education and life skills, such as communication or teamwork, helps children easily integrate and build positive relationships with society. However, to effectively educate personality, there needs to be close coordination between family, school and community. Vivid examples, lessons from reality and a healthy educational environment will help children grow up with profound human values, becoming individuals who are useful to society.

Music is a special art form, capable of touching the deepest emotions of people. Therefore, music is considered a humanistic educational medium, playing an important role in the comprehensive development of people, especially children. First of all, music helps nurture the soul and develop emotional intelligence. Through melody, rhythm and lyrics, music helps children recognize, express and manage their emotions, from joy, sadness to empathy with others. Songs with educational content can convey human values, such as compassion, solidarity and love, in a natural and easy-to-understand way. In addition, music contributes to personality building and cultural development. Folk, classical or modern music all contain unique cultural values, helping children understand and appreciate national identity. Through participating in musical activities such as choir singing and playing musical instruments, children are also trained in the spirit of cooperation, discipline and creativity. Moreover, music has the power to heal, reduce stress and bring a sense of peace. This is especially important in education, when music can become a bridge to help children overcome psychological or social difficulties. With the ability to spread emotions and values, music is not only an art but also an effective humanistic educational tool, helping to form young generations rich in emotions and social awareness.

Music is a powerful educational tool that not only helps children develop skills but also contributes to shaping and perfecting their personality. With the ability to deeply influence emotions and cognition, music plays an important role in the comprehensive development of children. First of all, music nurtures emotions and emotional intelligence. Through listening to and performing music, children learn to recognize, express and manage their emotions. Songs with positive meanings help children imbue human values, such as love, empathy and a positive attitude towards life. Second, music educates morality and life values. Many songs convey messages about love for family, homeland and social responsibility. Through exposure to these melodies and lyrics, children form a clear perception of right and wrong and learn how to behave appropriately in social situations. Third, music encourages creativity and self-discovery. Activities such as composing, singing and playing musical instruments not only help children develop creative thinking but also help them realize their potential and personal interests, thereby building self-confidence. In addition, music also enhances communication and cooperation skills. Participating in collective activities such as singing in choirs or performing in groups helps children learn to work with others,

share and respect each other. Music is not only a means of entertainment but also a powerful means of education, contributing to building children's personalities with humanistic values, creativity and community awareness.

RESEARCH METHOD AND THEORETICAL BASIS

Research methods

The article aims to clarify the role of music education in the formation and development of children's personality and to discuss this issue. Therefore, we use the following specific methods:

The document analysis method is an important research tool to exploit, evaluate and synthesize information from documents related to the topic "*the role of music education in the formation and development of children's personality*." The method is to search for reliable sources of documents such as books, scientific articles, research reports, educational materials, and policies related to music education. We divide the documents into specific topics such as the benefits of music education, the impact on children's psychology, and the role of music in comprehensive education. Read carefully and extract important information, compare and contrast viewpoints to identify the main factors affecting children's personality through music education. The purpose is to synthesize relevant theories and perspectives to build a solid theoretical foundation for the study. Compare theory with practice in applying music education in developing children's personality. Based on the analyzed documents, they propose appropriate music education methods or programs to develop children's comprehensive personality. This method ensures accuracy, scientificity and systematicity for the study.

The practical survey method is an important research tool that helps collect information directly from research subjects, especially in understanding the role of music education in the formation and development of children's personalities. Develop questionnaires or surveys related to music education factors, such as music teaching methods, children's participation level, and personality development through music activities. Select survey subjects as music teachers, students, parents, and experts in the field of music education to collect multidimensional information. Collect data from subjects through forms such as online surveys or direct surveys at schools and music classes. Analyze the collected data to assess the connection between music education and the formation and development of children's personality. The purpose of this method is to provide a realistic view of how music education affects children's personality in the school environment. Measure the impact of current music education programs on personality traits such as children's self-confidence, communication skills, and creative thinking. From the survey results, propose solutions to improve and adjust music education methods to maximize its role in the comprehensive development of children. This method helps to study specific data, accurately reflect the actual situation and serves to propose measures to improve education.

Statistical and data analysis methods are powerful tools for organizing, analyzing, and drawing conclusions from data collected during research on the role of music education in the formation and development of children's personalities. Data can be collected from surveys, interviews, or research reports related to the impact of music education on children. Analyze the data patterns collected to find trends, fluctuations, and factors that have the strongest influence on the formation of children's personalities. Interpret statistical results to make judgments about the level of influence of music education on personality factors such as children's self-confidence, creativity, and teamwork ability. The purpose of using the method is to help determine the level of influence of music education on children's personality development, thereby proving or refuting the research hypothesis. Provide conclusions based on specific data, helping to clarify the impact of music education in the context of children's education. Based on the analysis results, it is possible to propose improvements in the music curriculum, to improve the effectiveness of education and develop children's personalities. This method makes the research scientific, reliable and creates a solid basis for proposing changes in music education.

Theoretical basis

To study the topic of the role of music education in the formation and development of children's personality, the author relies on the following theoretical foundations:

The theory of personality development was proposed by Erikson (Erikson, E. 1959) and later applied by researchers to solve practical problems (Berzoff, J. 2011; Maree, J. G. 2022; Weiland, S. 1993). Erikson believes that the process of human personality development takes place through eight stages throughout life, each stage has its own specific psychological tasks. In which, childhood is an important stage for forming basic personality characteristics, such as self-confidence, self-esteem and the ability to connect with others. Music education can positively influence these stages, especially in developing the ability to perceive and express emotions, helping children learn to resolve psychological conflicts in a healthy way. Studies applying Erikson's theory of personality development in music education (Bergee, M. J., & Grashel, J. W. 2021), especially in the formation and development of children's personalities (Mopimai, S. 2010), often focus on the stages of children's psychosocial development and how music education can influence each of them (Mazaheri, M., Kihlgren, M., & Norberg, A. 2022; Garza, S. N. 2022). Erikson's theory divides personality development into eight stages, each with a psychosocial challenge that the individual needs to overcome. Thanks to this theory, we can show that music education not only contributes to cognitive development, but also develops emotional, social and moral factors, thereby creating a solid foundation for the comprehensive growth of children.

Emotional development theory (Walle, E. A., Lopez, L. D., & Castillo, A. 2022; Tamblyn, A., et al. 2023), studies how human emotions develop and change over time, especially during the

stages of human psychological and social development (Morales, M. F., et al. 2023; Widjayatri, R. D., et al. 2023). Psychologists studying emotional development are often interested in how children learn to perceive (Catala, A., Gijlers, H., & Visser, I. 2023), express and regulate their emotions in relation to their environment, as well as the influence of social and family factors on children's emotional development (Zakaria, M. Z., Yunus, F., & Mohamed, S. 2021). Emotional development theory plays an important role in studying the role of music education in the formation and development of children's personalities. It provides insight into emotional development from childhood to adulthood, especially the ability to perceive, regulate and express emotions. Music education can help children develop these skills, from expressing emotions through music, learning to manage emotions in different situations, to building self-confidence and social communication skills. Through musical activities, children not only learn cognitive and aesthetic skills but also develop important qualities such as patience, self-esteem, and problem-solving ability. Therefore, applying the theory of emotional development to music education research helps to clarify how music can support children's comprehensive personality and emotional development, thereby creating a solid foundation for long-term growth and development.

Social learning theory has been mentioned in much research works (Rotter, J. B. 2021; Dung, V.V. 2022; Chuang, S. 2021; Van Dung, V., Hoa, L.M., Van Quyet, L. 2023), these works all emphasize that people learn not only through direct experience but also through observing and imitating the behavior of others in the social environment. According to this theory, observing the actions of people around them such as family, friends, teachers and social models can strongly affect children's learning (Vo Van, D. 2023b). When children see behavior being rewarded or successful, they tend to copy those actions. This theory also suggests that cognitive factors (Phuong, V. T., & Nguyen, N. D. 2023), attention, memory, and motivation (Dung, V. V. 2025), play important roles in determining whether children learn from what they observe. In education, especially music education, social learning theory can help understand how children learn through observing and copying others, such as teachers or friends, thereby developing their skills and personalities. Social learning theory is important for studying the role of music education in shaping and developing children's personalities. According to this theory, children learn not only through direct experience but also through observing and imitating the behavior of those around them, especially influential models such as teachers, friends, or relatives. In the context of music education, social learning theory helps clarify how children can learn musical skills, as well as values and attitudes through observing and imitating music performers or instructors. When children observe others expressing emotions through music, performing instrumental techniques, or collaborating in group activities, they can learn to manage emotions, build self-confidence, and

develop social skills. This not only helps children develop aesthetically but also contributes to the formation and development of their personalities, laying the foundation for future comprehensive development.

The theory of comprehensive development (Chen, S. 2024; Veraksa, N., et al. 2022; Qian, X., et al. 2023, July) was proposed by researchers and emphasizes the comprehensive development of children, including physical, emotional, intellectual, social, and moral factors. Music education contributes to this process by not only developing aesthetic and intellectual abilities but also promoting social, emotional and ethical skills. Through learning music, children can improve their patience, cooperation and ability to manage emotions, and develop values such as respect and responsibility. The theory of holistic development, especially Howard Gardner's theory of multiple intelligences, suggests that each individual has different types of intelligence, and music education plays an important role in developing musical, social and emotional intelligence. Children who learn music not only develop language or mathematical abilities but also stimulate their imagination, creativity and problem-solving abilities, contributing to the comprehensive and harmonious development of children. The theory of holistic development is of great significance for the study of the role of music education in the formation and development of children's personalities. Children need to develop not only intellectually but also emotionally, physically, and socially. Music education helps children develop comprehensively by combining these elements. In the process of learning music, children not only improve their cognitive and aesthetic abilities but also learn how to communicate, cooperate, and manage emotions. This helps children form strong, confident, and socially responsible personality. In addition, music helps stimulate children's creativity and imagination, contributing to intellectual development and problem-solving ability. Therefore, music education not only helps develop musical skills but is also an important tool in shaping children's comprehensive personalities.

Research question

To conduct research on the role of music education in the formation and development of children's personality, we pose the following three research questions: (1) How does music education affect the formation and development of children's personality? (2) What is the value of music education in the formation of children's personality? (3) What is the significance of music education for the comprehensive development of children in today's society?

Research results

Currently, there are many different understandings and perspectives on music education and implementation methods. After studying related concepts, we realize that music education is an art form that brings great value in nurturing aesthetics and developing intelligence. Music education activities play an important role for students, helping them experience and understand the range of

emotions through the process of perceiving and performing music. When enjoying music, students can feel the nuances and emotions that the work conveys, and at the same time be influenced by the emotional states in the music. Not only that, music also evokes associations, leading learners to rich images in life, contributing to building good personal values.

In order for the young generation - the future owners of the country and also the majority of music lovers - to have advanced musical tastes, music aesthetic education needs to be carried out synchronously in three environments: school, family and society. Uncle Ho once emphasized: "*A year begins in spring, life begins with youth.*" Young people are mostly attached to school, where they are cared for, oriented and develop their personalities by educators. Therefore, it can be affirmed that school is the first place to lay the foundation for the formation and development of their personalities.

In this environment, music aesthetic education, through the subject of music education, plays a central role. If done well, it not only orients musical tastes but also combines with family and social education to support the harmonious and comprehensive personality development of the young generation. However, the current situation shows that music aesthetic education, especially for high school students, has not received due attention. Although music has been included in the curriculum at primary and secondary school levels, the results achieved are still limited.

The reason comes from the mentality of valuing major subjects such as Math, Physics, Chemistry, Literature, English, while music is underestimated, considered only a secondary subject for entertainment. Many parents and teachers still show a negative attitude, leading to the teaching of this subject being only done superficially, not promoting its educational value. Meanwhile, international experience shows that the strong development of conservatories depends on a well-organized general music education system. This system, mainly operating at schools, both nurtures the love and discovery of talent, and builds a public force of music lovers, creating a foundation for a rich and diverse musical life, contributing to promoting the development of domestic musical arts.

To have a basis for evaluating the role of music education in the formation and development of children's personality, the group of authors conducted a survey of 336 teachers teaching music at all levels in Vietnam. The survey method was to send a link and call teachers to fill out the survey using Google Forms. The survey questions were on a 5-level Likert scale (1: Completely disagree; 2: Disagree; 3: Neutral; 4: Agree; 5: Completely agree). The results showed that 100% of teachers saw the role and importance of music in the formation and development of children's personalities.

Question content	Level scale				
	1	2	3	4	5
Music education plays an important role in shaping children's personalities.	0	1	3	217	115
Music helps children develop moral qualities and positive lifestyles.	1	0	7	219	109
Children exposed to music early will develop creative thinking skills.	0	2	5	221	108
Music helps children express their emotions in a healthy and flexible way.	0	0	3	236	97
Music education helps children perceive and empathize with the emotions of others.	0	1	6	229	100
Music helps children improve their communication skills and connect with friends and family.	0	0	1	217	118
Group music activities (choir, performance) train children's teamwork spirit.	0	2	12	207	115
Participating in music lessons helps children develop creative problem-solving skills.	0	1	9	201	125
Music helps children increase their concentration and memory effectively.	0	6	11	216	103
Music education is currently given due attention in schools.	0	0	3	231	102
Families play an important role in encouraging children to learn and love music.	0	1	26	229	80
Current music education content has met the goal of comprehensively developing children's personalities.	4	0	10	221	101

The survey data above shows that music education plays an important role in the formation and development of students' qualities and abilities. Music education content is designed to support the development of core qualities and general abilities, while equipping students with fundamental knowledge and basic skills in music. The goal is to help students develop aesthetic abilities, discover and nurture musical talents. Moreover, music education also encourages respect and the ability to preserve and promote traditional musical values in the context of international integration, meeting the requirements of comprehensive education in ethics, intelligence, physical fitness and aesthetics.

Right from preschool level, music education has been focused on, helping children develop comprehensively in terms of physical, emotional and aesthetic aspects, while forming the basic elements of personality. At secondary level, music is taught as a formal subject. From grades 10 to 12, students can choose subjects in the technology and art groups, suitable for their career orientation and personal capacity.

In the new General Education Program, music education is built on the basis of developing aesthetic capacity. The program emphasizes practical knowledge, practical skills, and harmoniously combines the development of moral qualities, intelligence, physical strength, aesthetics and career orientation. Educational content is designed to be integrated at lower levels and gradually differentiated at higher levels, ensuring connectivity between levels, while preserving national cultural identity. In addition, music education encourages the exploitation of students' inherent potential, creates motivation for self-study, and nurtures passion and creativity. This is an important highlight in the strategy of comprehensive innovation in education and training, with the goal of moving towards lifelong learning. Music appreciation plays an important role in inspiring and developing creativity in children. Through music listening activities, children are stimulated to imagine the world around them with a myriad of rich nuances and images. The sensual sounds and attractive melodies help children expand their awareness, imagine scenes, stories or emotional states related to what they experience in their daily lives. The special thing is that this imagination is not only in their thoughts but also expressed through gestures, movements, facial expressions, or even actions such as dancing or creating new sounds. Music is a powerful catalyst, helping children develop their natural creativity. This is very important in personality formation, because creativity is an important factor for children to explore themselves and their surroundings actively and flexibly. Therefore, music education for children is not simply teaching children how to sing or play musical instruments but also creating conditions for children to feel and express their emotions through music. This is the way to maximize creative potential, help children learn, develop intelligence and form a positive attitude towards life in the future.

Music appreciation plays an important role in developing language skills in children. According to scientific research, children often start singing before learning to speak. Music appreciation lessons, especially those related to phonetics and melody, help children pronounce more accurately. This is a solid foundation for forming language skills later on. In addition to supporting the development of pronunciation skills, music appreciation also enhances children's ability to evaluate and comment. During lessons, children are encouraged to listen to sounds, observe and give their personal opinions about what they feel. This not only trains language skills but also helps children become more sensitive in perceiving and expressing their thoughts. Moreover, music appreciation creates a lively and emotional learning environment, helping

children connect language with real-life experiences. Music is not only a tool for developing skills but also a bridge for children to explore and communicate with the world around them naturally and effectively. Therefore, combining music appreciation in language education is a useful method for children to develop more comprehensively.

Music appreciation plays an important role in the development of children's motor and physical skills. Through small movements of each part such as hands, feet, or combined whole-body movements, children not only improve their ability to control their bodies but also promote the development of the muscular and skeletal systems. These movements help children improve their physical health, while practicing flexibility and balance in daily activities. In particular, finger exercises, such as tapping or pressing keys, contribute to the development of a subtle sense of touch. This is necessary preparation for children to approach and master musical instruments such as the piano, guitar or drums in the future. These activities not only bring joy but also create the premise for children to practice dexterity, agility and coordination between the senses. Moreover, combining music and movement helps children develop reflexes, balance and confidence when participating in group activities. This is not only beneficial for health but also helps children form positive exercise habits, contributing to their comprehensive physical and mental development. Therefore, music education combined with movement is an effective method to nurture children's health and skills.

Music appreciation plays an important role in training children's ability to express emotions and feelings. When participating in music appreciation classes, children are encouraged to express different emotions such as joy, sadness, excitement or surprise, based on the diverse nature of musical melodies. Through listening and interacting with music, children learn to connect their emotions with sounds, thereby expressing themselves more naturally and flexibly. Cheerful songs can evoke excitement, while gentle melodies help children feel peace and empathy. Experiencing these emotions not only helps children understand themselves but also enriches their ability to communicate emotions with people around them. Furthermore, music acts as an effective tool for emotional education. When children learn to express their emotions through gestures, facial expressions or singing, they are also practicing the skills of recognizing and managing their own emotions. This plays an important role in shaping their personality, helping them develop comprehensively in both intelligence and soul. Therefore, music appreciation is not only an entertainment activity but also an educational method rich in humanistic values.

Music appreciation is not only an artistic activity but also an important means to help children practice communication and social connection skills. During music appreciation lessons, children are encouraged to share their personal feelings and opinions about the melodies or images that music evokes. These exchanges with teachers and friends not only create opportunities for

children to express their thoughts but also help them learn to listen and respect the opinions of others. Participating in group activities in music classes, such as singing together or playing instruments together, also helps build team spirit and cooperation skills. Children learn to work with others to achieve common goals, thereby developing the ability to connect and integrate into the community. In addition, the musical environment also creates conditions for children to overcome shyness and increase their confidence when standing in front of a crowd. Small performances in class or interacting with friends help children build courage, dare to express themselves and discover hidden abilities. Through music appreciation, children not only learn about art but also develop important skills in communication and social connection, creating a solid foundation for maturity and success in the future.

Music appreciation is not only about training the ability to listen and understand music, but also plays an important role in supplementing knowledge about nature and society. This activity is designed in an integrated way, combining music with other art fields such as dance, painting, as well as basic subjects such as literature, mathematics, and natural science knowledge. Through music appreciation lessons, children not only approach melody and rhythm but also explore concepts related to life around them. For example, a song about nature can help children understand the changes of the seasons, the movement of natural phenomena or lessons about love for their homeland and country. In addition, activities such as singing along to the melody, drawing illustrations for the song or simulating movements through dance will help children develop creativity and thinking ability to connect between fields. Music is also a bridge for children to approach mathematics through learning to count beats, distinguish pitches, durations, or literature through song lyrics with humanistic and meaningful content. This not only enriches children's knowledge but also stimulates curiosity, desire to learn, creating a solid foundation for comprehensive knowledge acquisition in other fields. Music appreciation not only teaches children to love music but is also an integrated educational method, helping children become familiar with and have a deeper understanding of the natural and social world.

DISCUSSION

The topic "*The role of music education in the formation and development of children's personality*" is a profound and important topic, with many aspects to discuss. In this research, we boldly present some of the following outstanding discussions:

Music is not only a tool to help children develop skills but also plays an important role in emotional development. When participating in musical activities, children are encouraged to express their emotions through singing, dancing, or even just listening to music. This helps children develop the ability to identify and regulate emotions, thereby forming confidence and the ability to communicate emotions naturally. Discussing this role can lead to questions about the

importance of learning to identify and manage emotions in the process of personality formation, especially in the early stages of life when children are strongly influenced by the surrounding environment.

As mentioned, music appreciation stimulates imagination and creativity in children. Children being encouraged to imagine images, scenes or emotions through music helps them develop creative thinking skills. This is a very important factor in personality formation, because creativity is not only expressed in art but also the foundation for innovation and flexibility in thinking and problem solving in the future. The discussion can be expanded on how developing creativity can help children grow up with independent thinking, freedom, and the ability to adapt to change, thereby helping to develop a comprehensive personality.

Music exercises combined with physical movements not only help children develop motor skills but also contribute to physical development, coordination between the senses and dexterity in daily activities. Participating in these activities helps children develop positive exercise habits, improve their physical health, and build a solid foundation for personality development through maintaining a healthy body. This can be extended to how physical education plays a role in building a strong and self-reliant personality, especially in the learning environment.

Through music learning activities, children have the opportunity to work in groups, interact and share their feelings about musical works. This is an opportunity to develop communication skills, cooperation and the ability to listen and respect the opinions of others. This helps children build confidence and the ability to work in a social environment. This can emphasize that social communication skills not only help children adapt to the community but also play an important role in forming a good personality, especially in relationships with friends and family.

Music education helps children discover and develop traditional musical values, thereby contributing to the preservation and promotion of national cultural identity. Connecting music with cultural values not only helps children understand their roots more deeply but also inspires national pride, respect and protection of traditional values. Discussion can develop on how music education can help children connect with the past, foster a personality attached to national culture and a sense of protecting cultural heritage in the context of international integration.

Music education not only helps children develop musical skills but also helps them develop aesthetic abilities. Feeling and evaluating a musical work helps children develop the ability to perceive beauty, thereby training the sophistication in evaluating and feeling the world around them. Aesthetic values and personality are closely related, especially the role of developing aesthetic ability in forming a sensitive personality, knowing how to feel and appreciate the beauty in life.

Music helps children practice their ability to observe, analyze and criticize. In music lessons, children often have to evaluate and analyze melodies, rhythms and musical structures, which not only develops thinking ability but also helps children form the ability to think independently and critically. It can be affirmed that the ability to criticize and analyze is an important factor in personality formation, helping children become independent individuals, capable of making the right decisions in life. Music education plays a very important role in the formation and development of children's personality. It not only helps children develop musical skills but also supports them in developing a range of important qualities such as emotional, creative, physical, social, and cultural awareness, thereby contributing to building a comprehensive and positive personality for children.

CONCLUSION

Music education plays an extremely important role in the formation and development of children's personalities. Through the above analysis, it can be seen that music is not only a means to practice skills but also a powerful tool in developing children's emotions, creative thinking, social communication skills, and aesthetics. Moreover, music also contributes to building physical health, training self-control and enhancing teamwork skills, essential factors to form a comprehensive personality.

In the context of modern education, when society is increasingly developing and requiring values such as creativity, independent thinking and effective communication skills, music education becomes more and more essential. Music not only helps children build a solid foundation for personal development but also contributes to preserving and promoting traditional cultural values, forming national pride. In addition, music education also provides opportunities for children to develop critical thinking, analytical and evaluative skills, and important skills in facing challenges and changes in society. Through participating in musical activities, children can explore the world around them, develop themselves comprehensively and build positive qualities for the future. With the obvious benefits that music education brings, we need to continue to focus on and improve the quality of music education in the curriculum at all levels, thereby creating generations of children who are not only good at academics but also comprehensively developed in terms of personality and qualities.

Acknowledgements

To complete this article, we would like to thank the Principal of Khanh Hoa University for creating time for me to complete the research.

REFERENCES

- Berzoff J.** (2011). Psychosocial ego development: The theory of Erik Erikson. In *Inside out and outside in: Psychodynamic clinical theory and psychopathology in contemporary multicultural contexts*.
- Bergee M. J., & Grashel J. W.** (2021). *Psychosocial profiles of music education undergraduates based on Erikson's principles of epigenetic development*. *Visions of Research in Music Education*, 16(6), 4.
- Catala A., Gijlers H. & Visser I.** (2023). *Guidance in storytelling tables supports emotional development in kindergartners*. *Multimedia Tools and Applications*, 82(9), 12907-12937. <https://doi.org/10.1007/s11042-022-14049-7>
- Chen S.** (2024). *Implications of the Work of Vygotsky or Piaget for Research in the Field of Learning Sciences*. *Academic Journal of Humanities & Social Sciences*, 7(3), 188-193.
- Chuang S.** (2021). *The applications of constructivist learning theory and social learning theory on adult continuous development*. *Performance Improvement*, 60(3), 6-14.
- Dung V. V.** (2022). *The Unity between Politics and Moral Education in the View of the Philosophers of Xian Qin Confucian*. *Journal of Educational and Social Research* This link is disabled., 2022, 12(4), 258–266. <https://doi.org/10.1002/pfi.21963>
- Dung V. V.** (2025). The impact of Confucius education on the choice of major course of current Vietnamese students. *Cadernos De Educação Tecnologia E Sociedade*, 17(se5). Retrieved from <https://brajets.com/brajets/article/view/1941>
- Erikson E.** (1959). Theory of identity development. In E. Erikson, *Identity and the life cycle*. New York: International Universities Press. Retrieved from <http://childdevpsychology.yolasite.com/resources/theory%20of%20identity%20erikson.pdf>
- Garza S. N.** (2022). *From Moratorium to Auditorium: A case study of the Latino immigrant/undocumented student in secondary music education*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/2346/93857>
- Maree J. G.** (2022). *The psychosocial development theory of Erik Erikson: critical overview*. *The Influence of Theorists and Pioneers on Early Childhood Education*, 119-133.
- Mazaheri M., Kihlgren M., & Norberg A.** (2022). *Applying the theory of human development by Erik and Joan Erikson when communicating with persons with advanced dementia diseases*. *Nordic journal of nursing research*, 42(4), 178-184. <https://doi.org/10.1177/20571585211048280>

- Mopimai S.** (2010). *The initial impact of organization development intervention on the collaboration among music teachers and student's attitude in music class: a case study on primary 5 at Saint Gabriel's College.* (Unpublished master's thesis).
- Morales M. F., Girard L. C., Raouna A. & MacBeth A.** (2023). *The association of different presentations of maternal depression with children's socio-emotional development: A systematic review.* PLOS Global Public Health, 3(2), e0001649.
- Phuong V. T. & Nguyen N. D.** (2023). *Improving reading skills and training: a study at the University of Khanh Hoa.* Educação & Formação, 8.
- Qian X., Li Y., Xue L. & Shidujaman M.** (2023, July). *Children's Toy Design Based on Multiple Intelligence Theory—Research Case of “Spatial Intelligence Children's Toy Design”.* In *International Conference on Human-Computer Interaction*, 112-130. Cham: Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-35599-8_8
- Rotter J. B.** (2021). *Social learning theory.* In *Expectations and actions*, 241-260. Routledge.
- Tamblyn A., Sun Y., May T., Evangelou M., Godsman N., Blewitt C. & Skouteris H.** (2023). *How do physical or sensory early childhood education and care environment factors affect children's social and emotional development? A systematic scoping review.* Educational Research Review, 100555. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2023.100555>
- Van Dung V., Hoa L.M., Van Quyet L.** (2023 a). *The Contribution of Ho Chi Minh in Building the Ideas of Vietnamese Today Students.* Journal of Educational and Social Research This link is disabled., 2023, 13(1), 175–182.
- Vo Van D.** (2023 b). *Confucius' moral views and its historical values.* Kalagatos, 20(1), eK23002. Recuperado de <https://revistas.uece.br/index.php/kalagatos/article/view/10104>
- Walle E. A., Lopez L. D. & Castillo A.** (2022). *Emotional development.* The Oxford Handbook of Emotional Development, 61.
- Weiland S.** (1993). *Erik Erikson: Ages, stages, and stories.* Generations: Journal of the American Society on Aging, 17(2), 17-22.
- Widjayatri R. D., Hasanah I., Syairahma D., Nugraha A., Islamiyah S. A. & Sadin I.** (2023). *A systematic review of play activities to optimize children's social-emotional development.* Atfaluna: Journal of Islamic Early Childhood Education, 6(1), 50-60.
- Veraksa N., Colliver Y. & Sukhikh V.** (2022). *Piaget and Vygotsky's play theories: The profile of twenty-first-century evidence.* In *Piaget and Vygotsky in XXI century: Discourse in early childhood education* (pp. 165-190). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-05747-2_10

Zakaria M. Z., Yunus F. & Mohamed S. (2021). *Drawing activities enhance preschoolers socio emotional development*. Southeast Asia Early Childhood Journal, 10(1), 18-27.
<https://doi.org/10.37134/saecj.vol10.1.2.2021>

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ ՏՐԱՆ ԴՈՒՅ ՏՈԱՆ, ԼԵ ՆՈՒ ՆՀՈՒ ՔՈՒՅՆՀ

Հետազոտության նպատակն է վերլուծել երաժշտական կրթության դերը երեխաների անհատականության ձևավորման և զարգացման գործընթացում: Հիպոթեզն այն է, թե արդյոք երաժշտությունը դրական ազդեցություն ունի երեխաների անհատականության զարգացման վրա՝ ներառյալ հուզական ինտելեկտը, բարոյական արժեքները և ստեղծագործականությունը: Արդյո՞ք երաժշտության ներառումը կրթական ծրագրում նպաստում է երեխաների համապարփակ զարգացմանը: Նպատակը և հիպոթեզը պարզաբանելու համար իրականացվել է հետազոտություն՝ հետևյալ բովանդակությամբ. 1) երաժշտական կրթության և երեխաների անհատականության զարգացման տեսական հիմքերը, 2) երաժշտության դերը զգացմունքների, բարոյականության, ստեղծագործականության և սոցիալական հմտությունների զարգացման գործում, 3) երաժշտական կրթության ներկայիս վիճակը Վիետնամի դպրոցներում և ընտանիքներում, 4) Երաժշտական կրթության արդյունավետությունը բարելավելու առաջարկվող լուծումներ: Օգտագործվող հիմնական հետազոտական մեթոդը որակական մեթոդն է, բացի այդ, մեր կողմից կիրառվել են նաև մի շարք այլ հետազոտական մեթոդներ:

***Բանալի բառեր՝** երաժշտական կրթություն, անհատականություն, երեխաներ:*

АННОТАЦИЯ

РОЛЬ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ ДЕТЕЙ

ТРАН ЗУЙ ТОАН, ЛЕ НУ НХУ КУИНЬ

Целью исследования является анализ роли музыкального образования в процессе формирования и развития личности детей. Гипотеза заключается в том, оказывает ли музыка положительное влияние на развитие личности детей, включая эмоциональный интеллект, моральные ценности и креативность? Способствует ли включение музыки в образовательную программу всестороннему развитию детей? Для уточнения цели и

гипотезы мы проводим исследование для выяснения следующего содержания: Теоретическая основа музыкального образования и развития личности детей; Роль музыки в развитии эмоций, морали, креативности и социальных навыков; Современное состояние музыкального образования в школах и семьях во Вьетнаме; Предлагаемые решения для повышения эффективности музыкального образования. Основным используемым методом исследования является качественный метод, кроме того, мы также используем ряд других методов исследования.

Ключевые слова: музыкальное образование; личность; дети.

Հորիզոն ամսագիր է՝ 02.03.2025

Հորիզոն տարիգիր է գրախոսման՝ 10.03.2025

Հորիզոն երաժիշտություն է ամսագրություն՝ 20.04.2025

Խ. ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱԳԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
АРМЯНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Х. АБОВЯНА
ARMENIAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY AFTER KH. ABOVIAN

<http://scientificnews.aspu.am/>